

Inhoud

Lijst van afkortingen.....	2
Voorwoord.....	3
Algemene inleiding.....	4
1. Het presidentieel regime in postcommunistische landen.....	7
Inleiding.....	7
1.1. Situering van het presidentialisme in het postcommunistische Europa.....	8
1.1.1. De verschillende politieke regimes in postcommunistische landen.....	9
1.1.2. De bevoegdheden van de postcommunistische president.....	11
1.1.3. Het falen van het presidentieel regime?.....	15
1.2. The making of the postcommunist presidencies.....	20
1.3. Het politieke regime in Joegoslavië tijdens het communisme.....	22
1.3.1. De situatie in Oost-Europa voor de val van de Berlijnse Muur.....	22
1.3.2. Tito's Joegoslavië vanaf de grondwet van 1974.....	23
1.3.3. Joegoslavië tussen Tito en Milosevic.....	25
1.4. Het presidentschap van Milosevic.....	28
Besluit.....	39
2. Milosevic als president in een desintegrerend Joegoslavië.....	41
Inleiding.....	41
2.1. Korte geschiedenis van Joegoslavië.....	42
2.2. De politieke loopbaan van Milosevic.....	47
2.2.1. Opkomst van Milosevic.....	47
2.2.2. Milosevic als president van Servië en als president van Joegoslavië.....	50
2.2.3. De val van Milosevic.....	57
2.3. Legitimiteit.....	59
2.4. Milosevic' opkomst en ondergang: de Kosovo-crisis.....	62
2.4.1. Situatieschets.....	62
2.4.2. Kosovo en de opkomst van Milosevic.....	67
2.4.3. Kosovo en de val van Milosevic.....	68
Besluit.....	70
3. Analyse van het presidentschap van Milosevic en toekomstperspectief.....	73
Inleiding.....	73
3.1. Perceptie van het regime van Milosevic.....	74
3.1.1. Opbouw van het onderzoek.....	74
3.1.2. Verschillende regimes onder de noemer Milosevic.....	76
3.1.3. Toekomstig presidentschap in Servië en Montenegro.....	84
3.1.4. Mira Markovic.....	85
3.2. Het Joegoslavië-tribunaal.....	86
Besluit.....	91
Algemeen besluit.....	92
Referenties.....	95
Bijlage 1: Namen.....	103
Bijlage 2: Chronologie.....	109

Lijst van afkortingen

DEMOS – Democratische Alliantie Slovenië

DOS – Democratische Oppositie Servië

EG – Europese Gemeenschap

EU – Europese Unie

FDJ – Federale Republiek Joegoslavië

HDZ – Kroatische Democratische Unie

JNA – Joegoslavische Volksleger

JUL – Joegoslavië Verenigd Links

NAVO – Noord-Atlantische Verdragsorganisatie

OVSE – Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa

SDB – Servische Geheime Politie

SPP – Socialistische Volkspartij Montenegro

SPS – Socialistische Partij Servië

SRS – Servische Radicale Partij

RSK – Republiek van Servisch Krajina

UBB – Nationale Bank Servië

UNPROFOR – United Nations Protection Force

VN – Verenigde Naties

Voorwoord

Ik zou eerst en vooral graag mijn ouders bedanken voor al hun geduld, steun (in veel opzichten), tips, en de vele zorgen. Mijn vrienden wil ik bedanken voor hun solidariteit, het plezier en intellectuele ondersteuning. Bedankt Lies, Ilse, Wouter, Marie, Jennifer! Zonder mijn Servische vrienden en de Servische academici had ik dit onderwerp nooit tot een goed einde gebracht, dus ook aan hen bedankt. Hoe ik Stefan kan bedanken, daar zal ik nog eens goed over moeten nadenken, want alleen een woordje van dank is niet genoeg.

Ten slotte wil ik mijn promotor Prof. Malfliet bedanken voor haar raad en academisch inzicht voor deze verhandeling maar ook voor haar persoonlijke overtuiging en inbreng aan de faculteit.

Algemene inleiding

In deze tijd van George W. Bush en Silvio Berlusconi is de vraag naar hoeveel macht een president kan en mag beschikken brandend actueel. In hoeverre mag en kan het dat men de grondwet aanpast of nieuwe wetten stemt in het voordeel van een gewiekste zakenman en regeringsleider? Europa kijkt toe. We hebben al eerder toegekeken en weliswaar met grote gevolgen. Na de implosie van het communisme stonden veel landen op de drempel van de democratie, hopen binnen gelaten te worden. De keuze van de grondwet was cruciaal. Slobodan Milosevic was president in een uiteenvallend Joegoslavië en heeft zijn bevoegdheden als president goed uitgekozen. De vraag kan gesteld worden of hij de oorzaak was van het uiteenvallen of misschien het gevolg van een nood aan een sterke leidersfiguur. De vraag kan ook gesteld worden hoe het komt dat hij politiek overleefde in een land dat uiteenviel en veel tragedies heeft doorstaan.

In 1987 verwerft Slobodan Milosevic de leiding binnen de Servische Communistische Partij. Milosevic speelt het spel handig door een beroep te doen op het Servische nationalisme, met Kosovo als één van de gevoelige punten. Milosevic regeerde van 1989 (toen hij verkozen president van Servië was) tot 5 oktober 2000 op basis van een halfdemocratische legitimiteit. In het begin van zijn presidentschap was Servië een ontwikkeld gebied, dat economisch floreerde, maar naar het einde toe was Servië arm geworden. In die periode van 10 jaar heeft Servië geparticipeerd in vier oorlogen met duizenden doden en gewonden en een enorm vluchtelingenprobleem als gevolg. In een land met een strategische positie en een complexe geschiedenis, is het verhaal over zijn presidentschap er één zoals er niet veel te vinden zijn.

Milosevic staat op dit ogenblik in de actualiteit door het proces in het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag. Omdat het proces naar schatting twee jaar zal duren is het onmogelijk om dit proces en de uitspraak ervan in deze eindverhandeling te verwerken. Wel kan er in de loop van het proces nuttige informatie omtrent Milosevic naar buiten komen. De reactie uit Belgrado is vanuit dit oogpunt ook zeer interessant. De recente zelfmoorden van twee Servische ex-ministers, de moord op eerste minister Zoran Djindjic en de uitvaardiging van de nieuwe wet rond het uitleveren van oorlogsmisdadigers kunnen in dit perspectief nieuwe ontwikkelingen teweeg brengen. Aan de andere kant kunnen de recente ontwikkelingen Servië en Montenegro verder van de internationale gemeenschap en in een nieuw isolationisme duwen door de aanhoudende sancties van buitenaf. De huidige regering van

intelligentsia staat nog niet helemaal stevig in de schoenen en de bevolking is onrustig. Het land is in zware crisis en de levensstandaard is nog steeds aan het dalen.

Is Milosevic een tailor-made president, een president waarvoor de grondwet speciaal op zijn maat is ontworpen? Vooraleer we het presidentschap van Milosevic kunnen analyseren moeten we een ruimer kader ontwerpen. We nemen eerst en vooral het presidentieel regime onder de loep en plaatsen het presidentieel regime naast het parlementaire en het semi-presidentiële regime en gaan zo de verschillen na in de postcommunistische context. Wanneer we inzoomen op het presidentieel regime, kunnen we in de grondwet van de postcommunistische landen veel informatie vinden over de bevoegdheden van de president. Heeft het presidentschap in Centraal- en Oost-Europa gefaald en hoe hebben de nieuwe democratieën hun keuze over de bevoegdheden en de sterkte van de president bepaald? Op die manier krijgen we een theoretisch inzicht waarmee we het presidentschap van Milosevic kunnen analyseren. De laatste 13 jaar moet ook in historisch perspectief geplaatst worden. Het Joegoslavië van Milosevic was de erfenis van Tito's Joegoslavië en deze achtergrond is noodzakelijk om het heden te begrijpen. Tito's levenswerk was een etnisch heterogeen land kunstmatig bijeenhouden door een regime van evenwichten. Macedonië, Kroatië, Slovenië, Bosnië-Herzegovina, Servië en de twee autonome provincies in Servië, Kosovo en Vojvodina, zaten samen rond de tafel onder het toezicht van 'huisvader' Tito, die ervoor zorgde dat geen van zijn 'kinderen' meer te zeggen had in het huishouden. Het was een wankel evenwicht en met de dood van Tito braken de spanningen los. Dit gecombineerd met de opkomende implosie van het communisme en het leiderschap van figuren zoals Milosevic hebben het uiteenvallen van Joegoslavië bewerkstelligd. Al deze factoren in acht genomen, kunnen we het presidentschap van Milosevic vanuit een zeker perspectief gaan bekijken. Wat waren zijn bevoegdheden in de grondwet? Hoe heeft men de keuze voor de grondwet bepaald? Heeft zijn presidentschap gefaald? De hoofdvraag in het eerste hoofdstuk is echter: is Milosevic een tailor-made president, is de grondwet op zijn maat geschreven?

Als men vooruit wil komen in het leven dan kijkt men best niet te veel achterom. Als men het heden wil begrijpen dan is het niet slecht de geschiedenis in acht te nemen zolang men er maar niet in blijft vastzitten. De geschiedenis van Joegoslavië beschrijven is een noodzakelijk kwaad om het uiteenvallen van Joegoslavië te begrijpen. Als we vervolgens naar het presidentschap van Milosevic in dat desintegratieproces kijken, kunnen we ons afvragen wat de beweegredenen voor zijn beleid waren. Had hij überhaupt een strategie? Hoe heeft hij zijn beleid kunnen legitimeren? Hoe is hij opgeklommen tot president en hoe is hij ten onder

gegaan? Wat heeft Kosovo daarmee te maken gehad? We kunnen over elk conflict, over elke gebeurtenis een aparte verhandeling schrijven: de afscheiding van Slovenië, de oorlog in Kroatië, het drama van Bosnië-Herzegovina en de crisis in Kosovo. In al deze conflicten heeft Milosevic een rol gespeeld, maar dit kunnen we niet ten gronde nagaan. De lezer moet begrijpen dat niet alle details aangehaald kunnen worden. De politieke loopbaan van Milosevic moet bijgevolg in die context gelezen worden. Dit tweede hoofdstuk gaat, na het theoretische eerste hoofdstuk, Milosevic schetsen in een desintegrerend Joegoslavië. Hierbij wordt een kort onderzoek gedaan naar de vraag hoe het komt dat deze president zo lang aan de macht is kunnen blijven en waar hij zijn legitimiteit vandaan haalde. Kosovo wordt vervolgens uitgebreider aangehaald omdat de strijd om deze provincie van grote betekenis is geweest bij de opkomst en ondergang van Milosevic.

In het derde en laatste hoofdstuk heb ik een kleinschalig 'elite'-onderzoek verwerkt. Het was de bedoeling om een maand in Belgrado te verblijven en daar persoonlijk een onderzoek te doen naar de perceptie van het presidentschap van Milosevic bij de Servische elite en naar hun visie op de toekomst van het presidentschap. Dit is door een reeks van omstandigheden echter niet gelukt en ik heb via e-mail de vragen moeten stellen. Hierdoor mist men de interactie van een live-interview. Het resultaat is een korte analyse geworden waarin verschillende westerse auteurs en een aantal Servische academici hun visie weergeven op het type regime van Milosevic en hun visie geven over de toekomst van het presidentschap. Deze verhandeling over Milosevic zou ten slotte niet volledig zijn als we niets zouden zeggen over het proces dat nu volop bezig is in Den Haag. Voor het oog van de camera verdedigt Milosevic zichzelf, bijna met een knipoog naar het Servische volk.

Tot slot nog een aantal opmerkingen. Joegoslavië is niet meer. De Serviërs en Montenegrijnen hebben van de naam Joegoslavië afstand gedaan en sinds het begin van dit jaar is het de unie van Servië en Montenegro. Om het de lezer gemakkelijker te maken verwijs ik in deze verhandeling nog altijd naar Joegoslavië.

Wanneer we over een president spreken moeten we, politiek correct, in acht nemen dat een president ook van het vrouwelijke geslacht kan zijn. Omdat de landen die in deze verhandeling besproken worden nooit een vrouwelijke president hebben gekend, zal hier gemakkelijksheidshalve gerefereerd worden naar een president van het mannelijke geslacht. Over de schrijfwijze van de namen wil ik nog dit zeggen: diakritische tekens die in veel spellingswijzen van Joegoslavische namen worden gebruikt, zijn in deze verhandeling weggelaten, zodat de correcte schrijfwijze Milošević is, maar we hier over Milosevic spreken.

1. Het presidentieel regime in postcommunistische landen

Inleiding

Er is al veel geschreven over presidentiële, semi-presidentiële en parlementaire regimes en het is niet de bedoeling alle relevante literatuur hieromtrent aan te halen. Het is echter wel van belang om de relevante bevindingen te behandelen i.v.m. het presidentieel regime in de postcommunistische landen. In het eerste deel van dit hoofdstuk gaan we in eerste instantie na welke onderverdelingen er gemaakt kunnen worden in de politieke regimes. Op basis hiervan kunnen we vervolgens het presidentialisme bekijken vanuit de bevoegdheden die de grondwet eraan toekent. Hierbij zullen auteurs als Elster en Lucky behandeld worden. Deze laatste heeft in 12 postcommunistische landen 38 variabelen onderzocht. We zullen deze vragen kort overlopen omdat we later in dit hoofdstuk deze criteria gaan gebruiken om te kijken naar de bevoegdheden die Milosevic had volgens de grondwet. Op basis daarvan kunnen we zijn presidentschap dan gaan evalueren. Vervolgens zullen we nagaan of het presidentieel regime altijd de beste keuze is geweest. We gaan dus nagaan of het presidentschap al dan niet gefaald heeft.

Op welke manier hebben de presidentschappen in de postcommunistische landen vorm gekregen in de nieuwe grondwetten en welke invloeden hebben hierbij een belangrijke rol gespeeld? We kunnen in deze landen spreken van ‘The making of postcommunist presidencies’. We bestuderen de effecten die het presidentschap teweeg heeft gebracht eens de nieuwe instellingen begonnen te functioneren. Deze perspectieven zullen samen besproken worden. Dit vormt het tweede deel van het hoofdstuk.

In het derde deel bespreken we heel kort de situatie in Joegoslavië, meer bepaald het Joegoslavië onder Tito vanaf de grondwet van 1974. We gaan hier niet uitgebreid in op het presidentschap van Tito zelf, omdat de focus op Milosevic ligt, maar toch is het belangrijk een schets te geven van de situatie ten tijde van Tito. Na kort te zijn ingegaan op de communistische landen, zoemen we in op Joegoslavië vanaf 1974 en vervolgens vanaf 1980, het jaar waarin Tito sterft, tot aan het presidentschap van Milosevic.

Het vierde deel gaat dan specifiek over het presidentschap van Milosevic: hoe stonden de bevoegdheden die hij als president had in de grondwet ingeschreven en hoe vulde hij die in de praktijk in. Als aanknopingspunt nemen we de Servische grondwet van 1990 en de federale

constitutie van 1990. We gaan zijn bevoegdheden bekijken op basis van de 38 criteria van Lucky en we gaan op basis daarvan nagaan of Milosevic een ‘tailor-made’ president was.

Om de feitelijke studie te beginnen moeten we het presidentieel regime eerst situeren naast de andere politieke regimes en dit moeten we wederom plaatsten in de postcommunistische context.

1.1. Situering van het presidentialisme in het postcommunistische Europa

Een groot aantal postcommunistische landen zijn parlementaire en semi-presidentiële republieken en hebben een indirect verkozen president, of in sommige gevallen een door het volk verkozen president, maar ze hebben schijnbaar gelimiteerde bevoegdheden. Men kan dus niet zonder meer aannemen dat als een land een president heeft, dat land dan een presidentieel regime heeft. In dit deel wordt kort ingegaan op de verschillende soorten constitutionele systemen of politieke regimes. Wanneer een nieuwe democratie, zoals in de postcommunistische landen, een nieuwe grondwet moet ontwerpen, wordt men onmiddellijk geconfronteerd met de keuze tussen een presidentieel of een parlementair systeem. Shugart onderscheidt vijf verschillende types van constitutionele systemen, maar de meest gebruikte indeling is deze in drie bekende modellen van politieke regimes: presidentieel, semi-presidentieel en parlementair. Telkens zullen ook een aantal voorbeelden besproken worden. Dit gebeurt niet om reeds een vergelijkende studie te maken, maar om elke type van regime herkenbaar te maken. Wanneer de verschillende soorten besproken zijn, gaan we bekijken welke bevoegdheden de president krijgt in de grondwet volgens de 38 criteria die Lucky heeft opgesteld. We gaan heel kort ingaan op hoe deze bevoegdheden gemeten worden in de postcommunistische context en welke de gebreken hierbij zijn. Aangezien deze verhandeling handelt over één presidentieel regime, namelijk dat van Milosevic, is het niet noodzakelijk om op het meten van bevoegdheden dieper in te gaan. Daarna gaan we specifiek kijken naar presidentiële en semi-presidentiële regimes en de verschillen ertussen. Linz spreekt in dit verband over het falen van het presidentialisme en dat moeten we vanuit een kritisch oogpunt analyseren.

1.1.1. De verschillende politieke regimes in postcommunistische landen

Shugart identificeert vijf types constitutionele systemen: puur presidentieel, presidentieel met eerste minister, presidentieel-parlementair, parlementair met president, en puur parlementair.¹ In een *puur presidentieel* systeem wordt de president door de kiezers verkozen als het hoofd van de regering. Er is geen bepaling omtrent moties van vertrouwen jegens de uitvoerende macht, noch is er sprake van ontbinding van de assemblee. Armenië kan volgens Shugart tot deze categorie behoren, aangezien er directe presidentsverkiezingen worden gehouden .

Het tweede type is het *presidentiële systeem met een eerste minister*. Dit regime heeft zowel een eerste minister, die afhankelijk is van het vertrouwen van de assemblee, als een president die verkozen wordt door de kiezers. De president kan meestal een kandidaat eerste minister aanduiden, hij kan met of zonder beperkingen het parlement ontbinden en vervroegde verkiezingen inroepen en hij kan een veto opwerpen tegen de wetgevende macht. De president kan echter de regering niet ontslaan als die het vertrouwen heeft van het parlement.² Het bekendste voorbeeld van dit soort regime is de Vijfde Franse Republiek. In Polen kan de president de eerste minister benoemen, maar in het geval er geen overeenkomst bereikt kan worden, kan een meerderheid in het parlement de doorslag geven. In geval van een impasse kan de president een regering opdringen, maar die regering kan verwijderd worden als het parlement een meerderheid kan vergaren voor een alternatieve regering. Daarbij komt nog dat de Poolse president zijn veto kan stellen tegen de begroting, wat de ontbinding van het parlement kan teweegbrengen.

Het *presidentieel-parlementair* systeem is het derde type dat Shugart onderscheidt. Dit type kan vergeleken worden met het presidentiële systeem, maar het verschil is dat de assemblee een veto kan stellen tegen de regering. In tegenstelling tot een presidentieel systeem met een eerste minister kan de president hier de hele regering of afzonderlijke ministers ontslaan. De Franse President kan immers de regering niet ontslaan tegen de wil van het parlement in.³ Rusland en Oekraïne kunnen onder deze categorie geplaatst worden. De Russische president kan ministers aanduiden en ontslaan, maar het parlement kan met een motie van wantrouwen ook ministers ontslaan.

Het vierde en vijfde type, namelijk *parlementair met president* en *puur parlementair*, kunnen gemakkelijk herleid worden tot simpelweg *parlementair*. In beide variaties is de

---

¹ M.S. Shugart, "Of presidents and parliaments" in *East European Constitutional Review*, winter 1993, p. 30.

² *Ibid.*, p.31.

³ Dit werd duidelijk bij 'cohabitation' bvb. in de periode 1986-1989 toen de socialistische president Mitterand een regering had die was aangesteld door de Conservatieve meerderheid in het parlement.

parlementaire meerderheid soeverein over de samenstelling van de regering en over de wetgeving.⁴ Maar in een puur parlementair systeem is het staatshoofd een ‘president’ of een monarch die niet door het volk is verkozen maar door het parlement. Wanneer het staatshoofd bij directe verkiezingen is verkozen maar geen enkele macht over de samenstelling van de regering bezit en geen wetgevende of uitvoerende macht bezit, dan spreken we nog altijd van een parlementair systeem. Als we de overige dan de reeds aangehaalde nieuwe presidentschappen in Oost-Europa bekijken, zien we dat die veel minder macht aan de president hebben gegeven. Alleen in Roemenië heeft de president vergelijkbare machten als de Franse president. Bulgarije, Estland en Slovenië hebben allemaal een grondwet die een parlementair systeem voorschrijft, maar met een directe verkiezing van de president. In Slovenië kan de president een voorstel doen voor de vorming van een regering, maar het parlement moet hiermee instemmen en kan onmiddellijk een ander alternatief voorstellen.

In tegenstelling tot Shugart onderscheidt Malfliet de drie meer bekende modellen: parlementarisme, presidentialisme en semi-presidentialisme.⁵ Het *presidentieel regime* wordt gekenmerkt door een president die de hele uitvoerende macht in zijn persoon concentreert: de president wordt direct verkozen als staatshoofd en als regeringsleider. De president stelt het kabinet samen. Het parlement kan het kabinet niet wegsturen door middel van een motie van wantrouwen, maar kan het kabinet wel ter verantwoording roepen. In dit systeem is de wetgevende macht dus duidelijk onderscheiden van de uitvoerende macht. *Parlementaire regimes* worden gekenmerkt door een duale executieve. De president is het staatshoofd en de eerste minister is verantwoordelijk voor de executieve. Typisch is dat de president niet is verkozen maar wordt aangesteld door het parlement. De president stelt samen met het parlement de eerste minister aan en deze eerste minister gaat vervolgens de regering aanduiden. De ministers zijn leden van het parlement, ze zijn politiek verantwoordelijk ten aanzien van het parlement en het parlement kan de regering wegstemmen. Kenmerkend voor dit systeem is dus een sterke fusie tussen de wetgevende en de uitvoerende macht. Voor het parlementaire systeem kan gekeken worden naar de grondwetten van Hongarije en Albanië. Tsjechië heeft volgens de grondwet een sterk parlement, maar niettemin was Vaclav Havel met zijn sterke persoonlijkheid een president die evenwel toch zijn stempel op het presidentschap drukte. In een *semi-presidentieel systeem* is er net zoals in een parlementair systeem een duale executieve, met dit verschil dat de president nu wel direct verkozen wordt, waardoor zijn legitimiteit stijgt. De uitvoerende macht is ook minder afhankelijk van het

---

⁴ M.S. Shugart, *l.c.*, p. 31.

⁵ K. Malfliet, *Postcommunisme en Pan-europa*, Leuven-Apeldoorn, Garant, 2001, 36.

parlement. Rusland en Wit-Rusland hebben constitutioneel gezien een semi-presidentieel regime, maar in de praktijk zijn alle GOS-staten sterk autocratisch.⁶ Polen is volgens de grondwet ook een semi-presidentieel regime, maar de nieuwe grondwet van 1997 geeft meer bevoegdheden aan het parlement en hierin heeft de toenmalige moeilijke relatie tussen het parlement en president Lech Walesa een belangrijke rol gespeeld. Maar dat de geschreven grondwet niet altijd de werkelijkheid reflecteert zien we als we meer oostwaarts kijken. In sommige landen gebruikt de president, als de grondwet hem die gewenste bevoegdheid niet geeft, een referendum als een middel voor legitimiteit, zoals men ervaren heeft in Kazakstan met Nazerbajev en in Wit-Rusland met Loekashenko. Wanneer een president kan zeggen dat het volk achter hem staat, dan is zijn beleid toch formeel legitiem. Maar een van de sterkste voorbeelden is toch wel Joegoslavië, waar president Milosevic de grondwettelijke bepalingen volledig aan zijn laars lapt en van de symbolische functie van president een reële functie met veel macht maakte. Hierover zullen we het in deze verhandeling nog uitgebreid hebben. In Kroatië speelde de figuur van Tudjman een grote rol in een sterk presidentschap, maar de laatste jaren maakt men meer plaats voor het parlement. Men krijgt dus fluctuaties tussen parlementaire en presidentiële systemen. Men kan spreken van hybride regimes, wanneer grondwetten zelf onduidelijke keuzes maken en waarbij de praktijk zeer grondig kan verschillen van wat grondwettelijk wordt voorgeschreven.⁷

De twee hier besproken onderverdelingen van politieke regimes kunnen gemakkelijk samen bekeken worden. Eigenlijk maakt Shugart binnen het semi-presidentiële systeem nog een onderscheid op basis van de macht van de president om ministers of de hele regering te ontslaan, en deelt hij het parlementaire systeem op in twee onderscheiden systemen.

Als we een goede analyse willen maken van een presidentschap moeten we eigenlijk veel meer naar de bevoegdheden kijken die de president bezit. Dit gaan we dan ook na in het volgende deel. Heeft de president het recht om een regering af te zetten, het recht om het parlement te ontbinden, of om wetgeving voor te stellen? Heeft de president de mogelijkheid om belangrijke benoemingen te doen? Heeft het parlement de mogelijkheid om een veto te stellen?

1.1.2. De bevoegdheden van de postcommunistische president

---

⁶ K. Malfliet, *Postcommunisme en Pan-europa*, o.c., 37.

⁷ *Ibid.*, 39.

Christian Lucky heeft van 12 postcommunistische landen (Albanië, Bulgarije, Tsjechië, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Polen, Roemenië, Slowakije, Slovenië en Oekraïne) de bevoegdheden van de presidenten zoals ze in de grondwet staan met elkaar vergeleken. Hij heeft dit gedaan door 38 verschillende vragen te formuleren. Het kan nuttig zijn deze even op te sommen, aangezien op die manier een beter inzicht kan verkregen worden in de kenmerken van een presidentieel regime. De 38 vragen worden hier opgesomd om ze dan later te kunnen toepassen op het presidentschap van Milosevic in Joegoslavië.⁸

1. Wat zijn de vereisten waaraan de kandidaten moeten voldoen?
2. Welke vereisten zijn compatibel, welke functies zijn cumuleerbaar?
3. Zijn er vereisten om kandidaten te nomineren?
4. Wie kiest de president, wat is het electoraal corps?
5. Wat is de vereiste uitslag om de verkiezingen te winnen?
6. Wat is de duur van de ambtstermijn?
7. Staat er een limiet op het aantal ambtstermijnen?
8. Is er een vice-president?
9. Binnen welke termijn moeten de verkiezingen uitgeschreven worden?
10. Wie duidt de regering aan en hoe gebeurt dit?
11. Kan iemand van de regering door de president ontslagen worden?
12. Wat is de relatie met het kernkabinet?
13. Heeft de president de bevoegdheid eenzijdig benoemingen te doen, en zo ja, wie kan hij dan aanstellen (overheidsbenoemingen en rechtsbenoemingen buiten beschouwing gelaten)?
14. Heeft de president de bevoegdheid benoemingen te doen die de goedkeuring moeten krijgen van een andere instelling (overheidsbenoemingen en rechtsbenoemingen buiten beschouwing gelaten)?
15. Kan de president controle uitoefenen op overheidsinstellingen?
16. Heeft de president de macht een referendum uit te schrijven?
17. Kan de president het parlement bijeenroepen, hoe staat het in de grondwet beschreven?
18. Kan de president het parlement ontbinden, hoe staat het in de grondwet beschreven?

---

⁸ C. Lucky, "Table of presidential powers in Eastern Europe" in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, p. 81.

19. Heeft de president het recht het parlement toe te spreken?
20. Kan de president een wetsvoorstel indienen?
21. Welk macht heeft de president in verband met het vertragen of uitstellen van de afkondiging van een wet?
22. Kan de president zijn veto stellen, zo ja wanneer (niet)?
23. Welke benoemingen kan de president doen voor het grondwettelijk hof?
24. Welke benoemingen kan de president doen voor het Hoger Beroepshof?
25. Op welke manier kan de president beroepsrechters aanstellen?
26. Wat staat er in de grondwet over “judicial standing” of de rechtsmacht van de president?
27. Welke bevoegdheden op internationaal vlak heeft de president?
28. Wat zijn de bevoegdheden van de president tijdens de noodtoestand en hoe wordt de noodtoestand vastgesteld?
29. Wat zijn de krijgsmachten van de president in oorlogstijd?
30. Wat zijn de bevoegdheden van de president in verband met de politie?
31. Heeft de president controle over het burgerschap en op welke manier?
32. Heeft de president de bevoegdheid om gratie te verlenen?
33. Welke interimbevoegdheden bezit de president?
34. Wat is de vereiste om de president onder dwang te verwijderen?
35. Welke bevoegdheid heeft de president met betrekking tot het amenderen van wetten?
36. Wat zijn de lokale bevoegdheden van de president?
37. Wat staat er in de grondwet over een ‘sweeping clause’?
38. Hoe wordt de president omschreven in de grondwet?

Deze 38 vragen vormen een basis om de macht van een president, zoals omschreven in de grondwet, te bestuderen. Lucky heeft dit gedaan voor de 12 landen die hierboven opgesomd zijn. Omdat deze verhandeling meer de nadruk legt op het presidentschap van Milosevic, zullen deze vragen enkel onderzocht worden in deze context (zie hiervoor punt 1.4).

Shugart en Carey bieden in hun werk een aantal indexen aan om de totale presidentiële macht te meten als de gewogen sommatie van verschillende individuele machten.⁹ Maar Elster merkt echter op dat deze aanpak het verschil niet duidelijk maakt tussen een indirect en een direct verkozen president, want Shugart en Carey onderzoeken alleen maar de direct

---

⁹ M. Shugart & J. Carey, *Presidents and assemblies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 316 p.

verkozen presidentiële regimes.¹⁰ McGregors “constitutional power score” heeft ze wel allebei onderzocht.¹¹ Maar hij richt zich dan weer alleen op de formele aspecten van het presidentschap en hij houdt er geen rekening mee dat de macht van de president verder kan reiken dan wat in de grondwet formeel beschreven staat. Er zijn verschillende redenen, die niet gelinkt zijn aan personen, waarom volksverkiezingen meer macht aan de president toekennen dan een parlement die een president aanduidt. Een indirect verkozen president zou minder macht kunnen bezitten, omdat het parlement hem verkozen heeft en de president van hen afhankelijk is voor een herverkiezing. Ten tweede zal het parlement als het de keuze moet maken tussen een sterke en een zwakke kandidaat de laatste kiezen, aangezien het van een zwakke president minder te vrezen heeft. Een president, verkozen door het volk kan de massa oproepen hem te steunen, maar naast het volk kan hij zich ook richten tot de pers en andere media.¹² Maar deze kenmerken meten niet alle relevante aspecten van het presidentschap (zoals reeds is gezegd komt de werkelijkheid niet altijd overeen met de formele bevoegdheidsverdeling). Veronderstel dat we de hypothese willen testen dat constituties onder bepaalde omstandigheden specifiek ontworpen zijn ten gunste van de president en ten koste van de regering. In dit geval is de afhankelijke variabele de macht van de president relatief tot de macht van de regering. Elster gaat hier een hypothetisch voorbeeld geven en drie landen vergelijken: in land A heeft de president uitgebreide bevoegdheden tijdens de noodtoestand. In land B heeft de regering die machten en in land C hangen deze machten niet vast aan een instelling. Land B en C zouden op gelijke hoogte geplaatst worden wat betreft de macht van de president, maar in alle twee de gevallen zou de macht van de president lager zijn dan in land A, terwijl het duidelijk is dat land B een zwakker presidentschap in vergelijking met de regering heeft dan land C. Dus door presidentiële machten te meten door enkel naar de formele bevoegdheden te kijken, krijgen we te maken met problemen van betrouwbaarheid en geldigheid.¹³

We gaan in deze verhandeling specifiek kijken naar de bevoegdheden van Milosevic als president van Servië en als federaal president. We zouden een analyse kunnen maken en de macht van de president meten. Maar aangezien we enkel de focus willen leggen op het presidentschap van Milosevic heeft deze meting niet veel zin, aangezien we ze niet gaan vergelijken met andere landen. Wel zullen we nagaan welke bevoegdheden de grondwet

---

¹⁰ J. Elster, “Afterword: The making of postcommunist presidencies” in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 226.

¹¹ J. McGregor, “The presidency in East Central Europe” in *RFE/RL Research Report*, 14/01/1994.

¹² J. Elster, “Afterword: The making of postcommunist presidencies” in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, l.c., 227.

¹³ *Ibid.*, 228.

toekent aan Milosevic. We gaan dit doen door de grondwet te bekijken aan de hand van de 38 vragen van Lucky om daarna te kijken hoe het in de werkelijkheid was. De discrepantie tussen de grondwet en de praktijk is een interessant uitgangspunt. We gaan hier later verder op in.

Als we presidentiële regimes bekijken in de Centraal- en Oost-Europese landen kunnen we op het eerste gezicht zeggen dat een presidentieel regime niet altijd bevorderlijk is voor de democratie. Het presidentieel regime kan falen, maar moet dit a-priori? Wat is hier oorzaak en gevolg? Dit zullen we in het volgende punt behandelen.

1.1.3. Het falen van het presidentieel regime?

Linz staat erom bekend geen voorstander te zijn van het presidentialisme.¹⁴ Niettemin is zijn mening het onderzoeken waard. Linz stelt dat parlementaire regimes een betere kans tot overleven hebben dan presidentiële systemen. Een crisis van een parlementair systeem is een overheids crisis, een crisis in een presidentieel systeem is eerder een crisis van een regime.¹⁵ Linz beweert op basis van beschikbare data dat het presidentialisme vaak de oorzaak is geweest van serieuze moeilijkheden in postcommunistische democratieën.¹⁶ Enige voorzichtigheid is echter geboden in het maken van zulke conclusies omdat de grondwet, zoals we later uitgebreid zullen bespreken, vele ambiguïteiten bezit. Ook is het moeilijk uit te maken of de vrije verkiezingen wel degelijk eerlijk verlopen. Wanneer men naar ex-Joegoslavië en de GOS-staten kijkt zou men zich kunnen afvragen of het een verschil maakt of er in de grondwet parlementarisme of presidentialisme ingeschreven staat. Linz vraagt zich af of men het aandurft als hypothese te stellen dat een optie tot presidentialisme het resultaat was van on- of anti-democratische tendensen of dat het falen om democratische vooruitgang te boeken het resultaat was van die keuze.¹⁷ Met andere woorden: was de keuze voor een presidentieel regime het gevolg of eerder de oorzaak van een ‘mislukte’ democratie? Linz stelt dat door gebruik te maken van de grondige analyse van 26 postcommunistische landen met betrekking tot politieke rechten en vrijheden er een verband is tussen enerzijds de optie

---

¹⁴ J.J. Linz & A. Valenzuela (eds.), *The failure of presidential democracy: comparative perspectives*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1994, 169 p.

¹⁵ J.J. Linz, “Introduction: some thoughts on presidentialism in postcommunist Europe” in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 1.

¹⁶ *Ibid.*, 1.

¹⁷ *Ibid.*, 2.

voor presidentialisme en/of sterke presidentieel machten en anderzijds de lage plaats van de landen op de schaal van democratie.¹⁸ Hij gebruikt echter niet alleen deze kwantitatieve analyse om zijn stelling te staven. Hij beweert wel dat de frequentie en intensiteit van een crisis in het politieke systeem en de kwaliteit van het democratisch politiek proces in verband gebracht kunnen worden met het politieke regime.¹⁹ Maar de vraag die men altijd kan stellen is: zou het anders verlopen zijn als die landen voor een parlementaire constitutie hadden gekozen? Wanneer men naar Joegoslavië kijkt, ziet men dat het land volgens de grondwet een parlementair regime is, maar dat de praktijk anders heeft bewezen.

Wanneer heeft het presidentieel of semi-presidentieel regime gefaald? Men zou kunnen stellen dat een presidentieel regime faalt als er geen verkiezingen worden gehouden, als de president geen electorale legitimiteit bezit, of als een verkozen president op een gewelddadige manier aan de kant wordt gezet.²⁰ Maar als we naar postcommunistisch Centraal- en Oost-Europa kijken is dit in geen enkel geval op een dergelijke duidelijke manier gebeurd: telkens waren er verkiezingen (al was dat niet altijd even vrij en eerlijk) en nooit is een president door een putsch verdreven. Maar toch moeten we toegeven dat niet alle presidentiële regimes in hun opzet geslaagd zijn. In *The failure of presidential democracy*²¹ geeft Linz de volgende zes argumenten om het falen van het presidentialisme aan te tonen. Vooreerst is het presidentialisme een ‘winner takes all’- systeem, dat de uitvoerende macht aan één partij overdraagt en de verliezers als een spelbreker aanduidt en hen veelal uitsluit om enige invloed uit te oefenen op belangrijke beslissingen. Ten tweede kent het presidentialisme een vaste termijn voor verkiezingen. Dit kan de nodige flexibiliteit in het gedrang brengen, aangezien een politiek of persoonlijk zwak parlementslid uit zijn ambt ontzet kan worden, terwijl een president de voorgeschreven termijn moet uitdoen. Ten derde is het opvolgingsmechanisme in presidentiële regimes soms vaag omschreven en wordt de macht soms al te vlug overgedragen aan een onvoorbereide en electoraal niet gelegitimeerde vice-president. Ten vierde kan het feit dat een president is verkozen door een grote massa van mensen in plaats van door een deel van de achterban, aan de verkozen president de illusie geven dat hij tot alles in staat is en dat hij alleen het recht heeft om in naam van de staat te spreken (zoals het geval was met de Gaulle), terwijl een eerste minister samen met de hele ministerraad de nodige beslissingen moet nemen en genoodzaakt is compromissen te sluiten.

---

¹⁸ J.J. Linz & A. Stepan, *Problems of democratic transition and consolidation - Southern Europe, South America, and post-communist Europe*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1996, 442-449.

¹⁹ J.J. Linz, “Introduction: some thoughts on presidentialism in postcommunist Europe” in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, l.c., 1.

²⁰ *Ibid.*, 10.

²¹ J.J. Linz & A. Valenzuela (eds.), l.c.

Daarbij komt nog dat de presidentsverkiezingen het moment kunnen zijn om onvervulbare beloftes te uiten en deze kunnen verkeerdelijk de indruk wekken dat de presidentskandidaat de ‘redder tussen het volk’ is. Tot slot kan het presidentialisme er voor zorgen dat twee democratisch verkozen instellingen (de president en het parlement) in conflict komen met elkaar zonder dat er voorzien is in enig institutioneel middel om de conflicten democratisch op te lossen. Dit komt een coherent beleid niet ten goede en kan ook de kiezers het beeld geven van een onbekwame overheid.

Volgens Linz moet men zich bij de analyse van een parlementair en semi-presidentieel regime meer dan bij de analyse van een presidentieel regime richten op het partijsysteem. Het succes van een heersende president of van zijn cohabitation met een eerste minister die de steun van de meerderheid in het parlement heeft, hangt grotendeels af van het partijsysteem en van de relatie tussen de president en de partijen.²² Een dergelijk regime kan enkel functioneren als presidentieel wanneer de president de steun heeft van een partij of van een sterke partijencoalitie met een meerderheid in het parlement. De president moet zich dan identificeren met de partij, hij moet werken aan het succes van de partij in de wetgevende verkiezingen en, in afwezigheid van een meerderheid in het parlement van een partij waarmee hij zich kan identificeren, moet hij er voor zorgen een coalitie te verkrijgen die zijn keuze van ministers ondersteunt.²³ De afwisseling tussen een parlementair en presidentieel type van regering in semi-presidentiële regimes gaat uit van de assumptie dat er een wetgevende macht is die de steun kan geven aan een eerste minister van een andere partij of coalitie dan deze die de president verkozen heeft. De postcommunistische semi-presidentiële en semi-parlementaire democratieën konden vlak na de omwenteling niet rekenen op een goed georganiseerd partijsysteem, aangezien veel partijen geen enkele partijervaring hadden en veel partijen ook geen hoog stemmenaantal hadden behaald. Ook de politici wisselden vaak van partij, Hongarije is een mooi voorbeeld van hoe politici met gemak van de ene partij naar de andere sprongen. Volgens Raymond Taras²⁴ is de keuze tussen een parlementair of een presidentieel regime voor een groot deel afhankelijk van de relatie tussen de eerste democratisch verkozen president en de wetgevende macht, van de politieke ambities die de leden van de nieuwe elite hebben om zich te nestelen in de verschillende takken van de regering, en van de heersende consensus rond de wenselijkheid van een sterk leiderschap of

---

²² J.J. Linz, “Introduction: some thoughts on presidentialism in postcommunist Europe” in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, l.c., 10.

²³ *Ibid.*, 10-11.

²⁴ R. Taras, “Separating power: keeping presidents in check” in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 15-37.

van checks and balances.²⁵ Taras vergelijkt vervolgens het verschil tussen de eerste ministers en de presidenten in de postcommunistische landen. De machtsbasis die tijdens het communisme was opgebouwd door leidersfiguren als Nazarbajev (Kazakstan), Nijazov (Turkmenistan), Karimov (Oezbekistan), Aliev (Azerbeidjaan), Sheverdnadze (Georgië) en Milosevic heeft er voor gezorgd dat ze meer kans hadden ‘volks’verkiezingen en referenda te winnen.²⁶ Ze bezaten herkenbaarheid, of dat nu in positieve of negatieve zin was. Postcommunistische eerste ministers daarentegen kwamen meer uit de mondaine wereld van economen, advocaten, technocraten en academici uit het laat-communistische tijdperk. Hun eerste opdrachten waren een levensvatbare maar meestal erg wankel parlementaire coalitie samenstellen en onpopulaire beleidsmaatregelen formuleren, terwijl ze bovendien betrokken raakten in onvermijdbare conflicten met de president.²⁷ Om die reden werden ze met veel meer minachting nagewezen.

We kunnen geen conclusies trekken over het al dan niet falen van het presidentieel regime. Elk politiek systeem heeft zijn voor- en nadelen, maar bij een presidentschap hangt ook veel van de persoon van de president af en dit is een belangrijke bijkomende factor. Een ander belangrijke aspect is dat we niet te vlug mogen denken dat een land een parlementair regime heeft. In de praktijk kan dit helemaal anders zijn. Het beste voorbeeld is hier Joegoslavië: Milosevic was president in een parlementair regime, maar hij breidde zijn bevoegdheden zover uit dat het een de facto presidentieel regime werd.

Als we naar de postcommunistische presidenten kijken kunnen we bovendien vanuit comparatief perspectief een aantal specifieke vragen stellen. Wat waren de oorzaken van de omwenteling na 1989, wat zijn de huidige gevolgen van de institutionele beslissingen in het grondwettelijk recht van de postcommunistische staten? Waarom koos de helft van de landen voor indirecte en de andere helft voor directe presidentsverkiezingen? Hoe kunnen we de relatieve sterkte van het Poolse presidentschap en de relatieve zwakte van de Hongaarse of Tsjechische president verklaren? Een sterke persoonlijkheid of een aanslepende crisis in een land kan een president meer macht geven dan enkel de macht die de grondwet hem verleent. Het is volgens Holmes dan ook perfect normaal dat informele bronnen de echte macht van de president bepalen: een goed georganiseerde kring van medewerkers, het strategisch gebruik van afspraken om een hecht netwerk rond zijn persoon te vormen, populariteit en (volledige) toegang tot de media, de behendigheid om partijen tegen elkaar uit te spelen, persoonlijke betrokkenheid tijdens de onderhandelingen voor de regeringsformatie en de bekwaamheid om

---

²⁵ *Ibid.*, 18.

²⁶ *Ibid.*, 18.

²⁷ *Ibid.*, 18-19.

het parlement te intimideren door overtuigend te dreigen ‘het volk op te roepen’.²⁸ In een situatie waar de wetgevende macht verdeeld is, de regering onstabiel en de rechtbanken onervaren, kunnen zelfs niet zo machtige presidenten een beslissende invloed hebben en macht verwerven. Postcommunistische presidenten hebben vaak een zekere symbolische functie: zowel Havel, Goncz als Walesa hebben tijdens het oude regime een tijd in de gevangenis doorgebracht en vertegenwoordigen daardoor de moed van de anticommunistische dissidenten.

We zouden kunnen nagaan of de bewering van Shugart juist is. Shugart heeft namelijk de relatie tussen de sterkte van de presidentschappen en de sterkte van de partijen onderzocht en is tot de bevinding gekomen dat de sterkte van het presidentschap omgekeerd evenredig is met de sterkte van de partijen.²⁹ Hoe minder goed partij-identiteiten gevormd zijn op het vlak van een partijprogramma naar beleidskeuzes toe, hoe sterker de neiging naar een sterk presidentschap is.³⁰ In een land waar de partijen niet sterk zijn is de nood aan een sterke figuur die de directe verantwoordelijkheid opneemt voor beleidskeuzes groter. Partijfragmentatie heeft de legitimiteit van parlementen soms geen goed gedaan. Vandaar dat in een land waar het partijlandschap sterk verdeeld is de keuze voor het presidentialisme sneller is gemaakt. Na de val van de Berlijnse Muur was er in de meeste landen een machtsvacuüm ontstaan en de enkele politieke partijen die het communisme overleefd hadden, waren eigenlijk partijen die al bestonden in de tijd van vóór het communisme, maar die waren blijven stilstaan in de tijd. Ze hadden dus geen duidelijk partijprogramma en als ze dat al hadden was dat in zekere zin verouderd. De nieuwe politieke partijen daarentegen misten de ervaring, ze hadden geen geschoolde ‘architecten’ om de politieke lijnen uit te tekenen. De keuze voor een sterke president is dan sneller gemaakt, zeker in landen als Rusland, Oekraïne en andere ex-Sovjetlanden. Andere postcommunistische landen waar de transitie wat vreedzamer verliep, kozen voor het parlementaire systeem. Tanchev spreekt hier van *generationaliseerd parlementarisme*. Hiermee verwijst hij naar het bestaan van constitutionele middelen en procedures die als doel hebben de stabiliteit van de regering te garanderen, terwijl men vasthoudt aan de basiskenmerken van het parlementaire systeem, het legislatieve overzicht van het beleid inbegrepen.³¹ In de grondwetten van deze nieuwe democratieën werden veelal restricties geplaatst wat betreft de macht van de president om de wetgevende macht te

---

²⁸ S. Holmes, “The postcommunist presidency” in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, p. 36.

²⁹ S. Mainwaring & M.S. Shugart, *Presidentialism and Democracy in Latin-America*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 493.

³⁰ M.S. Shugart, *Of presidents and parliaments*, l.c., p. 32.

³¹ E. Tanchev, “Parliamentarism Rationalized” in *East European Constitutional Review*, winter 1993, p. 33.

ontbinden. In Hongarije bijvoorbeeld moet het parlement gedurende een periode van 12 maanden vier keer een motie van wantrouwen stemmen en in Slowakije moet het regeringsakkoord minimum drie keer in zes maanden zijn verworpen door de assemblee om deze te ontbinden. In bijna al deze landen voorziet de grondwet erin dat de president andere hooggeplaatste personen moet raadplegen alvorens tot de ontbinding van het parlement over te gaan. Deze voorzieningen kunnen meer stabiliteit in de regering verzekeren.

1.2. The making of the postcommunist presidencies³²

In dit deel zullen we even stilstaan bij het tot stand komen van het presidentieel regime op het moment van de transitie. In de landen waar ronde tafeldiscussies ontstonden hebben de onderhandelaars alle mogelijke argumenten in de schaal geworpen om een grondwet te ontwerpen die het meest in hun voordeel was. Jon Elster gaat dieper in op dit proces van *'bargaining over the presidency'*.³³ Hij heeft het proces van onderhandelen over het presidentschap gevolgd in Bulgarije, Polen en Hongarije. Volgens hem kwamen telkens drie thema's aan bod. Ten eerste speelden grondwettelijke argumenten over de precieze rol van de president in een systeem van checks and balances een hele kleine rol. Meestal werd het presidentschap speciaal voor de kandidaat in kwestie ontworpen. Ten tweede was het ontwerp van het presidentschap een onderhandelingsproces waarbij de bevoegdheden van het ambt werden afgewogen tegen andere politieke eisen. Ten slotte werd gevonden dat de berekeningen en de verwachtingen die in het onderhandelingsproces aanwezig waren door latere gebeurtenissen volledig verkeerd ingeschat bleken te zijn. In alle drie de landen werd het presidentschap ontworpen voor een communistische kandidaat, maar werd de nieuwe president uiteindelijk iemand van de oppositie.³⁴ De communisten in elk van de drie landen dachten op het moment dat ze de keuze maakten voor een presidentieel regime dat dit hen ten goede zou komen, maar in de eerste verkiezingen werd het voor hen reeds duidelijk dat dit niet altijd de beste keuze was. De geschiedenis leert ons dat een democratie moet groeien en dat de groei van de presidentiële macht niet altijd onder controle kan gehouden worden door een grondwet.

---

³² J. Elster, "Afterword: The making of postcommunist presidencies" in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, l.c., 225.

³³ J. Elster, "Bargaining over the Presidency" in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, pp. 95-98.

³⁴ *Ibid.*, p. 95.

Politieke praktijken zijn over het algemeen niet duidelijk omschreven in de geschreven grondwet. Een presidentschap dat op papier sterk lijkt kan in de praktijk erg zwak zijn en omgekeerd. Een goede analyse van de effecten van de grondwet op het presidentschap kan niet direct na het opstellen van de grondwet gemaakt worden. Het politieke systeem moet eerst een zeker evenwicht gevonden hebben. In de meeste postcommunistische landen is dat evenwicht nog lang niet bereikt. Het is bovendien niet altijd even gemakkelijk om de machten van het presidentiële ambt te onderscheiden van de impact van de uitzonderlijke persoonlijkheden die zijn opgekomen in het transitieproces. Elster bekijkt hiervoor de volgende kenmerken: het ontwerp van het presidentschap als deel van de ‘onderhandelde transitie naar democratie’ en het ontwerp van het presidentschap om één enkele presidentskandidaat ten goede (of ten slechte) te komen. Ideaaltypisch zou een grondwet geschreven moeten worden door neutrale mensen die geen omstandigheden, personen of partijen in gedachten hebben. Men zou eigenlijk een grondwet moeten schrijven tien jaar voor ze van start zou kunnen gaan. Maar zo werkt het niet. In werkelijkheid worden constituties geschreven in crisisperiodes, waarin tijd kostbaar is. Bovendien wordt de grondwet geschreven door individuen die hoogstwaarschijnlijk zelf betrokken zullen zijn bij het nieuwe regime. Een eerste mogelijkheid is dat ze geschreven worden door assemblees die tezelfdertijd de gewone wetten maken. Een ander scenario is dat de presidentskandidaten, of zelfs de bekleeder van het ambt op dat moment, een grondwet proberen te ontwerpen die in hun eigen voordeel kan uitdraaien. Of omgekeerd kunnen tegenkandidaten de balans naar de andere kant laten omslaan. In het voorlaatste geval spreekt Elster van een “tailor-made” (op maat geknipt) presidentschap. Soms kan het presidentieel systeem zelfs ontworpen zijn “door de kleermaker, voor de kleermaker”, zoals de Gaulle gedaan heeft met de Franse grondwet van 1958. Dit wil in dit geval zeggen dat de grondwet wordt opgesteld door de president zelf in zijn eigen voordeel. Het op maat maken van het presidentschap met de bedoeling een zekere kandidaat sterker of zwakker te maken, kan handelen over de formele machten van de president en over de wijze van verkiezingen. Wanneer het parlement een president met weinig formele bevoegdheden wil installeren, zal die moeten kiezen voor indirecte verkiezingen en vervolgens een zwakke persoonlijkheid kiezen.³⁵

Elster onderscheidt ten slotte drie belangrijke kenmerken in de vorming van postcommunistische presidenten: individuele belangen, groepsbelangen en institutionele belangen. Individuele belangen speelden een rol, omdat de toenmalige ambtsbekleeder een

---

³⁵ J. Elster, “Afterword: The making of postcommunist presidencies” in R. Taras (ed.), *Postcommunist Presidents*, l.c., 233-234.

ontwerp wilde maken waar hij zo sterk mogelijk kon uitkomen. Groepsbelangen verwijzen naar de belangen van communisten en postcommunisten en de belangen van de oppositie. Institutionele belangen hebben te maken met de belangen van de grondwettelijke assemblee, die zoveel mogelijk wetgevende macht wilde overhouden ten koste van de uitvoerende en de rechterlijke macht.

In dit deel hebben we het fenomeen van ‘tailor-made’ presidentschappen besproken. In het geval van Milosevic bestaat er een sterk vermoeden dat dit ook het geval is geweest. Dit gaan we onderzoeken in punt 1.4 van dit hoofdstuk.

1.3. Het politieke regime in Joegoslavië tijdens het communisme

In dit onderdeel gaan we kort in op de situatie in Joegoslavië tijdens het communisme. Eerst wordt kort de situatie in de Sovjet-Unie besproken en daarna gaan we dieper in op Joegoslavië. Omdat we in hoofdstuk twee bondig de geschiedenis van dit land zullen weergeven, gaan we hier enkel in op het Joegoslavië van Tito en meer bepaald kijken we naar de grondwet van 1974. De periode tussen Tito en Milosevic op het gebied van het presidentschap in die periode komt dan ook summier aan bod.

1.3.1. De situatie in Oost-Europa voor de val van de Berlijnse Muur

Tijdens het communisme werd in de grondwet van de USSR het probleem van de leidende rol van de Partij opgelost door middel van het beginsel van het democratisch centralisme (art. 3 G.W. USSR 1977).³⁶ Het democratisch centralisme hield in: verkiesbaarheid van alle partijorganen van de basis naar de top, verplichting van deze organen om rekenschap af te leggen aan diegenen die het orgaan verkozen hebben en aan de hiërarchisch hogere

---

³⁶ K. Malfliet, *Het recht en de politieke instellingen van de Oosteuropese Staten Deel I*, Leuven, Acco Leuven, 1989, 73.

partijorganen, strenge partijtucht, en het onbeperkt bindend karakter van alle besluiten van de hogere organen voor de ondergeschikte.³⁷

In een aantal socialistische landen maakten de leden van de regering deel uit van het 15 à 40 koppig Presidium (USSR, Bulgarije, Hongarije). In andere landen maakten de leiders van de regering deel uit van de staatsraad en werd het hoofd van de regering vice-president van de staatsraad (DDR en Roemenië).³⁸ Vanaf de grondwetswijziging van 1988 werd de rol van de individuele president in de USSR (toen voorzitter van de Opperste Sovjet en van het Presidium) belangrijker.³⁹ Het Presidium oefende ook de functie uit van het *Erzatzparlement*: het oefende de wetgevende bevoegdheid uit bij delegatie in de periodes tussen de sessies van het parlement. Het gewicht en de omvang van de decreten hing af van de concrete machtsposities in een bepaalde staat.⁴⁰

Socialistisch recht was officieel een wettenrecht. De wetgevingsprogramma's waren nauw gecorreleerd met onderzoeksplannen van de gespecialiseerde instellingen. Legislatieve techniek, coördinatie en codificatie van de wetten werd toegewezen aan gespecialiseerde instellingen.⁴¹ Aan de rechtbanken werd geen rechtsscheppende bevoegdheid toebedeeld.

Kort samengevat kunnen we hier dus niet spreken van presidentiële of parlementaire regimes. Het waren partijregimes en heel veel werd hier door de Secretaris Generaal van de Communistische Partij van de Sovjet Unie bepaald.

1.3.2. Tito's Joegoslavië vanaf de grondwet van 1974

Joegoslavië onderscheidde zich van de andere communistische landen door het democratisch centralisme te verwerpen en het zelfbestuur centraal te stellen en ook de Partij moest zich hier aan houden.⁴² Malfliet schrijft hierover: 'De Bond was geen bestanddeel van het staatsapparaat, maar vervulde de rol van politieke organisatie waarvan de leden door houding, overtuiging en argumenten in de organen van zelfbestuur de doelstellingen van de Bond

---

³⁷ *Ibid.*, 73-74.

³⁸ *Ibid.*, 91.

³⁹ *Ibid.*, 91.

⁴⁰ *Ibid.*, 92.

⁴¹ *Ibid.*, 96.

⁴² *Ibid.*, 74.

verdedigden.⁴³ Elitevorming trachtte men te voorkomen door middel van openbare partijvergaderingen en een rotatiesysteem in de organen van het zelfbestuur. We kunnen hieruit besluiten dat Joegoslavië in vergelijking met de andere communistische staten losser was op het gebied van partijtucht. Art.17 van het statuut van de Bond zegt zelfs dat een afwijkende mening is toegestaan gezien de Bond geen aanspraak maakte op ideologische onfeilbaarheid.⁴⁴

Joegoslavië bestond na de Tweede Wereldoorlog uit verschillende republieken. Sommige republieken hadden hun eigen geschiedenis, cultuur en taal. Onder Tito werden ze samengevoegd tot één land, maar in het begin van de jaren '70 begon het wat onrustig te worden in Joegoslavië. Kroaten kwamen in opstand en eisten onder meer het recht op het gebruik van de Kroatische taal. Tito, die zelf een Kroaat was, zuiverde de Kroatische partij in 1972. De staatsraad werd bij de federale structuur gevoegd. Edvard Kardelj (die eerder het kader had ontworpen voor de grondwet van 1963 en die de rechterhand van Tito was) werd ontboden om een nieuwe grondwet op te stellen met de amendementen van 1971-1972. De grondwet van 1974 verving de ontluikende praktijk van coalitiepolitiek door formele contractuele procedures van conflictbeheersing.⁴⁵ De grondwet van 1974 was met zijn 406 artikels één van de langste ter wereld. Republieken, autonome gebieden en gemeenten hadden een eigen institutionele structuur gebaseerd op het stelsel van delegatie van afgevaardigden van de zelfbeherende gemeenschappen en organisaties. Deze waren aan hun opdrachtgever rekenschap verschuldigd (art. 137 G.W.) en waren aan de richtlijnen van de opdrachtgevers gebonden voor wat het optreden in de vergaderingen betreft, maar niet wat de stemming aanging (art. 141 G.W.).⁴⁶

In tegenstelling tot de overige communistische landen, was vanaf de grondwet van 1974 het presidentschap een belangrijke instelling in Tito's Joegoslavië. Er waren in feite twee versies van het presidentschap. De eerste was de functie van de staatspresident, een functie die Tito voor het leven had. Hij was daarnaast ook president van het presidium, maar Tito kon daar volgens de grondwet geen deel van uitmaken. Dat probleem werd opgelost doordat hij voorzitter was van de Communistenbond. Volgens de grondwet was de voorzitter van de Bond ook de president van het presidium. Na de dood van Tito werd de functie van voorzitter van de Communistenbond geschrapt en als een gevolg hiervan kon niemand meer

---

⁴³ *Ibid.*, 75.

⁴⁴ *Ibid.*, 75.

⁴⁵ J.R. Lampe, *Yugoslavia as a history*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 298-299.

⁴⁶ K. Malfliet, *Het recht en de politieke instellingen van de Oosteuropese Staten Deel I*, o.c., 111-112.

president van het presidium worden.⁴⁷ De grondwet had eigenlijk een presidium zonder president voorzien, zodat men in zekere zin zou kunnen zeggen dat de makers van de grondwet de sterfelijkheid van Tito erkenden en op die manier verhinderden ze dat er in de toekomst iemand hem zou vervangen. De assemblees van de republieken en de provincies verkozen de leden van het presidium. Het presidium was niet onafhankelijk bij het nemen van beslissingen zoals dit bij parlementen meestal het geval is. De leden van het presidium konden niet uit hun ambt ontzet worden buiten de wil van hun respectievelijke parlementen om. De erkenning van de autonome provincies (Kosovo en Vojvodina maakten als autonome provincies deel uit van de Servische Republiek) als federale eenheden, zette Servië in een zwakkere positie tegenover de andere republieken. De grondwet voorzag in een roterend voorzitterschap van het presidium tussen de republieken en provincies, hetgeen ook na de dood van Tito gebeurde.

Onder Tito was Joegoslavië een ‘staat van naties’ in plaats van een nationale staat. De republieken kregen meer bevoegdheden en meer autonomie ten koste van de federale regering. De voormalige burgemeester van Belgrado, Kovacevic, beweerde zelfs dat met het neerslaan van de Kroatische Lente, Tito toonde dat hij het contact met de republieken had verloren. Bovendien had de toenemende afhankelijkheid van buitenlandse hulp en leningen een destabiliserend effect op de economie.⁴⁸ Ook namen de spanningen tussen Oost en West wat af en dat deed het strategische belang van Joegoslavië als brug tussen die twee machtsblokken wat afnemen.

Het presidentschap van Tito was vooral gelinkt aan zijn persoon. Zijn grootste schrik was dat een van de republieken zou opstaan en autonomie zou eisen, en omwille van dat feit probeerde hij het collectieve leiderschap te stimuleren en verhinderde hij dat een bepaalde groep meer bevoegdheden ging accumuleren.⁴⁹

1.3.3. Joegoslavië tussen Tito en Milosevic

---

⁴⁷ D.M. Popovic, *Political system of Yugoslavia under Tito*, 01/06/03, <http://www.grupa.org.yu/political%20system.html>

⁴⁸ A. LeBor, *Slobodan Milosevic*, Amsterdam, Balans, 2002, 82.

⁴⁹ X, *Yugoslavia, The 1974 Constitution*, 12/1990, http://workmall.com/wfb2001/yugoslavia/yugoslavia_history_the_1974_constitution.html

In de grondwetswijziging van 1981 werden drie principes inzake kaderpolitiek benadrukt: het principe van de rotatie (het roterend voorzitterschap), het principe van de deprofessionalisering (politieke functies die slechts tijdelijk professioneel kunnen uitgevoerd worden) en het principe van de decumulatie van de functies (bvb. de president van het presidium was niet langer de president van de Bond).⁵⁰

Vanaf het verdwijnen van Tito in 1980 was de opperste leiding van het land in handen van een negenkoppig presidium, samengesteld uit telkens één vertegenwoordiger van de republieken (Servië, Kroatië, Slovenië, Macedonië, Bosnië-Herzegovina en Montenegro) en provincies (Kosovo en Vojvodina) en de voorzitter van de Communistische Liga.⁵¹ Het voorzitterschap roteerde en de beslissingen werden collegiaal genomen. De *Federale uitvoerende raad*, de regering (aangesteld voor 4 jaar), kon het presidium ‘voorlopige’ maatregelen voorstellen als er over belangrijke aangelegenheden geen overeenstemming werd bereikt en ze kon wetgevingsinitiatieven voorleggen aan de federale vergadering en staatssecretarissen aanduiden.⁵²

Joegoslavië was als land door Tito geconstrueerd en onderlinge spanningen werden bevroren door een politiek van evenwichten tussen de republieken en provincies. De spanningen werden hierdoor enkel onderdrukt, maar de verschillen tussen de republieken en de provincies waren economisch, demografisch, confessioneel en cultureel zo groot dat spanningen niet konden uitblijven. De grondwet van 1974 had Joegoslavië gedefinieerd als “*socialistisch, zelfbeherend en multinationalaal*”. In november 1988 werden 49 amendementen op de grondwet aangenomen waardoor centralistische krachten, voornamelijk op economisch gebied, nog verder werden teruggedrongen.⁵³ Op 27 september 1989 gaf het Sloveense parlement zijn goedkeuring aan een aantal amendementen op de Sloveense grondwet, die het recht op zelfbeschikking van de republiek sterk benadrukte.⁵⁴ Vanaf 1990 zullen de republieken een voor een de onafhankelijkheid verklaren.

Als we naar de presidenten kijken die er tussen 1980 en 1990 zijn geweest dan zien we de volgende namen: Lazar Kolisevski (1980), Cvijetin Mijatovic(1981), Sergej Kraigher (1982), Petar Stambolic⁵⁵ (1983), Mika Spiljak (1984), Veselin Djuranovic (1985), Radovan Vlajkovic (1986), Sinan Hasani (1987), Lazar Mojsov (1988), Raif Dizdarevic

---

⁵⁰ K. Malfliet, *Het recht en de politieke instellingen van de Oosteuropese Staten Deel I*, o.c., 75.

⁵¹ *Ibid.*, 112.

⁵² *Ibid.*, 113.

⁵³ *Ibid.*, 111.

⁵⁴ *Ibid.*, 114.

⁵⁵ Deze naam mag men niet verwarren met de goede vriend van Milosevic Ivan Stambolic, die later door Milosevic werd vermoord. Petar Stambolic was de oom van Ivan Stambolic.

(1989), Janez Drnovsek (1990), Borisav Jovic (1991), Stipe Mesic (1991) en Branko Kostic (1992). Geen enkele naam springt hier in het oog. Een presidentschap van slechts één jaar is immers een te korte periode om zich als president te laten gelden. Door het roterend voorzitterschap van één jaar gaven de presidenten vooral voorrang aan hun lokale belangen of hielden ze zorgvuldig rekening met hun eigen achterban. Als men weet dat na een jaar iemand anders het roer overneemt, kan men niet spreken van politieke stabiliteit of continuïteit. Andere factoren die hebben bijgedragen tot een zwak presidentschap waren onder meer de groeiende onrust, de verschijning van Gorbatsjov op het wereldtoneel met glasnost en perestrojka, en de val van de Berlijnse Muur. De belangrijkste factor was natuurlijk de desintegratie van Joegoslavië. Het nationalisme stak de kop op en het werd belangrijker bij de eigen achterban populair te zijn in plaats van op federaal vlak (elke president vertegenwoordigde een deelrepubliek). Wie wil er vechten voor een land dat niet eens het zijne is? Milosevic?

Wanneer we de grondwettelijke aspecten van de rol van de president in alle Joegoslavische deelrepublieken van dichterbij bekijken, dan moeten we besluiten dat in deze situatie van burgeroorlogen de conflicten slechts zelden op een constitutionele manier werden opgelost. De conflicten hebben ook het proces in de richting van meer politieke stabiliteit bemoeilijkt. De kersverse landen haastten zich om met het oog op internationale erkenning een democratische grondwet te ontwerpen, maar de meeste belangrijke politieke processen gebeurden buiten het grondwettelijke kader om, wat betekende dat de politieke macht in de praktijk niet verdeeld of gelimiteerd was.⁵⁶ De staatshoofden waren dan ook de politieke hoofdrolspelers op het binnenlandse en buitenlandse toneel, zonder daarbij al te veel rekening te houden met hun eigenlijke grondwettelijke machten. Servië (volgens de grondwet van 1990) en Kroatië (volgens de grondwet van 1991) kunnen presidentiële regimes genoemd worden onder respectievelijk Milosevic en Tudjman, die beiden trouw aan de grondwet zwoeren en tezelfdertijd een enorme concentratie aan macht bezaten.⁵⁷ Alle twee de grondwetten beweerden hetzelfde presidentiële systeem te hebben dat blijkbaar zijn oorsprong vond in de Franse grondwet van 1958 zoals die geamendeerd werd in 1962. Zowel de Servische als de Kroatische president worden rechtstreeks verkozen, waardoor ze enkel verantwoording moeten afleggen aan “hun eigen volk”. Daarbij worden de mogelijkheden voor een degelijk systeem van “checks and balances” en voor een democratische controle van hun presidentiële machten gereduceerd. Zoals later ook nog zal blijken, is de grondwet

⁵⁶ T. Varady & N. Dimitrijevic, “A Forum on Presidential Powers” in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, p. 79.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 79.

meestal slechts een façade voor de werkelijke gang van zaken. Wanneer we kijken naar de Federale Republiek Joegoslavië (vanaf 1990) zien we dat deze naam is gekozen door het overblijvende deel van het parlement van een uiteengevallen land dat onder elke voorwaarde de naam Joegoslavië wou behouden. De machthebbers in Servië en Montenegro wilden hiermee het einde van het communisme aangeven en een democratie introduceren door middel van een decreet dat ze de naam grondwet gaven. Deze ‘grondwet’ werd in het geheim opgesteld op de berg Zabljak in Montenegro, en uit deze hoogten daalde een nieuwe staat neer met nieuwe spelregels.⁵⁸ Servië is volgens de Servische grondwet van 1990 een presidentieel systeem en de federale staat is volgens de federale grondwet van 1992 onder het label van parlementair regime georganiseerd. Het staatshoofd van de Federale Republiek heeft volgens de federale grondwet enkel een representatieve functie. De federale regering zou het centrum van het gezag worden, maar om te voorkomen dat de regering en haar eerste minister te veel macht zouden hebben, werden alle mechanismen die normaal gezien de elementaire kenmerken van een parlementair systeem vormen, verwijderd.⁵⁹ Waarom zijn deze grondwetten van 1990 en 1992 zo opgesteld? Heeft Milosevic hierin iets te zeggen gehad? Welke bevoegdheden heeft de president volgens de grondwet? We zullen in het volgende punt de Servische grondwet van 1990 en de federale grondwet van 1992 onder de loep nemen en nagaan welke rol Milosevic hierin speelde.

1.4. Het presidentschap van Milosevic

Nu het presidentschap in de postcommunistische context besproken is, zal dit deel zich specifiek toespitsen op de analyse van het presidentschap van Milosevic zelf. Vooraleer we dit doen, kan het nuttig zijn eerst even de verschillende periodes van zijn presidentschap op een rijtje zetten:

- In mei 1989 wordt Milosevic aangesteld als president van Servië.

---

⁵⁸ *Ibid.*, p. 80.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 80.

- In december 1992 wint Milosevic de presidentsverkiezingen van Servië.
- Na twee ambtstermijnen als president van Servië kan Milosevic niet voor de derde maal herkozen worden en in juli 1997 wordt hij aangesteld als president van Joegoslavië.
- In september 2000 verliest Milosevic in een omstreven verkiezingsstrijd de presidentsverkiezingen van Vojislav Kostunica, de kandidaat van de Democratische Oppositie van Servië (DOS).

Kort samengevat kunnen we dus stellen dat Milosevic één maal federaal president van Joegoslavië is geweest en twee maal Servisch president. Onder zijn Servisch regime is de nieuwe Servische grondwet van 1990 tot stand gekomen. Volgens die grondwet was Servië een presidentieel regime. Op 27 april 1992 werd een nieuwe Joegoslavische grondwet afgekondigd en volgens die grondwet was de Federale Republiek Joegoslavië (toen enkel nog Servië en Montenegro) een parlementair regime. We gaan later nagaan of Milosevic hier iets mee te maken had en op welke manier. Sinds 4 februari 2003 is er een nieuwe grondwet van kracht in Servië en Montenegro.

Zoals we in het eerste deel van dit hoofdstuk besproken hebben, vergelijkt Christian Lucky de presidentiële macht en bevoegdheden zoals deze in de grondwetten beschreven staan in 12 postcommunistische landen.⁶⁰ Hij heeft dit niet gedaan voor Joegoslavië en om die reden gaan we in dit deel gebruik maken van de 38 vragen die Lucky zich stelt om op die manier een beter inzicht te krijgen in de bevoegdheden die de president toekomen volgens de grondwet. We moeten hiervoor wel kijken naar de grondwet van Servië (1990)⁶¹ en naar de Zhabljak Grondwet (1992)⁶² van de Federale Republiek Joegoslavië. Volledigheidshalve zullen we alle vragen overlopen voor de twee grondwetten, maar zoals Lucky ook vaststelt: niet alle criteria komen in de verschillende grondwetten aan bod en dit is ook het geval voor de Servische en de Joegoslavische grondwet. Aangezien we de twee grondwetten gaan vergelijken, zal duidelijkheidshalve in het volgende eerst verwezen worden naar de federale en daarna naar de Servische grondwet.

1. *Wat zijn de vereisten waaraan de kandidaten moeten voldoen?*

In geen van beide grondwetten wordt hier naar verwezen.

2. *Welke vereisten zijn compatibel, welke functies zijn cumuleerbaar?*

⁶⁰ C. Lucky, *l.c.*, p. 81.

⁶¹ X, *Constitution of the Republic of Serbia*, Belgrado, 1990, <http://www.beograd.com/kule/4.html>

⁶² X, *Yugoslavia, Constitution*, 1992, http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sr00t___html

In beide grondwetten staat ongeveer hetzelfde: de president mag geen ander openbaar ambt bekleden of mag geen enkel ander beroep uitoefenen. (Art 97 §4 en Art. 86 §7)

3. *Zijn er vereisten om kandidaten te nomineren?*

In geen van beide constituties staat hierover iets ingeschreven.

4. *Wie kiest de president, wat is het electoraal corps?*

De federale president wordt verkozen door de Federale Assemblee door middel van geheime stemming (art. 97 §1).

De Servische president wordt verkozen door directe verkiezingen (art. 86 §1).

5. *Wat is de vereiste uitslag om de verkiezingen te winnen?*

Geen van beide constituties vermeldt dit.

6. *Wat is de duur van de ambtstermijn?*

Vier jaar voor de federale president (art. 97 §1).

Vijf jaar voor de Servische president (art. 86 §2).

7. *Staat er een limiet op het aantal ambtstermijnen?*

De federale president kan geen tweede keer verkozen worden (art. 97 §2).

De Servische president kan slechts twee keer verkozen worden (art. 86 §3).

8. *Is er een vice-president?*

In beide gevallen: neen.

9. *Binnen welke termijn moeten de verkiezingen uitgeschreven worden?*

In de federale grondwet staat hierover niets geschreven.

De Servische presidentsverkiezing mag niet later vallen dan drie dagen voor het vervallen van het mandaat van de president die op dat moment het ambt bekleedt (art. 86 §4).

10. *Wie duidt de regering aan en hoe gebeurt dit?*

De federale president wijst een kandidaat eerste minister van de federale regering aan, na eerst geluisterd te hebben naar de mening van de woordvoerders van de parlementaire groepen in de Federale Assemblee (art. 96 §3). Het is een regel dat de Federale president en de federale eerste minister niet uit dezelfde deelrepubliek mogen komen (art. 97 §3).

De Servische president stelt aan de Nationale Assemblee een kandidaat eerste minister voor, na geluisterd te hebben naar de mening van de vertegenwoordiger uit de meerderheid van de Nationale Assemblee (art. 83 §1).

11. *Kan iemand van de regering door de president ontslagen worden?*

In geen van beide grondwetten staat hierover iets gespecificeerd.

12. *Wat is de relatie met het kernkabinet?*

De federale grondwet geeft hier niets over aan.

De Servische president mag de regering vragen om haar mening te herzien omtrent die bevoegdheden die binnen de jurisdictie van de president vallen (art. 85).

13. *Heeft de president de bevoegdheid eenzijdig benoemingen te doen, en zo ja, wie kan hij dan aanstellen (overheidsbenoemingen en rechtsbenoemingen buiten beschouwing gelaten)?*

De federale president duidt, na geluisterd te hebben naar de mening van de presidenten van de deelrepublieken, kandidaten aan voor een functie in de Nationale Bank van Joegoslavië (art. 96 §4).

In de Servische grondwet wordt niets in die zin vermeld.

14. *Heeft de president de bevoegdheid benoemingen te doen die de goedkeuring moeten krijgen van een andere instelling (overheidsbenoemingen en rechtsbenoemingen buiten beschouwing gelaten)?*

De federale president duidt d.m.v. een decreet ambassadeurs aan van de Federale Republiek Joegoslavië en moet gevolg geven aan de aanbevelingen van de federale overheid (art. 96 §6).

De Servische grondwet heeft geen bepalingen hieromtrent.

15. *Kan de president controle uitoefenen op overheidsinstellingen?*

In geen van beide constituties staat hierover iets vermeld.

16. *Heeft de president de macht een referendum uit te schrijven?*

Deze bevoegdheid staat in geen van beide grondwetten expliciet vermeld, maar uit de Servische grondwet kunnen we wel opmaken dat er een referendum nodig is om de president uit zijn ambt te ontslaan (art. 88). De kiezers beslissen over het ontslag van de president in geheime stemming en het ontslag zal gebeuren wanneer de meerderheid van de kiezers hier voor stemt.

17. *Kan de president het parlement bijeenroepen, hoe staat het in de grondwet beschreven?*

Dit staat in geen van beide documenten vermeld.

18. *Kan de president het parlement ontbinden, hoe staat het in de grondwet beschreven?*

De Federale president kan de Federale Assemblee ontbinden als hij er zeker van is dat het de grondwet geschonden heeft (art. 97 §7).

Als het voorstel van de regering tot ontbinding van het parlement gegronde redenen bevat, dan kan de Servische president beslissen de Nationale Assemblee te ontbinden

(art. 89 §1). Met de ontbinding van de Nationale assemblee zal zijn mandaat ook eindigen (art. 98 §2). Wanneer de Nationale Assemblee ontbonden wordt, moeten er verkiezingen gehouden worden binnen de 60 dagen (art. 89 §3). De Nationale Assemblee kan niet ontbonden worden in oorlogstijd en tijdens de noodtoestand (art.89 §4).

19. *Heeft de president het recht het parlement toe te spreken?*

Over dit aspect staat in geen van beide constituties iets ingeschreven.

20. *Kan de president een wetsvoorstel indienen?*

De Federale president kan federale wetten afkondigen door middel van een decreet (art. 96 §2), over het indienen van een wetsvoorstel staat niets vermeld in de grondwet.

De Servische president kan wetten afkondigen d.m.v. een ordonnantie (art. 83 §3).

21. *Welk macht heeft de president in verband met het vertragen of uitstellen van de afkondiging van een wet?*

De federale grondwet heeft geen bepalingen met betrekking tot dit criterium.

De Servische president zal een wet afkondigen door middel van een ordonnantie binnen de zeven dagen na de goedkeuring van de wet in de Nationale Assemblee. Binnen die zeven dagen kan de president de Nationale Assemblee opnieuw vragen over die wet te stemmen. De president is gebonden om een wet waar twee keer over gestemd is, af te kondigen (art. 84)

22. *Kan de president zijn veto stellen, zo ja wanneer (niet)?*

Op federaal niveau wordt hier niets over gezegd.

De Servische president mag de regering vragen zijn mening te herzien over zaken die binnen zijn jurisdictie vallen (art. 85 §1), maar dit kan men bezwaarlijk een veto noemen.

23. *Welke benoemingen kan de president doen voor het grondwettelijk hof?*

De Federale president mag kandidaten voorstellen aan de Federale Assemblee voor de benoeming van een rechter in het grondwettelijk hof (art. 96 §4).

De Servische president mag rechters aan de Nationale Assemblee voorstellen voor het grondwettelijk hof (art. 83 §2 deel 2).

24. *Welke benoemingen kan de president doen voor het Hoger Beroepshof?*

In geen van beide grondwetten wordt hierover iets vermeld.

25. *Op welke manier kan de president beroepsrechters aanstellen?*

In geen van beide grondwetten staat hierover iets vermeld.

26. *Wat staat er in de grondwet over “judicial standing” of de rechtsmacht van de president?*

De federale grondwet heeft in dit verband geen bepalingen.

De Servische president kan volgens art.83 §11 professionele en andere diensten vestigen om de zaken te regelen die onder zijn jurisdictie vallen.

27. *Welke bevoegdheden op internationaal vlak heeft de president?*

De Federale president kan instrumenten publiceren om internationale verdragen te ratificeren (art 96 §2 deel 2).

De Servische president regelt de aangelegenheden tussen de Servische Republiek en andere staten en internationale organisaties volgens de wet (art.83 §4).

28. *Wat zijn de bevoegdheden van de president tijdens een noodtoestand en hoe wordt de noodtoestand vastgesteld?*

In de federale grondwet staat niets geschreven over de bevoegdheden van de president in zo'n situatie.

De Servische president kondigt de noodtoestand af op voorstel van de regering als de veiligheid van Servië, de vrijheden en de mensenrechten van de burgers of van overheidsinstellingen in een deel van het Servische grondgebied bedreigd worden.

29. *Wat zijn de krijgsmachten van de president in oorlogstijd?*

De federale grondwet heeft geen bepalingen op dit vlak.

De Servische president voert het bevel over het leger in vreedstijd en in oorlog, hij geeft het bevel voor gedeeltelijke en algemene mobilisatie (art.83 §5). Als de Nationale Assemblee niet in staat is samen te komen en na de eerste minister geraadpleegd te hebben, kan de Servische president vaststellen dat er direct gevaar van oorlog bestaat, of kan hij de staat van oorlog afkondigen (art. 83 §6). In oorlogstijd of bij oorlogsdreiging kan hij op eigen initiatief of op voorstel van de regering wetten bekrachtigen die gerelateerd zijn aan bevoegdheden die behoren tot het domein van de Nationale Assemblee, op voorwaarde dat hij ze aan de Nationale Assemblee voorlegt op het ogenblik dat deze terug in staat is samen te komen. Deze wetten die afgekondigd zijn in oorlogstijd kunnen enkele vrijheden en rechten van de burgers beperken, ze kunnen ook de organisatie, de samenstelling en de bevoegdheden van de overheid of de ministeries, rechtbanken, en de openbare aanklager veranderen (art. 83 §7). Tijdens oorlogsdreiging en in oorlogstijd zal de ambtstermijn van de president verlengd worden voor heel deze periode tot er een situatie komt waarin het mogelijk is om presidentsverkiezingen te houden (art 86 §6).

30. *Wat zijn de bevoegdheden van de president in verband met de politie?*

Hierover staat in geen van beide constituties iets vermeld.

31. *Heeft de president controle over het burgerschap en op welke manier?*

Dit staat in geen van beide grondwetten vermeld.

32. *Heeft de president de bevoegdheid om gratie te verlenen?*

De Federale president kan gratie verlenen voor federale statutaire criminele overtredingen (art. 96 §8).

De Servische president kan ook gratie verlenen (art. 83 §9).

33. *Welke interimbevoegdheden bezit de president?*

Dit staat niet vermeld in de grondwetten.

34. *Wat is de vereiste om de president onder dwang te verwijderen?*

De Federale president kan enkel ontslagen worden door de Federale Assemblee als deze zich ervan vergewist heeft dat de president de grondwet heeft overtreden (art.97 §7). De procedure om de president uit zijn functie te ontheffen wordt verder beschreven in federale wetten (art. 98 §4).

In de Servische grondwet staat: wanneer de Nationale Assemblee vindt dat de president de grondwet geschaad heeft, dan kan het de president terugroepen als twee derde van het totale aantal volksvertegenwoordigers daarmee instemt. Dit zal door de kiezers beslist worden door middel van directe en geheime verkiezingen en is enkel geldig als de meerderheid van het totale aantal kiezers daarmee instemt; wanneer dit niet gebeurt, zal de Nationale Assemblee ontbonden worden (art. 88 §2-4). Er zal dus in de praktijk een referendum georganiseerd moeten worden.

35. *Welke bevoegdheid heeft de president met betrekking tot het amenderen van wetten?*

Dit staat in geen van beide grondwetten vermeld.

36. *Wat zijn de lokale bevoegdheden van de president?*

De Federale president vertegenwoordigt de Federale Republiek Joegoslavië in eigen land en in het buitenland (art. 96 §1).

De Servische president is verantwoordelijk voor alle burgers van de Servische Republiek.

37. *Wat staat er in de grondwet over een 'sweeping clause'?*

De Federale president kan andere functies vervullen dan voorzien in de huidige grondwet (art. 96 §9).

De Servische president kan andere aangelegenheden besturen in overeenstemming met de grondwet (art. 83 §12).

38. *Hoe wordt de president omschreven in de grondwet?*

Dit wordt niet vermeld.

We gaan op basis van deze 38 criteria de twee grondwetten kort vergelijken. Vervolgens gaan we ons enkel richten op de Servische grondwet om te kijken of deze grondwet wel degelijk tailor-made is, dit wil zeggen op maat gemaakt voor Milosevic. We gaan dit doen voor de Servische grondwet van 1990 omdat Milosevic op dat moment president van Servië was en omdat daar zijn invloed het grootst is geweest. We zullen bekijken hoe hij die grondwet in de praktijk heeft toegepast en welke gevolgen sommige grondswetsartikels hadden. We gaan dit doen aan de hand van enkele voorbeelden. Maar eerst bespreken we de federale en Servische grondwet wat betreft de 38 criteria van Lucky.

Wanneer we de twee grondwetten vergelijken, vallen er op het eerste gezicht twee dingen op. Ten eerste besteedt de federale grondwet drie korte artikels aan de bevoegdheden van de president. De Servische daarentegen heeft er zeven. Je zou kunnen opmerken dat de federale grondwet maar heel weinig bevoegdheden van de president expliciet benoemt. Men zou ervan uit kunnen gaan dat de federale president de residuaire bevoegdheden zou hebben, omdat de bevoegdheden van de Servische president zo uitgebreid omschreven worden in de grondwet van de deelrepubliek. In de federale grondwet wordt echter niet vermeld dat andere bevoegdheden bij wet kunnen geregeld worden. Een tweede opmerking die men bij een eerste observatie van de federale grondwet kan maken, is dat er duidelijk in art. 97 §2 van de grondwet staat dat een federale president maar één maal kan verkozen worden. Toch heeft Milosevic ook voor een tweede maal meegedongen voor het presidentschap, met name in 2000. Dit zijn de eerste vaststellingen wanneer we de twee grondwetten bekijken.

Milosevic was eind 1990 democratisch verkozen tot president van Servië met een grote meerderheid van de stemmen. Hij stond aan het begin van de vorming van een nieuwe Servische grondwet. Aangezien hij in de grondwet zijn positie als president van Servië kon versterken, liet hij de grondwet zo opstellen dat er veel ‘achterpoortjes’ waren om zijn macht te laten gelden. Deze gaan we zo dadelijk overlopen. Maar de positie van Milosevic in 1990 is een belangrijke factor geweest in het toekennen van de presidentiële bevoegdheden.

In 1992 volgden er verkiezingen op het Servische en federale niveau. Met 56 % van de stemmen haalde Milosevic het van zijn rivaal Milan Panic, die 34 % van de stemmen in de wacht sleepte. Panic, die door de internationale gemeenschap werd gesteund, was op dat moment de federale eerste minister en Cosic was federaal president, of beter, president van het kleine ‘rompje’ Joegoslavië dat nog overbleef na de boedelscheiding van het land.

Milosevic heeft op die manier zijn positie als Servisch president kunnen versterken. Bij het opstellen van een nieuwe federale grondwet kon hij dit nog meer doen. Toen de federale grondwet van 1992 werd opgesteld zag Milosevic zijn kans om het presidentschap op het federale niveau in te binden. Op die manier had hij als president van Servië meer macht en bevoegdheden. Dit is dan ook de reden voor het kleine aantal grondwetsartikelen in de federale grondwet in verband met de federale presidentiële bevoegdheden.

We zouden kunnen zeggen dat de twee grondwetten initieel op maat van Milosevic waren gemaakt. Ze waren slechts initieel op maat gemaakt, want na twee ambtstermijnen kon Milosevic niet voor de derde maal verkozen worden tot president van Servië. Om zijn macht te behouden zat er dus niets anders op dan de federale presidentsverkiezingen in 1997 te winnen. Hij werd echter geconfronteerd met het feit dat hij er zelf voor had gezorgd dat de federale president niet veel bevoegdheden had in vergelijking met de president van de deelrepubliek. Hij zou zich hier echter niet veel van aantrekken, met als gevolg dat zijn presidentieel regime van dan af veel meer autoritair zou worden.

Het probleem van een beperkt aantal ambtstermijnen zou Milosevic ook nu weer tegenkomen. Zoals we hierboven hebben opgemerkt, kan men als federale president maar één keer verkozen worden. Op het moment dat Milosevic de grondwet opstelde speelde dit in zijn voordeel. De federale president kon maar vijf jaar aan de macht blijven en zo werd de kans groter dat Milosevic een kans zou maken. Om die constitutionele beperking te omzeilen heeft Milosevic de grondwet in 2000 gewijzigd door middel van amendementen volgens de normale procedure. Samen met het amendement dat het mogelijk maakte voor een president om twee maal verkozen te worden, veranderde Milosevic de grondwet ook met betrekking tot de wijze waarop de president verkozen zou worden. In plaats van indirecte verkiezingen - federaal was Joegoslavië een parlementair regime, dus dit impliceert de indirecte verkiezing van de president door de leden van het parlement - zorgde Milosevic er voor dat er directe presidentsverkiezingen zouden komen. Milosevic wilde hierdoor de legitimiteit krijgen die hij in zekere zin had verloren na de Kosovo-crisis (zie hierover meer in het tweede hoofdstuk). In principe kon hij de presidentsverkiezingen pas in 2002 hebben uitgeroepen, maar omwille van dat vermeende gebrek aan legitimiteit heeft hij de presidentsverkiezingen geplaatst in 2000. Deze verkiezingen heeft hij echter verloren en dit heeft uiteindelijk geleid tot zijn val. Het is tot op vandaag niet echt duidelijk waarom Milosevic de verkiezingen heeft vervroegd, want hij was op de hoogte van de onrust in de straten van Belgrado en in de rest van het land. Maar hierover later meer.

Tot besluit van deze vergelijking van de Servische en de federale grondwet kunnen we stellen dat de keuze voor een presidentieel systeem op Servisch vlak en de keuze voor een parlementair systeem op federaal vlak bepaald is geweest door de persoon van Milosevic. Hij heeft ook zijn stempel gedrukt op de bevoegdheden van de president in beide grondwetten. We gaan nu vervolgens dieper in op de Servische grondwet van 1990 en we gaan na of Milosevic de grondwet volledig naar zijn hand kon zetten en welke gevolgen dit heeft gehad.

Zoals we reeds opgemerkt hebben, is er een verschil tussen wat er in de grondwet letterlijk staat geschreven en wat in de praktijk gebeurt. Als we kijken naar de grondwet van de Servische Republiek kunnen we stellen dat de grondwet Milosevic veel macht gaf:

- Daden van internationaal belang moeten onder geen enkele voorwaarde door het parlement geratificeerd worden, aangezien de grondwet hierover niets vermeldt. De grondwet vermeldt alleen dat internationale aangelegenheden bij wet kunnen geregeld worden.
- Presidentiële besluiten kunnen niet het onderwerp vormen van een onderzoek door het grondwettelijk hof en ze moeten niet medeondertekend worden door de regering.
- De grondwet geeft de president enorm veel vrijheid om te bepalen wanneer de noodtoestand wordt uitgeroepen. Hij kan dit zelf beslissen na de mening van de eerste minister gehoord te hebben wanneer de Nationale Assemblee niet kan samenkomen (art. 83 §6).
- De president kan gemakkelijk het parlement ontbinden (art. 89) en de grondwet geeft hem grote vrijheid voor zichzelf uit te maken wanneer hij dit zou willen doen. In andere Oost-Europese staten wordt een dergelijke bevoegdheid zorgvuldig gedefinieerd. Ook bij oorlogsdreiging en in oorlogstijd heeft de president de facto alle macht en de grondwet schrijft niet voor wanneer men kan spreken van een oorlogsdreiging of oorlogstijd: de president moet dit zelf vaststellen.
- Maar als we kijken naar ‘de wet over de maatregelen in geval van de noodtoestand’ van 28 maart 1991, dan zien we dat deze de bevoegdheden van de president nog meer uitbreidt: de president kan de noodtoestand uitroepen zelfs wanneer er een kleine staking is van werklieden (art. 2.1). Diezelfde wet kan door een behendigheid de noodtoestand op gelijke hoogte plaatsen van de oorlogstijd en daardoor de president bevoegd verklaren om zelfs in een periode

van noodtoestand de fundamentele burgerrechten en politieke rechten op te heffen (art. 6.1).

Dit gaat allemaal zeer ver en de geschiedenis heeft bewezen dat Milosevic alle mogelijk macht heeft aangewend om de wetten en ook de grondwet naar zijn hand te zetten. Maar ook de manier waarop de verkiezingen georganiseerd waren en de manier waarop hij volgens de grondwet uit zijn ambt kon ontzet worden, speelden - door zijn toedoen - in zijn voordeel. Ten eerste spraken de directe verkiezingen in zijn voordeel. We zullen in het volgende hoofdstuk zien wie Milosevic steunde en hoe hij dit bewerkstelligde. Directe presidentsverkiezingen zijn niet zo uitzonderlijk in postcommunistische staten, maar in het geval van Servië was het zo dat de president zich tegenover geen enkele instelling moest verantwoorden en dat de voorwaarden om hem uit zijn ambt te ontslaan bijna onmogelijk waren (art. 88 van de grondwet). Artikel 88 van de Servische grondwet stelt dat eerst twee derde van de volksvertegenwoordigers moet instemmen met het ontslag van de president en vervolgens moeten de kiezers de doorslag geven in een referendum. Dus een president kan niet uit zijn ambt worden ontzet door een grondwettelijk hof of hooggerechtshof en dit is uniek in Oost-Europa. Daarbij komt nog dat er meer stemmen nodig zijn om de president te verwijderen dan om hem te verkiezen. Om als president verkozen te worden moet men de meerderheid halen van alle stemmen die zijn uitgebracht. Maar om afgezet te worden moet men de meerderheid halen van alle kiezers, dus ook diegene die niet zijn komen stemmen (art. 88).

Al deze grondwettelijke 'plooien' kunnen de absolute prioriteit van de president over het parlement duidelijk maken. In de praktijk kwam het erop neer dat de president alle belangrijke politieke beslissingen nam. Zelfs in de alledaagse politiek moest alles langs de president verlopen. Het parlement stemde alles waar Milosevic om vroeg en ook zijn partij, de Socialistische Partij Servië (SPS), speelde het spel mee. De krant *Nasa Bora* getuigt dat: "Op 28 november 1995 Milosevic naar de Algemene Vergadering van de Socialistische Partij Servië (SPS) kwam, waar hij de vergadering moest voorzitten, en hij las eenvoudigweg een lijst voor met de mensen die verwijderd moesten worden of benoemd moesten worden en zonder te vragen wie aanwezig was of dat er nog iemand iets op te merken had, verklaarde hij na 12 minuten de vergadering voor gesloten. Intussen durfde niemand van de partij daar tegen in te gaan, laat staan om een stemming te vragen, terwijl de Algemene Vergadering het enige orgaan is dat mensen kan ontslaan of benoemen."⁶³

---

⁶³ X, x in *Nasa Bora*, 01/09/1995, 9.

We mogen niet vergeten dat Milosevic de steun van het volk had. Dit gaf zijn presidentschap legitimiteit en hij buitte dit zeer ver uit. In de eerste verkiezingen waar meerdere partijen aan mochten deelnemen op 9 december 1990 won Milosevic met meer dan 63 % van de stemmen en won hij dus gemakkelijk van de oppositie. Onderzoek heeft uitgewezen dat gedurende interne crisissen Milosevic niet veel in stemmenaantal zou verloren hebben. Terwijl activisten van de Democratische Partij van Servië onder de slogan ‘uw stem kan Servië redden’ handtekeningen verzamelden tegen Milosevic, heeft een onderzoek door het Institute for Political Studies op het Servisch grondgebied aangetoond dat Milosevic, in vergelijking met de verkiezingen van 1990, slechts 1,9 % van zijn stemmen verloren had.⁶⁴

Als besluit van deze analyse van het presidentschap van Milosevic kunnen we stellen dat zijn invloed in de keuze van het politieke regime en zijn invloed bij het opstellen van de grondwet (van beide) groot is geweest. We kunnen met zekerheid stellen dat de grondwetten op maat gemaakt werden. De positie van Milosevic en het tijdstip waarop de grondwet geschreven werd, blijken ook cruciaal geweest te zijn. Als Milosevic op het moment van het opstellen van de Servische grondwet federaal president was geweest, dan zou die er hoogst waarschijnlijk helemaal anders hebben uitgezien. We gaan in het volgende hoofdstuk dieper in op zijn presidentschap, maar we gaan dit dan niet alleen in het licht van de grondwet bekijken.

Besluit

We kunnen een driedelige onderverdeling maken als we het hebben over politieke regimes: presidentieel, semi-presidentieel en parlementair. Enige voorzichtigheid bij het gebruik van de termen is echter wel geboden, daar theorie en praktijk niet altijd overeenstemmen. Als men naar de presidenten in de transitielanden kijkt, valt het op dat sterke figuren hier vaak een grote rol hebben spelen. Het gebrek aan ervaring op het vlak van partijpolitiek heeft veel charismatische figuren de kans gegeven zich te ontplooiën. Voor sommige landen kan dit voordelig uitvallen, voor andere, zoals Joegoslavië, heeft dit een ander effect gehad. De keuze voor een bepaald politieke regime bij het opstellen van een nieuwe grondwet moet men altijd in zijn context bekijken. Die keuze is nooit vanuit neutraal oogpunt gemaakt, met alle gevolgen van dien, zoals het feit dat presidentiële regimes een kleinere kans op overleven

---

⁶⁴ S. Antonic, *Srbija izme u populizmu I demokratije: politic procesi u Srbiji 1990-1993 (Serbia between populism and democracy: political processes in Serbia 1990-1993)*, Belgrado, Institute for Political Studies, 1993, 33.

kunnen hebben dan parlementaire regimes, aangezien een rechtstreeks verkozen president impliciete machten kan hebben die moeilijk te constitutionaliseren zijn. Als het presidentschap gefaald heeft, is dit dan de oorzaak of het gevolg geweest van het falen? We zijn geneigd te geloven dat de president aan de oorzaak ligt, omdat het de president is geweest die de macht naar zijn hand kon zetten. Als we de postcommunistische landen bekijken kunnen we met zekerheid stellen dat het presidentialisme de oorzaak is geweest voor vele moeilijkheden.

Er is sinds Tito veel veranderd in Joegoslavië. Het land bestaat niet meer en het zorgvuldig gekoesterde evenwicht zakte als een kaartenhuisje in elkaar op het moment dat het in heel Oost- en Centraal-Europa onrustig begon te worden. Milosevic heeft geprobeerd zoveel mogelijk uit de brand te slepen, maar misschien heeft dit juist het omkeerde effect gehad. Hij heeft de naam Joegoslavië kunnen behouden, maar niet het grondgebied, en in Servië is de VN nog aanwezig in Kosovo.

Het presidentschap van Milosevic was ‘tailor-made’, op maat gemaakt voor zijn persoon. Hij stond ook telkens zelf aan de basis van de grondwet en die grondwet was zo opgesteld dat de president veel vrijheden kreeg en hem de mogelijkheid gaf zelf zijn bevoegdheden aan te passen wanneer de grondwet hem deze niet verleende. Hij zette de grondwet naar zijn hand zoals hij ook de verkiezingsuitslagen naar zijn hand zette, en zoals hij ook, niet te vergeten, het volk en zijn entourage naar zijn hand zette. Ondanks de ruime bevoegdheden die hij zichzelf aangemeten had, bezat hij de steun van een groot deel van het volk. In het volgende deel gaan we hier dieper op in.

2. Milosevic als president in een desintegrerend Joegoslavië

Inleiding

Een kort overzicht van de geschiedenis van Joegoslavië is nodig om een beter zicht te krijgen op de ontwikkelingen van de laatste 13 jaar. Joegoslavië was een land met zulke uiteenlopende culturen en volkeren dat er wel eens een boedelscheiding van moest komen. Dit is dan ook gebeurd onder het ‘toezien oog’ van Milosevic. We gaan Joegoslavië bekijken vanaf 1918 tot aan het Dayton-akkoord van 1995, maar Milosevic’ rol in de ontwikkelingen van de laatste decennia komt later in dit hoofdstuk aan bod.

De politieke loopbaan van Milosevic vormt het tweede deel van dit hoofdstuk. Milosevic zat van in het begin in een gunstige positie om het ver te schoppen als politicus: hij had ervaring met het Westen, hij had verstand van de werking van kapitalistische economieën, hij sprak Engels en was relatief jong en had Ivan Stambolic als beschermheer. We gaan in dit deel heel kort in op zijn loopbaan voordat hij president was, we nemen zijn opkomst onder de loep en kijken hierbij ook naar de verkiezingen en naar zijn ‘verwezenlijkingen’ als president. Dat hij in zijn carrière als president van Servië en als federaal president niet de meest geslaagde politieke besluitvorming heeft bewerkstelligd is iedereen bekend. Het is niet de bedoeling dat we in dit hoofdstuk alle oorlogen grondig bespreken en de volledige rol van Milosevic daarin aanduiden. Het aandeel van Slobodan Milosevic in de vele oorlogen die Joegoslavië heeft verdeeld, is onderzoeksmaterie voor het tribunaal in Den Haag. Om die reden bieden we hier alleen een kort overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen en zal Milosevic’ rol hierin geschetst worden. Maar er is meer dan alleen het verhaal van zijn politieke loopbaan. Waar haalde Milosevic zijn legitimiteit? Wat was zijn manier van besturen en hoe ‘verkoch’ hij het aan het volk? Brankovic heeft een onderzoek gedaan naar de redenen waarom het Joegoslavische volk zolang heeft gewacht om het regime omver te gooien en hierop zullen we dan ook dieper ingaan.

Ten slotte zullen we de situatie in Kosovo van iets dichterbij bekijken. De keuze is gevallen op Kosovo omdat deze Servische provincie een grote rol heeft gespeeld in de loopbaan van Milosevic, vooral in zijn opkomst en zijn ondergang.

2.1. Korte geschiedenis van Joegoslavië

Joegoslavië werd opgericht in 1918 als het koninkrijk van Serven, Kroaten en Slovenen. De nieuwe staat, waarin ook het vroegere koninkrijk Montenegro werd opgenomen, bracht volkeren en gebieden samen die zich voordien eeuwenlang gescheiden hadden ontwikkeld.⁶⁵ Slovenië en Kroatië waren Rooms-katholiek, terwijl Servië en Montenegro de Orthodoxe geloofsovertuiging hadden. Bosnië-Herzegovina was een bonte mengeling van Servische en Kroatische inwoners en moslims. Koning Alexander, de eerste koning van Serven, Kroaten en Slovenen, wou tot elke prijs de eenheid in zijn land bewaren.⁶⁶ Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vielen Duitsland, Hongarije en Italië in 1941 het land binnen. Elf dagen later gaf het opperbevel van het leger zich over. In Kroatië en in Bosnië-Herzegovina lieten de nazi's de fascistische Ustasja-beweging een onafhankelijke staat oprichten en onder dit regime vielen honderdduizenden doden.⁶⁷ Na de capitulatie van 1941 waren enkele legereenheden blijven verder vechten en ze noemden zichzelf tsjetniks, naar de vrijsschutters die in de 19de eeuw tegen de Turken vochten. Deze tsjetniks waren koningsgezind. De communistische partij organiseerde snel gewapende weerstand onder leiding van Jozip Broz (zijn oorlogsnaam was Tito). Deze partizanen hadden aanhangers onder de verschillende Joegoslavische nationaliteiten, vooral onder de Serviërs. In 1943 kregen de partizanen (de latere communisten) internationale erkenning. Aan de ene kant stonden dus de eenheden die trouw waren aan de koning en aan de kant stonden de partizanen onder leiding van Tito. Elke partij maakte zich tijdens de Tweede Wereldoorlog schuldig aan oorlogsmisdaden. Toen de Britten tienduizenden collaborateurs aan Tito uitleverden, ontsnapten weinigen aan de dood. Maar de overwinnaars schrijven de geschiedenis en de communisten hadden er geen belang bij dit drama te gaan rondbazuinen.

Onder de slogan van 'Broederschap en Eenheid' probeerden de communisten onder Tito een heel nieuw Joegoslavië op te bouwen. Het bestaan van de verschillende nationaliteiten werd erkend. Slovenen, Kroaten, Serviërs, Montenegrijnen en Macedoniërs kregen een eigen republiek. De smeltkroes van Bosnië-Herzegovina werd de zesde deelstaat, al zou de moslimbevolking daar pas in 1968 een eigen nationaliteit krijgen.⁶⁸ Kosovo en

⁶⁵ C. Voet, *Oorlog in Joegoslavië: de achtergronden van een uitzichtloos conflict*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1993, 8.

⁶⁶ *Ibid.*, 9.

⁶⁷ *Ibid.*, 10.

⁶⁸ *Ibid.*, 12.

Vojvodina werden beide provincies binnen de republiek Servië en de inwoners werden beschouwd als een minderheid in de Servische Republiek. De nieuwe staatsstructuur brak met de dominante positie van Servië, zoals dat in het verleden veelal het geval was geweest. Servië verloor Macedonië, dat vóór de oorlog gewoon Zuid-Servië was geweest.⁶⁹ Tito, zelf een Kroaat, hield van evenwichten en wilde niet dat één republiek te dominant zou zijn. Hij verschoof geleidelijk meer macht naar de republieken en provincies. Servië verloor met die twee provincies (Kosovo en Vojvodina) de controle over een derde van zijn grondgebied. Er waren reeds onrusten losgebroken onder de Albanese meerderheid en in Kroatië waren er al aan het einde van de jaren '60 spanningen losgebroken. De Kroaten wilden dat hun taal werd erkend als een taal verschillend van het Servo-Kroatisch en eind 1971 beschuldigde het presidium van de Joegoslavische Communistenbond de Kroatische partijtop van nationalisme. Tito schuwde elke uiting van nationalisme en was dan ook een meester in het bevroren van conflicten. De grondwet van 1974 gaf, zoals al eerder is gezegd, de autonome provincies Kosovo en Vojvodina vrijwel dezelfde bevoegdheden als een republiek, met dat verschil dat ze zich niet konden afscheiden van Servië, terwijl republieken wel het recht op afscheiding bezaten. Maar de verregaande autonomie van de republieken en provincies bleek achteraf een voorafspiegeling te zijn van de opsplitsing die het land te wachten stond.⁷⁰ Ook over de trauma's van de Tweede Wereldoorlog kon nooit openlijk gepraat worden uit angst voor grote schandalen. Op het gebied van minderhedenbeleid was Tito vooruitstrevend. Zelfs een kleine etnische groep kreeg uitgebreide rechten zoals onderwijs, pers, radio en het recht op een eigen taal. Dit beleid kwam er nadat er verschillende uitingen van nationalisme waren geweest, waaronder de Kroatische eis tot erkenning van hun taal.

Tito stierf in 1980 en de bevroren spanningen tussen de verschillende volkeren ontdooiden. De gebeurtenissen in Kosovo zullen later besproken worden. Slovenië had al van in het midden van de jaren '80 een relatief grote persvrijheid en vanaf '88 ontstonden er politieke groeperingen. De Sloveense communistische partij werkte dit niet tegen, want er bestond een stilzwijgende consensus dat de republiek in de richting van een vrije markteconomie, met bijhorend politiek pluralisme, moest evolueren.⁷¹ Eind 1989 werd een wet gestemd die politieke partijen toeliet, maar de Joegoslavische federatie vormde een belemmering in die ontwikkeling. In januari was er een federaal congres in Belgrado en de Servische vertegenwoordiging weigerde het voorstel om de verschillende communistenbonden (in de verschillende republieken) onafhankelijk van elkaar te maken. De

---

⁶⁹ *Ibid.*, 12.

⁷⁰ *Ibid.*, 13.

⁷¹ *Ibid.*, 16.

Slovenen stapten uit protest op en de Kroaten volgden dit voorbeeld, waarmee meteen een einde kwam aan de federale partij.⁷² Op deze manier zagen de Sloveense kiezers dat hun partij niets te maken wou hebben met de Servische afdeling. De communistische partij stond aan de vooravond van de vrije verkiezingen en wou zo haar kans op de overwinning vergroten, maar de overwinning ging naar DEMOS, de coalitie van nieuwe partijen. Alle partijen wilden grotere zelfstandigheid binnen Joegoslavië en de optie voor onafhankelijkheid werd ook opengelaten. In Kroatië was Franco Tudjman van de nationalistische Kroatische Democratische Unie (HDZ) de overwinnaar van de verkiezingen en de communisten leden een grote nederlaag. In Servië brachten de eerste verkiezingen geen machtswissel: de communisten haalden met Milosevic de overwinning binnen, maar hierover volgt later meer.

In Kroatië leverde de verkiezing van de nationalistische Tudjman spanningen op in het kamp van de Servische minderheid. Kroatië wilde een nationale staat worden waarin andere nationaliteiten en minderheden gelijke rechten zouden hebben, maar dat stuitte de Serviërs (die zichzelf niet als minderheid beschouwden) tegen de borst. Het nieuwe regime verwijderde Serviërs onder meer uit het politieapparaat, maar de Servische propaganda deed de rest: het onafhankelijke Kroatië zou volgens die mediacampagne een tweede Ustasja-staat worden.⁷³ Kroatische Serviërs kwamen in opstand en hielden een referendum voor volledige autonomie dat door de Kroatische regering werd verworpen. In mei 1991 stemde meer dan 90% van de kiezers voor onafhankelijkheid in een referendum, maar de Serviërs hadden niet deelgenomen aan het referendum. Op 25 juni verklaarden Kroatië en Slovenië zich beide onafhankelijk zonder dat er in Kroatië een oplossing was gevonden voor de Servische minderheid. De dag nadien kwam het Joegoslavische Volksleger in actie en rukte op naar de grenzen, maar stootte al vlug op zware weerstand aan de Sloveense grens met tientallen slachtoffers als gevolg. Door Europese bemiddeling werd de onafhankelijkheid drie maanden uitgesteld en werd Stipe Mesic, een Kroaat, aangesteld als president van Joegoslavië. Maar door de etnische homogeniteit beseften men op politiek en op militair niveau dat het onhaalbaar was Slovenië in de federatie te houden.⁷⁴

De bevolking in Macedonië bestaat voor 25 % uit Albanezen en voor slechts 2,2 % uit Serviërs. De Serviërs zijn dus te klein in aantal om zich af te scheiden. Het Joegoslavische leger trok zich in februari 1992 zonder incidenten terug uit de republiek. Sinds 1991 is Macedonië een zelfstandige republiek, maar omdat de naam Macedonië ook de naam is van een Griekse provincie bleef internationale erkenning uit tot 1993.

---

⁷² *Ibid.*, 13.

⁷³ *Ibid.*, 17.

⁷⁴ *Ibid.*, 21.

In Kroatië ging het er veel bloediger aan toe. De Serviërs kregen meer en meer openlijke steun van het federale leger. De opperbevelhebber van het leger was nochtans Mesic, maar de legertop negeerde zijn bevelen, waarop de Kroaten in dat leger overstapten naar de Nationale Garde van Kroatië. Begin september 1991 was een derde van het Kroatisch grondgebied ingenomen door de Servische milities en door het leger. Vukovar viel na een beleg van drie maanden waarna de frontlijn ondanks verwoede pogingen niet meer verschoof. Het werd stilaan duidelijk dat geen van beide partijen de oorlog kon winnen. Vredesoverleg onder leiding van de EG mislukte, maar beide partijen gingen akkoord met een VN-troepenmacht als buffer tussen de twee. Op 15 januari 1992 erkende de Europese Gemeenschap de onafhankelijkheid van Slovenië en Kroatië. De eerste troepen blauwhelmen arriveerden in april in Kroatië onder de naam UNPROFOR en ze kregen de opdracht de vrede in de beschermende zones te bewaken in afwachting van een politieke regeling.⁷⁵ Maar in 1993 lanceerden Kroatische troepen een aanval om de Servische troepen terug te drijven. Het eerste militaire succes sinds lang bleek erg twijfelachtig en de internationale gemeenschap reageerde negatief uit angst voor een heropflakking van de oorlog.⁷⁶ Het probleem was de RSK, de Republiek van Servisch Krajina, het Servische deel van Kroatië. Deze wilde de officiële erkenning door Kroatië, maar Tudjman stelde de reïntegratie van het gebied als een onlosmakelijke voorwaarde voor elke verdere onderhandeling. Milosevic' plan was om de Servische Kroaten te laten verhinderen dat Kroatië de federatie verliet, maar door de internationale erkenning van Kroatië mislukte dit. Indien Milosevic Kroatië te gemakkelijk zou loslaten of indien deze indruk gewekt zou worden, zou dat de Albanezen in Kosovo op verkeerde gedachten kunnen brengen. Milosevic zag de 'bevriezing van de status-quo' door de UNPROFOR als de beste manier om zonder gezichtsverlies een tijdje van het probleem verlost te zijn.⁷⁷ RSK probeerde ondertussen samen te smelten met de Servische staatjes in Bosnië, geïnspireerd door de 'eenheid' van het Servische volk. Begin 1995 maakte Kroatië gebruik van de wapenstilstand in Bosnië om een sterker leger op te bouwen. Op 4 augustus ging *operatie Oluja* van start. Dit was een blitsinvasie om dat deel van Kroatië dat in Servische handen was te heroveren en deze operatie bereikte na 72 uur haar doel: de liquidatie van RSK. Bijna de hele Servische bevolking verliet Krajina en het Joegoslavische en Servische leger deden niets om de Serviërs in Krajina te helpen. Milosevic protesteerde alleen formeel. Met deze operatie werd duidelijk dat de Serviërs niet onoverwinnelijk waren.⁷⁸ De

---

⁷⁵ *Ibid.*, 26-27.

⁷⁶ R. Detrez, *De sloop van Joegoslavië*, Antwerpen-Baarn, Hadewijch, 1999, 231.

⁷⁷ *Ibid.*, 233.

⁷⁸ *Ibid.*, 240.

Kroatische groepen hielden geen halt aan de Bosnische grens en pas met het Dayton-akkoord kwam er een oplossing. Duizenden Serviërs vluchtten naar Servië en daardoor had Kroatië zich van zijn grootste minderheid kunnen ontdoen. Deze spijtige evolutie had als enige positieve aspect de etnische homogenisering van beide staten, maar dit dient niet per se positief te zijn.

De republiek Bosnië-Herzegovina was reeds op voorhand gedoemd om uit elkaar te vallen, aangezien deze republiek dezelfde gediversifieerde etnische samenstelling had als Joegoslavië. Er woonden 43 % moslims, 31 % Serviërs en 18 % Kroaten (en de rest beschouwde zichzelf als Joegoslaaf) in het gebied. Bij de eerste vrije verkiezingen in 1990 kwam de zetelverdeling ongeveer overeen met de verdeling van de bevolking. Maar het was eerder lokaal dat de drie partijen (de Serviërs, Kroaten en Moslims in Bosnië) hun machtscentra uitbouwden.⁷⁹ De Servische milities in Bosnië kregen tijdens de oorlog in Kroatië hulp van het federale leger. De moslims wilden een onafhankelijk Bosnië-Herzegovina en verwachtten niet dat ze steun zouden krijgen van het Joegoslavische leger. De Bosnische Kroaten stonden nog vijandiger tegenover de Serviërs, maar ze zagen een samensmelting van hun gebied met Kroatië wel zitten. De Bosnische Serviërs wilden autonomie en de moslims wilden zo weinig mogelijk macht aan de deelgebieden overgeven. Toen de EG in april 1992 Bosnië-Herzegovina erkende, begonnen de Serviërs met de belegering van Sarajevo. Met de belegering in Kroatië konden ze het zich namelijk niet permitteren om een onafhankelijk Bosnië naast zich te hebben, want op die manier zouden de vrijgevochten gebieden in Kroatië afgescheiden worden van het moederland. Midden september stuurden de VN blauwhelmen naar het gebied die geen geweld mochten gebruiken. VN-gezant Vance en EG-bemiddelaar Owen zetten een vredesplan op dat het land in drie gebieden verdeelde, maar de Servische Bosniërs onder leiding van Karadzic bleven dwarsliggen. Het geweld bleef verder aanhouden tot 1995 en Karadzic verloor de steun van Milosevic. Etnische homogeniteit bestond nergens in het land en was slechts te verwezenlijken door etnische zuiveringen: de bevolking werd gezuiverd en uitgemoord.⁸⁰

Het Dayton-akkoord heeft een einde gemaakt aan de oorlog, maar volgens Detrez heeft het geen vrede gebracht, 'want' stelt hij, 'in hoeverre kan het vredesakkoord van Dayton beschouwd worden als een stabiele, blijvende oplossing, in hoeverre is het levensvatbaar?'⁸¹ Het Dayton-akkoord heeft Bosnië-Herzegovina verdeeld in twee deelstaten met een grote autonomie, maar ze beschouwen elkaar nog altijd als vijanden. De centrale regering heeft

---

⁷⁹ C. Voet, *o.c.*, 30.

⁸⁰ R. Detrez, *De sloop van Joegoslavië*, *o.c.*, 294.

⁸¹ *Ibid.*, 319.

slechts beperkte bevoegdheden en bij het opstellen van het akkoord is eigenlijk alleen rekening gehouden met Tudjman en Milosevic, die verantwoordelijk waren voor de buurlanden en weinig in Bosnië te zeggen hadden. Het andere probleem van Dayton is dat er niets over Kosovo in vermeld staat. Op de problemen in dit gebied gaan we later dieper in.

2.2. De politieke loopbaan van Milosevic

In dit deel bespreken we de politieke loopbaan van Milosevic. We richten ons slechts op wat hij tijdens zijn presidentschap heeft verwezenlijkt of niet heeft verwezenlijkt. Het is niet de bedoeling hier een biografisch verloop weer te geven, maar om elke belangrijke politieke gebeurtenis vanuit kritische hoek te bekijken. Zijn rol in de verschillende oorlogen in ex-Joegoslavië behandelen zou ons te ver leiden. We hebben deze conflicten kort aangehaald in het vorige punt en we zullen hier de focus plaatsen op de politieke gebeurtenissen die te maken hebben met Milosevic als president van Servië en Joegoslavië. We kijken naar de opkomst van Milosevic, maar we zullen zijn opgang in de context van Kosovo later in punt 2.4 bespreken. Hetzelfde kunnen we zeggen over zijn val.

2.2.1. Opkomst van Milosevic

Slobodan Milosevic, geboren in 1941, had veel te danken aan zijn vriend Ivan Stambolic (die hij uiteindelijk heeft laten verdwijnen, zie infra). Milosevic volgde Stambolic begin de jaren '70 op als directeur van Technogas, een bedrijf dat industriële gassen produceerde. Milosevic werd hierdoor een ervaren industrieel, maar vond in 1978 zijn andere roeping als kapitalist toen hij directeur van de Udružena Beogradska Banka (UBB), de Nationale Bank van Joegoslavië, werd. In die tijd reisde hij veel naar de Verenigde Staten, iets wat hem later nog van pas zou komen. Milosevic' stap naar de politiek was niet de meest voor de hand liggende. Als voorzitter van de UBB kon Milosevic niet rechtstreeks aanspraak maken op een post in het Servische centrale comité, aangezien dat aanstoot zou kunnen geven tot conflicten met machtige mensen met gevestigde belangen. Daarom moest zijn eerste optreden iets lokaal

zijn, iets in de provincie, iets in Belgrado.⁸² Milosevic werd hoofd van de partijcommissie van Belgrado Stari Grad (Oude Stad). Dit deel was het grootste deel van de hoofdstad. Milosevic bleef hierbij ook zijn functie bij de UBB behouden. Vanwege zijn commerciële ervaring en zijn kennis van de VS, werd Milosevic opgenomen in de commissie-Kreigher, die opriep tot economische hervormingen om de Joegoslavische markten te liberaliseren, maar in feite de dynamiek van het kapitalisme wilde combineren met het staats eigendom van productiemiddelen.⁸³ In 1984 werd Stambolic voorzitter van de communistische partij van Servië en hij regelde de stemming van Milosevic tot voorzitter van de communistische partij van Belgrado. Hij ging weg bij de UBB en werd fulltime politicus.

Als we alle factoren op een rijtje zetten, zat Milosevic dus in een gunstige positie om het ver te schoppen als politicus: hij had ervaring met het Westen, hij had verstand van de werking van kapitalistische economieën, hij sprak Engels en was relatief jong en had een machtige politieke beschermheer in de persoon van Ivan Stambolic. Deze laatste schoof Milosevic dan ook naar voren als enige opvolger voor de positie van hoofd van de Servische Communistische Partij in 1986. Milosevic was tot op dat ogenblik nooit geïnteresseerd geweest in de problematiek van Kosovo (zie later), maar was zelf een Serviër en beseftte dat het een gevoelige snaar was bij de Serviërs. Hij greep dit inzicht aan om zich te laten gelden op een herdenkingsplechtigheid in Kosovo en bereikte zo duizenden Serviërs (het gaat hier niet om de historische toespraak van 28 juni 1989 voor de 600ste verjaardag om de slag om het Merelveld, dit komt later). Hij sprak de menigte toe: ‘Laat niemand het wagen jullie ooit te slaan!’ Deze woorden hebben voor een ommezwaai gezorgd in de politiek van Milosevic, die kennis had gemaakt met de kracht van het nationalisme. Deze wending zorgde voor grote spanningen in de Servische partij. Er ontstonden twee groepen: aan de ene kant Milosevic en de nationalisten en aan de andere kant Stambolic en Pavlovic. Deze laatsten verloren de strijd en Stambolic werd in januari 1988 afgezet door Milosevic. Ivan Stambolic zei hierop in een boek van Silber en Little: ‘Wanneer iemand 25 jaar lang tegen je rug aankijkt, is het te begrijpen dat hij op een gegeven moment de neiging krijgt er een mes in te steken.’⁸⁴ Vanaf dat moment bestond er nog weinig ‘broederschap en eenheid’. Televisie en kranten werden steeds meer propagandistisch met de boodschap: de Serviërs waren de slachtoffers. Milosevic kon profiteren van de unieke politieke structuur van Joegoslavië. In vier jaar tijd was Milosevic opgeklommen van bankdirecteur tot leider van de grootste en de machtigste communistische partij van al de zes Joegoslavische republieken. Hij had zowel de oude garde

---

⁸² A. LeBor, *o.c.*, 81.

⁸³ *Ibid.*, 87.

⁸⁴ L. Silber & A. Little, *Yugoslavia: Death of a nation*, Londen, Penguin/BBC, 1997, 45.

als de liberalen het hof gemaakt, en had zelfs de steun weten te verwerven van de leiders van het meest conservatieve deel van de Joegoslavische samenleving, het leger.⁸⁵ Het leger vormde een van de belangrijkste peilers van de Joegoslavische samenleving. De legerdienst werkte als een soort garen dat een ingewikkelde lappendeken bij elkaar hield. Milosevic had zich met opzet een bepaalde politieke stijl aangemeten om bij het leger op een goed blaadje te komen. Milosevic had zo zijn eigen manier om mensen voor hem te winnen. LeBor beschrijft dat hij tijd nam voor mensen en ontzettend veel geduld had.⁸⁶

De politieke macht vloeide weg uit de Joegoslavische federale staat en kwam langzaam bij de republieken terecht. Door de toenemende verwarring over de rol van de federale overheid kwam er langzaam een machtsvacuüm tot stand. Milosevic profiteerde daarvan in Servië. Na Kosovo was nu Vojvodina aan de beurt en zijn beleid gebaseerd op nationalisme zorgde er voor dat in 1988 een woedende menigte van 15 000 mensen het regeringsgebouw in Vojvodina aanvielen. De regering viel en Milosevic verkreeg op die manier de zeggenschap over deze provincie. Het volgende doelwit was Montenegro, maar deze bevolkingsgroep leunde sowieso cultureel dicht aan bij de Serviërs. Milosevic vond aldus gemakkelijk rekruten voor zijn nationalistisch-centralistische campagne. Nadat de politie met geweld een vergadering van staalarbeiders had ontbonden, kwamen duizenden demonstranten op straat in de hoofdstad Podgorica en drie maanden later viel de regering in Montenegro. Iedereen die Milosevic tegenwerkte, moest de gevolgen onder ogen zien. Meestal volgde er een reeks lasterartikels in de lokale kranten en ook de familie van de persoon in kwestie kreeg het hierdoor moeilijk op het vlak van hun carrière of sociaal leven.⁸⁷ Eind 1988 en begin 1989 vonden er in het land grote protestacties plaats waarbij demonstranten de eenheid van Servië eisten. Deze ‘demonstraties voor de waarheid’ waren een vorm van populisme en gaven Milosevic de kans om iedereen die de oude orde vertegenwoordigde, zoals bureaucraten en functionarissen, aan de kant te schuiven.⁸⁸ De acties werden gepresenteerd als spontane acties, maar in werkelijkheid waren ze zorgvuldig gepland en georganiseerd door Milosevic zelf en de Servische geheime politie, de SDB. Gesteund door de triomf in Vojvodina richtte Milosevic zijn pijlen op Kosovo en op 17 november 1988 werd de partijleiding ontslagen. Twee dagen later hield Milosevic de grootste openbare bijeenkomst ooit gehouden in Belgrado om ‘broederschap en eenheid’ te vieren en

---

⁸⁵ A. LeBor, *o.c.*, 103-104.

⁸⁶ *Ibid.*, 103.

⁸⁷ In het boek van LeBor, *Slobodan Milosevic*, wordt hier het voorbeeld gegeven van Berisavljevic, die niet Milosevic' man in Vojvodina wilde worden en hierdoor een lastercampagne tegen hem en zijn hele gezin te verduren kreeg. A. LeBor, *o.c.*, 146-147.

⁸⁸ *Ibid.*, 147.

iedereen kreeg vrij om van de gratis drank en het eten te genieten. Milosevic maakte hier op een geraffineerde wijze gebruik van de kracht van de massa en heeft het nationale ongenoegen van de Serviërs ten volle geëxploiteerd. Hij was hierin subtiel te werk gegaan. Hij wilde het regime beheersen en niet omverwerpen. Maar de storm was niet geluwd in Kosovo. In februari 1989 was er opnieuw een opstand in Kosovo: de mijnwerkers eisten de herinstallering van de regering in Kosovo. Milosevic eiste de inzet van het Joegoslavische leger, maar Milan Kucan, de Sloveense leider van de communistische partij, was hier fel tegen gekant en gaf de mijnwerkers zelfs gelijk. Slovenië gaf hiermee openlijk aan dat het de opmars van Milosevic wilde tegenhouden. De Serviërs reageerden geschokt en het Servische protest was nu veel omvangrijker dan voorheen en reikte tot in Belgrado. Milosevic stelde hierop aan federaal president Dizdarevic de vraag om de staat van beleg af te kondigen. Belangrijk om weten is dat de Serviërs de overmacht in de legerleiding bezaten en velen hadden sympathie voor Milosevic. Dizdarevic, zelf een Bosniër, probeerde de massa toe te spreken, maar werd uitgejouwd. Het federale leger werd naar Kosovo gestuurd en de overwinning van Milosevic was een feit. In Kosovo werd de noodtoestand afgekondigd. Door Belgrado op de rand van anarchie te brengen had Milosevic de federale regering gedwongen haar eigen manschappen in te zetten.⁸⁹ Met de afbrokkeling van het communisme brokkelde ook het idee van Joegoslavië af en er het was nodig dat er iets anders in de plaats zou komen. Op 28 juni hield Milosevic een historische toespraak voor een miljoen Serviërs, naar aanleiding van de 600ste verjaardag van de nederlaag van de Serviërs tegen de Turken in Kosovo Polje (Merelveld) en voorspelde hij de bloedige desintegratie van Joegoslavië. Milosevic presenteerde zichzelf als de redder van Servië. Elk openbaar optreden was tot in de puntjes gepland en hij liet niets aan het toeval over. In maart 1989, nog voor de herdenkingsplechtigheid in Kosovo, had Milosevic de grondwet herschreven om de autonomie van Kosovo en Vojvodina teniet te doen, zodat de provincies onder centraal gezag kwamen te staan. Aangespoord door dit voorbeeld wilden de Slovenen ook de bevoegdheid de Sloveense grondwet aan te passen, om op die manier verlost te worden van de te grote inmenging van het federale niveau. Maar Milosevic weigerde dit, waardoor de spanningen hoog opliepen. In november 1989 werd Milosevic tot president van Servië gekozen.

2.2.2. Milosevic als president van Servië en als president van Joegoslavië

---

⁸⁹ *Ibid.*, 163.

Op 9 december 1990 werd Milosevic herverkozen in de eerste vrije verkiezingen in Servië sinds de Tweede Wereldoorlog. De Servische Communistische Partij had zijn naam veranderd in Socialistische Partij van Servië (SPS), maar nam in feite gewoon het programma over onder een andere naam. De uitslag van de verkiezingen in Servië stond al op voorhand vast. Milosevic voerde campagne onder de slogan “Met ons bestaat er geen onzekerheid”. Milosevic had dan ook de beste troeven in handen: zijn partij bezat de controle over de televisie en had een belangrijk deel van het land in handen, in die zin dat de SPS de netwerken, gebouwen, leden, en dergelijke meer simpelweg overnam van de Communistische Partij. Technisch gesproken waren het vrije verkiezingen, maar Milosevic was niet van plan zich uit zijn ambt te laten wegstemmen. Hij haalde 46 % van de stemmen en in het nieuwe parlementaire systeem bezette de SPS 194 van de 250 zetels, en dit was dus een comfortabele meerderheid. In tegenstelling tot andere transitielanden won in Joegoslavië de SPS, als opvolger van de communistische partij, en niet een nieuwe partij de verkiezingen. Dit kon in het voordeel van Milosevic zijn uitgedraaid.

Milosevic regeerde voornamelijk via presidentiële besluiten. De nieuwe grondwet kende hem, zoals reeds vermeld in het eerste hoofdstuk, uitgebreide bevoegdheden toe, waaronder het recht om het parlement te ontbinden, internationale verdragen goed te keuren zonder ratificatie van het parlement, rechters aan te stellen en de noodtoestand af te kondigen. Niemand in de regering waagde het het tegen Milosevic op te nemen. Als ze dat zouden doen, was hun carrière gedoemd om vroegtijdig te eindigen. Regeringsvergaderingen waren dan ook heel kort.

In Joegoslavië heerste er op dat moment een torenhoge inflatie en een toenemende economische instabiliteit die het gevoel van onzekerheid en het nationalisme versterkten. De waarde van de dinar daalde enorm, hoewel deze munt ooit een van de sterkste was in Oost-Europa. Slovenië was de rijkste republiek van het land en was dus niet zonder enig belang. Kroatië en Slovenië verklaarden zich echter onafhankelijk en in Kroatië braken gevechten uit tussen Serviërs en Kroaten. Slovenië grensde niet aan Servië en was voor Milosevic geen prioriteit, aangezien hij zich wilde concentreren op de natie in plaats van op de republiek. Dit wil zeggen dat Milosevic wilde inspelen op dat nationalistische gevoel en hij wilde alle Serviërs verenigen in één republiek. Hij zette het federale leger in en wilde daarmee doen uitschijnen dat hij de scheiding van Joegoslavië wilde voorkomen. Maar uiteindelijk legde Milosevic zich gemakkelijk neer bij de afscheiding van Slovenië. Hij had immers hetzelfde

doel als de Slovenen voor ogen, met name het verenigen van alle natiegenoten in één staat. De oorlog in Kroatië was veel meer van strategisch belang: hij wou de media beheersen om de publieke opinie achter zich te krijgen, hij wou de partij (eerst de communistische en later de socialistische) achter zich voor het politieke proces en de geheime dienst aan zijn kant om wapens te leveren aan Servische opstandelingen.

Het presidentschap van Tudjman viel uitermate gunstig uit voor Milosevic. Tudjman bezat niet de kwaliteiten van Milosevic om de media te manipuleren, maar exploiteerde wel het Kroatisch nationalisme. De nieuwe Kroatische grondwet bepaalde dat het land in de eerste plaats een thuisland voor de Kroatische natie was. De Servische inwoners waren een minderheid. Dit paste perfect in het plaatje van Milosevic en hij klaagde via de media het nationalisme van Tudjman als een nieuwe Ustasje-terreur aan.

In maart 1991 braken er spanningen uit in Belgrado. Milosevic werd bijna ten val gebracht gedurende tien dagen van hevige protest in de hoofdstad. Op dat moment waren er nog vijf van de zeven stemmen nodig om de noodtoestand en de staat van beleg af te kondigen, maar de Kroatische, Bosnische en Macedonische vertegenwoordigers stemden tegen. De chaos van de straat weerspiegelde zich in de regering. Hier kan men dus zien dat Milosevic zijn wil wou opleggen aan het federale presidentschap, maar toch de nuances van de grondwet in ere wou houden. Hij vond spoedig een evenwicht in de regering om de goedkeuring te krijgen de opstand met geweld neer te slaan. Het protest van de bevolking in Servië tegen het regime van Milosevic was anderhalf jaar te laat gekomen. Met de verkiezingen en door zijn redevoering op het Merelveld in Kosovo had Milosevic voldoende legitimiteit verzameld om te voorkomen dat zijn regime ten val werd gebracht. Na de protesten verklaarde Milosevic dat alle beslissingen van het federale presidentschap als ongeldig zouden worden gezien en hij kondigde het vertrek van Servië uit Joegoslavië aan. Hij verklaarde dat iedereen zich kon afscheiden van Joegoslavië, maar ze mochten de Serviërs die daar woonden niet meenemen. Het beleid van Milosevic heeft tienduizenden jongeren en geschoolde mensen naar het buitenland doen verhuizen en de meesten kwamen niet meer terug. Dit verlies heeft Joegoslavië geen goed gedaan, maar die mensen protesteerden niet langer meer in de straten van de hoofdstad.

Op 16 december 1991 verklaarde de Europese Gemeenschap dat het elke Joegoslavische republiek zou erkennen, indien de mensenrechten, de democratie en de rechten van de minderheden gerespecteerd werden. Milosevic wou alle Serviërs verenigen in één republiek en de oorlog in Kroatië had als gevolg dat in december van dat jaar niet alleen de Serviërs in de Krajina-streek zich onafhankelijk verklaarden van Kroatië, maar dat ook de

Serviërs in Bosnië-Herzegovina zich wilden afscheiden. Op 3 maart 1992 kozen de Moslims en Kroaten in Bosnië door middel van een referendum voor onafhankelijkheid. De Bosnische Serviërs boycotten het referendum, maar op 6 april erkende Europa de onafhankelijkheid van Bosnië. De burgeroorlog brak uit. Milosevic en Tudjman wilden elk met het wapen van het nationalisme hun doel bereiken. Van binnenuit werden de etnische groepen tegen elkaar opgezet. Milosevic heeft zijn verantwoordelijkheid altijd ontkend in de oorlogen en verklaarde altijd dat er drie staten verantwoordelijk waren, met name Bosnië, Kroatië en Servië.

In april 1992 bleef er van Joegoslavië enkel nog twee republieken over: Servië en Montenegro. Samen vormden ze de Federale Republiek Joegoslavië en Milosevic hield de oude federale structuren intact. Zijn redenering was dat zij de wettige erfgenamen waren van Joegoslavië en op die manier konden ze de zetel in de VN behouden. Met Milosevic als Servisch president kon de vraag gesteld worden wie dan geschikt zou zijn voor de functie van federaal president. In Servië kwamen de burgers, moe van de oorlogen, opnieuw op straat en eisten het ontslag van Milosevic. Hierop zocht Milosevic zijn toevlucht tot ontkenning en hij werd voortdurend betrappt op leugens over zijn bijdrage in de oorlog in Bosnië. Milosevic bood Milan Panic het premierschap van Joegoslavië aan. Dobrica Cosic kreeg de post van federaal president. Panic speelde de rol die Milosevic hem had gegeven echter niet mee: Panic eiste Milosevic' ontslag en voerde een pro-westerse hervormingsgezinde politiek. Als premier van Joegoslavië had Panic de leiding over de federale regering, maar Milosevic behield wel de controle over het federale parlement, dat op dat moment nog slechts bestond uit afgevaardigden van Servië en Montenegro. Onder druk van de oppositie had Milosevic eerder dat jaar beloofd verkiezingen uit te schrijven en Panic zou een geduchte tegenstander vormen. Maar in de aanloop naar deze verkiezingen werd het Panic moeilijk gemaakt: hij kreeg niet de tv-zendtijd die Milosevic had en er werden lasterverhalen verspreid dat hij een Amerikaans geheim agent zou zijn.

Op 20 december 1992 werden er lokale, deelstaat- en federale verkiezingen gehouden. Milosevic versloeg Milan Panic met 56 % in de race voor het Servisch presidentschap. Hij had echter geknoeid met de verkiezingsregisters en de grenzen afgesloten. Daarbij kwam nog dat de Albanese Kosovaren de verkiezingen hadden geboycot, waardoor die zetels in het voordeel van Milosevic uitdraaiden. Op 29 december 1990 stemden beide kamers van de federale assemblee een motie van wantrouwen tegen Panic en ze stelden Radoje Kontic voor als eerste minister.⁹⁰ Een jaar later werden er Servische parlementsverkiezingen gehouden.

---

⁹⁰ M. Andrejevich, "The Radicalisation of Serbian Politics" in *RFE/RL Research report*, 2, (1993), 13, pp. 14-21.

Tot dan toe had de Servische Radicale Partij (SRS) een groot aantal zetels in het parlement en was ze een coalitie aangegaan met de SPS. Aanvankelijk werkten beide partijen goed samen, in die zin dat ze goed meewerkten met Milosevic, maar in de zomer van 1993 kwamen er barsten in die samenwerking. Hierop liet Milosevic prompt het parlement ontbinden, lanceerde anti-SRS propaganda en verschillende prominente partijleden werden gearresteerd op beschuldiging van criminele praktijken.⁹¹ In de daarop volgende verkiezingen won Milosevic een meerderheid in het parlement.

Maar de VN-sancties eisten hun tol, samen met de duizenden vluchtelingen die Servië vanuit Bosnië binnenstroomden. De internationale gemeenschap zag een hypocriete Milosevic die zelfbeschikkingsrecht voor de Serviërs binnen de Kroatische grenzen eiste, maar zelf de Kosovoarse Albanezen diezelfde vrijheid niet wou geven. Tudjman werd na de ontdekkingen van de concentratiekampen in Kroatië en na de vele verkrachtingen die hadden plaats gevonden tijdens de oorlog, als een agressor beschouwd en moest dringend iets aan dat imago doen. De gevechten tussen de Bosnische Kroaten en Moslims stopten.

Begin mei 1995 veroverden Kroatische troepen in twee dagen tijd de door de Serviërs bezette west-sector. Maar Milosevic beseftte dat een nieuw conflict ervoor zou zorgen dat de sancties nog zouden worden aangescherpt en dat zijn regime dit niet zou overleven. In Srebrenica vermoordden Servische Bosniërs onder leiding van generaal Mladic zeventuizend Moslims. Welke rol Milosevic speelde bij de val van Srebrenica is onduidelijk. Deze kwestie wordt op dit moment onderzocht door het Joegoslavië-tribunaal.

In die tijd streefde Milosevic vooral naar de afschaffing van de sancties en de afslachting in Srebrenica zorgde voor een negatief imago voor de Serviërs. De Verenigde Staten hadden Milosevic rond de onderhandelingstafel nodig om tot een vredesverdrag voor Bosnië te komen en Richard Holbrooke werd ingezet om de vredesonderhandelingen te leiden. De onderhandelingen vonden plaats in november 1995 in Dayton, in de Amerikaanse staat Ohio. Milosevic kwam er toe, als enige man die ertoe deed en zonder wiens goedkeuring er geen akkoord zou komen. In Servië was zijn populariteit door het verlies van Krajina nog meer gedaald en de opheffing van de sancties en de toevoer van gas en stookolie zou zijn volk gunstiger moeten stemmen. Milosevic pakte het tactisch aan. Door zijn vele reizen naar de VS wist hij ook hoe hij met Amerikanen moest omgaan en dat wekte sympathie en respect op. Eigenlijk was de aanwezigheid van de Servische president niet helemaal gepast. Zowel Joegoslavië als Servië waren officieel niet bij de oorlog betrokken, hoewel iedereen wist dat

---

⁹¹ S. Markotich, "Serbian President focuses on creating a Greater Serbia" in *RFE/RL Research report*, 3, (1994), 3, pp. 11-16.

Servische troepen meevochten. Milosevic werd door zijn houding in Dayton in 1995 gehuldigd als een internationaal staatsman. LeBor schrijft hierover: ‘Staatsman of oorlogsmisdadiger: het is een kwestie van perspectief en een kwestie van timing. Milosevic werd niet beschouwd als het probleem maar als de oplossing.’⁹² Maar eenmaal terug in Servië had Milosevic geen excuses meer voor de hopeloze Servische economie en hij zag met lede ogen het groeiende gezag van het internationaal oorlogstribunaal aan. Daarbij kwam dan nog dat Dayton de kwestie Kosovo niet eens had aangeraakt.

In maart 1995 had Mira Markovic, de vrouw van Milosevic, een verbond van 21 partijen opgericht onder de naam Joegoslavië Verenigd Links (JUL). De JUL kwam ook Milosevic goed van pas: de politiek functionarissen waren hem en zijn vrouw trouw.

In februari 1996 werden 20 journalisten van een onafhankelijk tv-station ontslagen en dit wees erop dat Milosevic de lokale en federale verkiezingen wou controleren. De oppositie had zich verenigd onder de naam Zajedno onder leiding van onder andere Zoran Djindjic. Bij de federale verkiezingen van 1997 deden ze het niet zo goed: 22 zetels tegenover 64 voor de regeringscoalitie. Maar op lokaal vlak won de partij in meer dan 10 gemeenten, waaronder Belgrado, en Djindjic werd als kandidaat-burgemeester naar voor geschoven. Maar de lokale verkiezingen werden ongeldig verklaard wegens onregelmatigheden en er werd een derde verkiezingsronde aangekondigd. Dat wekte natuurlijk ontevredenheid op en ongeveer honderdduizend leden van de oppositie kwamen op straat om Milosevic van fraude bij de lokale verkiezingen te beschuldigen. Dit leidde tot veel straatprotesten, zodat Milosevic uiteindelijk de winst van de oppositie erkende en Djindjic werd geïnstalleerd als burgemeester van Belgrado.

In 1997 werden 55 lokale radio's en tv-stations gesloten en het regime van Milosevic begon meer en meer autoritaire trekken te tonen. Toen hij zich in het voorjaar van 1997 kandidaat stelde voor het federale presidentschap verklaarde hij meteen ook dat hij de federale grondwet wou aanpassen. Hij wou de artikels 97 en 98 van de grondwet, met betrekking tot de wijze waarop de president verkozen wordt, wijzigen, zodat deze niet langer zou aangeduid worden door het parlement, maar verkozen zou worden door het volk. In Montenegro ontstond de vrees dat hierdoor de Montenegrijnen, als kleinste deel van Joegoslavië, niet voldoende invloed meer zouden kunnen uitoefenen op de beslissing wie aan het hoofd van de federale staat zou komen te staan. Ook ontstond de vrees dat door de grondwetswijziging het federale parlement aan macht zou inboeten en dat op termijn ook artikel 96 van de grondwet,

---

⁹² A. LeBor, *o.c.*, 330.

met betrekking tot de rechten en verantwoordelijkheden van de president, veranderd zou worden. Montenegrijns vice-premier Vukovic zei hierover: *‘The initiative is politically understandable from the aspect of those who proposed it, because they express their political interest through it, their political stance and their political orientation.’*⁹³ Op 15 juli 1997 werd Milosevic met 90 % van de stemmen door het federale parlement verkozen tot Joegoslavisch president. Hij trad af als Servisch president nadat hij het maximum van twee ambtstermijnen had voltooid. De oppositiecoalitie Zajedno was verdeeld naar de verkiezingen gestapt en kon niet de nodige meerderheid halen. Milosevic werd op basis van een versnelde procedure verkozen. Alles gebeurde op één dag en tijdens één en dezelfde zitting van het parlement. Zijn naam was de enige op het kiesformulier. In de Kamer van Volksvertegenwoordigers stemden 99 van de 109 parlementsleden en 88 daarvan stemden voor Milosevic. In de Kamer van de Republieken stemden van de 31 aanwezige leden 29 voor Milosevic; 48 leden waren afwezig.⁹⁴

In het najaar van 1997 werden er in Servië ook parlaments- en presidentsverkiezingen gehouden. De kiezers moesten hiervoor vier maal naar de stembus. De eerste ronde werd georganiseerd op 21 september, maar geen enkele kandidaat haalde de absolute meerderheid. In de tweede ronde op 5 oktober, bleef de opkomst echter onder de vereiste 50 %. In december werd een tweede poging ondernomen, maar weer haalde geen van de kandidaten in de eerste ronde (op 7 december) een absolute meerderheid. In de tweede ronde, op 21 december, haalde de socialistische kandidaat Milutinovic het van Seselj. De officiële opkomst lag op 50,98 %, maar dit werd door de verliezers betwist. Vele Serviërs en Kosovaren hadden de verkiezingen immers geboycot.⁹⁵ Door Milutinovic’ overwinning wist de socialistische coalitie de macht in handen te houden. De OVSE laakte het verloop van de verkiezingen: *‘The overall election process in the Republic of Serbia is fundamentally flawed, and has offered a distinctive advantage to the candidate of the Left Coalition (SPS-JUL-ND)’*.⁹⁶ De OVSE maakt in haar rapport onder meer melding van verkiezingsfraude in Kosovo, een bevoordeling van de socialistische kandidaat door de media en het verhinderen van controle op de verkiezingen door meerdere onafhankelijke partijen, zoals de wet vereist.

---

⁹³ L. Mitrovic, *Milosevic and Montenegrin division. Below the minimum*, 10/06/1997, <http://www.aimpress.org/dyn/trae/archive/data/199706/70616-003-trae-pod.htm>

⁹⁴ N. Stefanovic, *Milosevic elected president of FRY in great hurry*, 18/07/1997, <http://www.freaserbia.net/Archives/1997/President.html>

⁹⁵ V. Vujic, *After presidential elections in Serbia*, 25/12/1997, <http://www.freaserbia.net/Archives/1997/Milan.html>

⁹⁶ OVSE, Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia. Rerun of the presidential elections December 7 and December 21, 1997*, s.d., 5, http://www.osce.org/odihr/documents/reports/election_reports/yy/fry4-3.pdf

In Kosovo begon de situatie ondertussen uit de hand te lopen. Milosevic had er nooit voor teruggedeeind protest met geweld neer te slaan. Op 10 maart 1999 slaagde de Amerikaans gezant Richard Holbrooke er niet in om Milosevic te overtuigen een vredesakkoord voor Kosovo te aanvaarden. Op 19 maart mislukten de vredesgesprekken in Parijs. Vijf dagen later begon de NAVO met luchtaanvallen. In mei beschuldigde het oorlogstribunaal Milosevic van oorlogsmisdaden. Na 78 dagen van bombardementen trokken de Servische troepen zich uit Kosovo terug en de NAVO staakte de aanvallen. De Kosovo-crisis wordt later dit hoofdstuk grondig besproken.

2.2.3. De val van Milosevic

Een van de factoren die tot de val van Milosevic heeft geleid, is de studentenbeweging Otpor (Verzet) die in het najaar van 1998 werd opgericht aan de universiteit van Belgrado. Het symbool van de beweging is een gebalde vuist en de beweging bestond medio 2000 uit 70 000 jonge Serviërs die lucratieve, geweldloze acties hielden. De leden hielden contact met elkaar via het internet en die informatieoorlog was een oorlog die Milosevic nooit kon winnen. Het belangrijkste principe waarvan Otpor gebruik maakte was gewoon niet meer bang zijn.⁹⁷ Het Westen steunde deze organisatie met veel geld. Een Amerikaanse functionaris zei in een interview met LeBor: ‘Het was belangrijk dat het de Serviërs waren die Milosevic zouden dumpen. Otpor wilde niet beschouwd worden als de lakei van iemand anders. Iedereen was er zich terdege van bewust dat de Amerikaanse regering Milosevic niet ten val mocht brengen en ook niet die indruk mocht wekken, vooral omdat de Serviërs waren wie ze waren en zo’n trotse geschiedenis hadden.’⁹⁸ Milosevic had aangekondigd dat er op 24 september verkiezingen zouden komen, hoewel zijn mandaat nog verder liep tot juli 2001. De geruchten deden de ronde dat Stambolic er terug aan dacht mee te dingen naar de presidentspost. Zelfs als hij niet zou winnen zou dat wel een heleboel stemmen opleveren die niet naar Milosevic zouden gaan. Maar Stambolic is na zijn gebruikelijke rondje joggen op 25 augustus nooit meer terug gezien. Er wordt algemeen aangenomen dat de Staatsveiligheid Stambolic liet verdwijnen. Kostunica vormde een andere gevaarlijke politieke bedreiging. Hij stelde zich kandidaat voor de Democratische Oppositie van Servië (DOS). Kostunica, een

---

⁹⁷ A. LeBor, *o.c.*, 390.

⁹⁸ *Ibid.*, 392.

rechtsdocent, was ooit aan de universiteit van Belgrado weggestuurd wegens zijn kritiek op de grondwet van 1974. Op 25 september 2000 verkondigde de DOS-commissie die de verkiezingen controleerde, dat Kostunica 52 % en Milosevic 35 % van de stemmen had gehaald. Maar Milosevic liet de resultaten 'rechtzetten' en verklaarde dat hij 38,6 % had en Kostunica 48,96, zodanig dat een tweede verkiezingsronde nodig zou zijn. Deze tweede ronde stond gepland voor 8 oktober 2000. De mogelijkheid bestond dat Milosevic de tweede ronde ongeldig zou verklaren wegens een te grote inmenging van het buitenland.⁹⁹ Op 2 oktober hield Milosevic een redevoering op de televisie, waarin hij verklaarde dat een overwinning van de DOS tot grotere armoede en meer criminaliteit zou leiden. Vanuit het leger en de politie begonnen belangrijke figuren over te lopen naar de oppositie. Een golf van stakingen overspoelde Servië en op 5 oktober besliste het Hooggerechtshof dat de verkiezingen ongeldig waren verlopen. In de loop van de ochtend verzamelden honderdduizenden mensen zich voor het parlement en een eerste aanvalsgolf kwam tegen de middag op gang. De politie sloeg terug met traangas en rubberkogels. Tegen de avond kwam een enorme stroom van betogers op gang en de politie sloeg op de vlucht. Bovendien waren er te weinig manschappen om het protest tegen te houden. Het parlement werd bestormd, geplunderd en in brand gestoken.

Het nieuwe democratische regime kwam aan de macht, maar het enige wat de partijen van de oppositiecoalitie gemeenschappelijk hadden was de oppositie tegen Milosevic. Er ontstonden al gauw twee kampen: de conservatieve nationalistische onder Kostunica en de pro-westerse hervormers onder leiding van de Servische minister-president Djindjic. Het eerste punt op de agenda was de uitlevering van Milosevic aan het VN-tribunaal in Den Haag, maar Kostunica was hier tegen. Toen er in december 2001 presidentsverkiezingen waren, had de Socialistische Partij van Milosevic nog altijd 13 % van de stemmen en zou daarmee de grootste oppositiepartij vormen. DOS kreeg 64 % van de stemmen. De Servische politie arresteerde Milosevic op 1 april 2001, maar het gerechtelijke arrestatiebevel zou Milosevic niet naar Den Haag doorverwijzen. In het begin van de zomer van 2001 werden een aantal massagraven van Kosovaarse Albanezen ontdekt vlak buiten Belgrado. Daarop werd beslist Milosevic naar Den Haag over te brengen. Het proces in Den Haag zal in het laatste hoofdstuk kort worden aangehaald.

---

⁹⁹ *Ibid.*, 396.

2.3. Legitimiteit

Milosevic regeerde 10 jaar en gedurende die periode heeft Servië deelgenomen aan vier oorlogen, verloor het duizenden inwoners, vielen er duizenden doden en waren een half miljoen mensen gedwongen om te vluchten uit de gebieden van ex-Joegoslavië. Constitutioneel gezien was Joegoslavië een parlementaire democratie, maar de oppositie kreeg geen schijn van kans onder Milosevic' regime. Hoe komt het dan dat het zo lang heeft geduurd voor hij aan de deur werd gezet? In dit deel gaan we onderzoeken waar Milosevic zijn legitimiteit vandaan haalde. We baseren ons hier op een studie van Professor Srbrbran Brankovic, genaamd 'Political Choice in Serbia in the 90's – the phenomenon of support for a failed leadership.'¹⁰⁰

Brankovic onderzoekt eerst welke laag van de bevolking Milosevic steunde. Dit waren de mensen die er belang bij hadden dat het politieke systeem zoals Milosevic het vertegenwoordigde, hetzelfde bleef (ambtenaren, managers, en mensen die voor de staat werkten) en die mensen die in het beleid van Milosevic geloofden. Onderzoek heeft uitgewezen dat dit vooral ouderen, lager geschoolden, boeren en huisvrouwen waren. Zij waren vooral gevoelig voor de mediamanipulatie in perioden van crisis.

Wanneer we kijken naar zijn beleid, blijkt dat de sterkte van Milosevic voortkwam uit het feit dat hij het nationale gevoel bij de mensen aanwakkerde. Hij deed dit door eerst en vooral de media van het land onder zijn controle te plaatsen. In het begin van 1992 werden ongeveer 1000 mensen ontslagen bij de staatstelevsie en men werd verplicht alles weer te geven zoals het regime het voorschreef. De onafhankelijke media stond onder constante druk en dit verergerde nog in de periode van 1998 tot 2000. De 'Openbare Informatie Act' (de wet op openbare informatie voorzag slechts zeer algemene bepalingen over het recht van de burgers om geïnformeerd te worden en over het recht openbare informatie kenbaar te maken; art.4/1993) werd ingesteld en de onafhankelijke media kreeg te maken met zware boetes.

Een andere verklaring voor zijn populariteit is het feit dat hij de media aanspoorde om de Serviërs te doen geloven dat ze van alle kanten buiten hun grondgebied werden aangevallen: de verschillende oorlogen in Kroatië, Bosnië, Kosovo, de internationale sancties tegen het land, enzovoort. De oppositiepartijen werden door de media beschreven als

---

¹⁰⁰ S. Brankovic, *Political Choice in Serbia in the 90's – the phenomenon of support for a failed leadership*, Belgrado, Medium Index, 2001, 12 p. Dit werk is gebaseerd op een boek dat deze auteur heeft geschreven onder dezelfde titel, maar dit boek is nog niet officieel in het Engels verschenen. Ik heb wel een voorlopig exemplaar gekregen, maar kan daaruit niet refereren.

nationale verraders en Milosevic draaide er zijn hand niet voor om om activisten te arresteren en in de gevangenis te steken.

Ook de creatie van een specifieke omgeving heeft het gezag van Milosevic in stand gehouden. Milosevic kon de noodtoestand voortdurend invoeren wegens de vele conflicten die de regio kende en bezat daardoor veel meer macht dan in normale situaties. De rijkdom in het land kwam enkel een beperkte klasse ten goede, wat een zekere sociale onrust creëerde. Een ander aspect was de groeiende isolatie van het land. De internationale sancties tegen Joegoslavië waren bedoeld om het regime van Milosevic te verzwakken, maar ze hadden het negatieve neveneffect dat het land op die manier helemaal afgezonderd raakte van de rest van de wereld. Op die manier had Milosevic de vrije hand in eigen land. De toenemende macht van de maffia is een ander gevolg van de internationale sancties. De maffia werkte vanuit de grijze economische zone en de leden knapten het vuile werk van het regime op, zoals afrekeningen, liquidaties, en dergelijke meer.

Al deze factoren tezamen genomen kunnen we niet zeggen dat het Servische volk tevreden was met de situatie. Maar op welk moment en onder welke omstandigheden kan deze politieke ontevredenheid zorgen voor een politieke ommekeer in het regime? Brankovic somt hier vier voorwaarden op. Ten eerste moet het ongenoegen aanwezig zijn bij een meerderheid van de burgers. Bovendien moeten deze ontevreden burgers ook beseffen dat de oorzaak van dat ongenoegen ligt bij hooggeplaatste personen van het regime. Ten derde moeten deze burgers zich kunnen organiseren als één groep met een organisatie of een leider aan het hoofd van deze massabeweging. Tot slot moeten ze beseffen en geloven dat, ondanks het feit dat er een risico verbonden is aan het toetreden tot het georganiseerde verzet, veranderingen mogelijk zijn.¹⁰¹ We gaan deze vier voorwaarden een voor een overlopen en toepassen op de situatie in Joegoslavië.

De ontevredenheid was al ontstaan in 1992, toen Joegoslavië betrokken raakte bij de oorlog in Bosnië en de VN-sancties van kracht werden. De Albanese Kosovaren boycotten de verkiezingen van 1992 in Servië. Zij maakten echter het grootste deel (82,2 %) van de bevolking in Kosovo uit en ze vormden 12 % van het volledige Servische electoraat. Hierdoor verloren de Albanen 30 zetels in het Servische parlement en 10 zetels in het federale parlement en men zou kunnen zeggen dat deze boycot Milosevic alleen maar ten goede is gekomen. Brankovic heeft in 1998 een onderzoek uitgevoerd en heeft de Servische bevolking gevraagd in welke mate ze tevreden was met de manier waarop Servië werd geregeerd in 1990 in vergelijking met 1998. Hij heeft ook onderzoek verricht naar de mate van

---

¹⁰¹ S. Brankovic, *o.c.*, 6.

tevredenheid over de regering in 1998. Het resultaat van dit onderzoek was dat de meeste ondervraagden geen vertrouwen hadden in de regering en dat de ontevredenheid al bestond van in het begin van de jaren '90.

De tweede voorwaarde volgens Brankovic is dat de burgers erkennen wie verantwoordelijk is voor de mistoestanden in het land. Ten tijde van de verschillende conflicten en oorlogen in Joegoslavië was het regime op zoek naar een aannemelijke verklaring voor de slechte toestand in het land. De Socialistische Partij van Servië (SPS), de partij van Milosevic, lanceerde een uitgebreide campagne waarin ze de Nieuwe Wereldorde verantwoordelijk stelde voor de moeilijkheden in het land, in die zin dat de grote wereldmachten verantwoordelijk zouden zijn voor de ellende in de kleine landen. Hiermee verwezen ze naar 'het grote complot' van VN-sancties (gestart in 1992) en de NAVO-interventie (maart-juni 1999). Met andere woorden, het regime was erin geslaagd de bevolking te laten geloven dat de internationale gemeenschap het op Servië had gemunt in plaats van op Milosevic. Deze manier van denken is gemakkelijk op te leggen wanneer er een tekort aan voedsel en medicijnen is. En bovendien, waarom zouden de VN de Servische bevolking straffen als ze eigenlijk Milosevic wilden straffen? Brankovic heeft de steun voor het regime onderzocht tijdens de NAVO-bombardementen en stelt dat de steun voor Milosevic als een pijl de hoogte in schiet op het moment dat de bommen beginnen te vallen.

Een derde voorwaarde voor de massamobilisatie tegen het regime, is een groepering van de oppositie of van een beweging tegen dat regime. Dit was een moeilijke voorwaarde. Er waren sinds 1992 partijen gevormd, maar het electoraal systeem, dat door Milosevic was gecreëerd, stelde de grote partijen in het voordeel. De Socialistische Partij van Servië was de grootste partij. Daarnaast bestonden er nog een tiental andere kleine partijen, maar deze hadden gezien hun geringe grootte geen kans om de verkiezingen te winnen. Zelfs al had de SPS niet de meerderheid in het parlement, toch kon ze altijd enkele van de kleinere partijen ompraten om een coalitie te vormen. De oppositie bezat daarenboven geen sterke leiderfiguur die de oppositiepartijen kon verenigen. Milosevic speelde hier het spel slim: hij organiseerde geheime vergaderingen met een van de oppositieleiders en speelde de informatie door aan een andere oppositieleider. Zo werden de partijen tegen elkaar opgezet, zoals het geval is geweest met Djindjic en Draskovic. Door de openlijke rivaliteit tussen deze twee verloor de oppositie veel stemmen, omdat de mensen hun geloof in de oppositiepartijen kwijtspeelden. De media negeerden bovendien de oppositieleiders en gaven hen geen kans om hun mening te geven over actuele thema's en wanneer twee partijen tegen elkaar opbotsten stonden de media er als

eerste bij om alles breed uit te smeren op de televisie. Ook dit gaf het volk niet veel vertrouwen in de oppositie.

De vierde preconditionie voor mobilisatie is het geloof dat verandering mogelijk is. Veel Joegoslaven geloofden de geruchten dat Milosevic de verkiezingen zou vervalsen als hij zou verliezen en dat hij de macht toch niet uit handen zou geven. Veel mensen stemden door onthouding en deze stemmen kwamen dan automatisch in het voordeel van Milosevic uit.

Verandering werd ook bemoeilijkt door de organisatie van Milosevic' regime. In feite steunde het hele regime op de autoriteit van de leider. Daarbij komt nog dat Milosevic complete loyaliteit eiste van zijn naaste medewerkers en deze getrouwheid werd ook grondig getest. Hoewel het nooit zwart op wit is bewezen, kan men aannemen dat Milosevic veel te maken heeft gehad met onder andere de moord op Stambolic (zie ook later).

Wanneer we al deze moeilijk te vervullen voorwaarden naast elkaar leggen, kunnen we stellen dat Milosevic zijn positie kon versterken en dat er veel nodig was om de massa te mobiliseren om het regime omver te werpen. Op het einde van zijn regeerperiode had Milosevic bovendien nog de steun van de nieuwe zakenmensen, die hun bankrekening hadden aangedikt door het regime te steunen, van hooggeplaatste personen bij politie en leger, en van mensen die bij de corruptie baat hadden en erbij betrokken waren. Na de NAVO-bombardementen waren er heel veel mensen die geloofden dat zolang Milosevic aan de macht zou blijven, het onmogelijk was om in positieve richting te evolueren. Onder invloed van veel intellectuelen, onafhankelijken, ngo's en studentenbewegingen en onder druk van de internationale gemeenschap, besloot de meerderheid van de oppositiepartijen zich te verenigen onder de naam van Democratische Oppositie Servië (DOS). Om de publieke opinie van hun ernst te overtuigen, moesten ze een goed alternatief aanbieden. Vojislav Kostunica vormde dit alternatief, niet omdat hij zulke goede kwaliteiten bezat als politieke leider, maar vooral omdat hij nooit betrokken was geweest bij schandalen of beschuldigd was geweest van enige samenwerking met Milosevic. Deze oppositie heeft dan in 2000 (uiteindelijk) de verkiezingen gewonnen.

2.4. Milosevic' opkomst en ondergang: de Kosovo-crisis

2.4.1. Situatieschets

Detrez spreekt over de uitgestelde oorlog in Kosovo en niets is minder waar. In het Dayton-akkoord werd met geen woord gerept over deze Servische provincie, maar dat wilde niet zeggen dat er niets sluimerde, en een conflict dat jarenlang onderdrukt wordt kan plots in alle hevigheid uitbarsten. En dat is dan ook wat er is gebeurd. Milosevic heeft in het hele conflict een grote rol gespeeld en voor hem persoonlijk heeft het grote gevolgen gehad. Het is daarom niet onbelangrijk om even stil te staan bij Kosovo.

Een conflict heeft zijn wortels in het verleden. De Servische staat werd geïncorporeerd in het Byzantijnse rijk na de Turks-Ottomaanse invasie in de 14de eeuw. Op 28 juni 1389 werd de legendarische veldslag uitgevochten op het Merelveld in Kosovo. In werkelijkheid had deze veldslag waarschijnlijk niet zoveel te betekenen. De harde weerstand die de Serviërs boden werd met harde militaire hand gebroken, maar de dood van Prins Lazar en zijn soldaten werd in de ogen van de Serviërs een spirituele triomf: Lazars dood werd gezien als een heldhaftig offer voor de idealen van de Christelijke beschaving en werd een symbool voor de verlossing van Europa van de Turken. De slag van Kosovo werd het symbool van de Servische nationale identiteit en de sleutel om zijn toekomst en heden te verstaan.¹⁰²

In 1913, na de Balkanoorlogen, werd Kosovo, dat op dat moment een meerderheid van Albanese inwoners had, afgescheiden van het Ottomaanse rijk en werd het een deel van Servië. Kosovo kreeg het statuut van autonome provincie, maar functioneerde vanaf de grondwet van 1974 als een republiek dankzij de ruime bevoegdheden die het gekregen had in de grondwet. De provincies functioneerden de facto als een republiek, maar hadden echter niet het recht zich af te scheiden, dat konden alleen de republieken. De Albanese bevolking groeide gestaag en het lokale bestuur kwam meer en meer in handen van de Albanen. De provincie kostte Joegoslavië echter een kapitaal aan subsidies, wat niet in de smaak viel bij Kroatië en Slovenië. Tito had de etnische spanningen in het gebied eerder versterkt dan afgezwakt door de Albanen nationalistische ambities te geven. Deze hadden politieke macht, maar de politie en het leger stonden nog altijd onder federaal gezag. Grote aantallen Albanen werden gearresteerd omdat ze Kosovo wilden afscheiden van Joegoslavië. Plaatselijke armoede, werkloosheid, een gebrekkige infrastructuur, etnische spanningen tussen de Albanen meerderheid en de Servische minderheid, zeer belangrijke volkstradities die van generatie tot generatie waren overgeleverd en een gewelddadige politiemacht vormden een explosief mengsel.¹⁰³ De protesten werden door de Servische politie de kop ingedrukt, maar de verstandhouding tussen de bevolkingsgroepen werd er alleen maar slechter op. De rellen

¹⁰² S. Avramovic, *Short historical background of Kosovo and Metohia problem*, 06/04/2002, <http://www.mi.sanu.ac.yu/nato/mess36.htm>

¹⁰³ A. LeBor, *o.c.*, 83.

waren symptomatisch voor de inherente tegenstrijdigheid in de structuur van Joegoslavië. Over de vraag of Kosovo een republiek kon worden werd niet eens gediscussieerd. Het antwoord was 'nee'. Maar de Albanezen droomden van een 'Groot-Albanië' en samen met de Albanisering van de provincie ontstond er een ware nationale wedergeboorte in Kosovo.¹⁰⁴ Vanaf 1974 kwam de macht in Kosovo geleidelijk in de handen van de Kosovaarse Albanezen. De verwachtingen in Kosovo stegen, want de provincie functioneerde reeds als een republiek maar had alleen die naam nog niet. De provincie had zijn eigen assemblee, politiemacht, nationale bank, en alle andere bevoegdheden die de republieken hadden.¹⁰⁵ Doorheen de jaren stegen de verwachtingen van de Kosovaren en het is dan ook niet zo verwonderlijk dat ze meer verlangden. Na de dood van Tito ontstonden er weer opstanden in Kosovo en een groot aantal Kosovaarse Serviërs emigreerde uit de provincie. Proportioneel maakten de Albanezen 82,2 % uit van de bevolking in Kosovo (dit betekent dat het cijfer van 90 % dat tijdens de Kosovo-oorlog werd geciteerd onjuist was¹⁰⁶). Tot op zekere hoogte had de vijandigheid die ten opzichte van Kosovo aan het groeien was, te maken met de relatieve armoede van de provincie. Albanese inwoners beweerden dat ze uitgebuit werden of dat ze niet genoeg van de Joegoslavische koek van ontwikkelingsgeld kregen.¹⁰⁷ Aan de andere kant stelde de Servische overheid het omgekeerde. Ze gebruikte namelijk verschillende statistieken om te bewijzen dat Kosovo disproportioneel veel subsidies en directe investeringen kreeg. Wat ook de waarheid was, Kosovo bleef het armste deel van Joegoslavië.¹⁰⁸

Milosevic kwam aan de macht met de belofte dat hij Kosovo terug aan Servië zou geven. Hij maakte gretig gebruik van het groeiende ongenoegen bij de Serviërs en sprak zelfs over het minderwaardigheidsgevoel van de Serviërs in dit verband. Milosevic ging op 24 april 1987 naar een herdenkingsplechtigheid op het Merelveld in Kosovo Polje om er te luisteren naar de verzuchtingen van de Servische inwoners en dit is wat hij tegen de Serviërs zei:

Kameraden (...) jullie zouden hier moeten blijven. Dit is jullie land, dit zijn jullie huizen, jullie velden, jullie tuinen en jullie herdenkingsplechtigheden. Jullie zouden jullie land niet in de steek mogen laten omdat het leven hier hard is, maar omdat jullie onderdrukt zijn door ongerechtigheid en vernederingen. Nooit was het een karaktertrek van Serviërs of Montenegrijnen om terug te schrijden in het aanschijn van obstakels, om te demobiliseren wanneer men moet vechten, om gedemoraliseerd te raken wanneer dingen moeilijk worden. Jullie zouden moeten blijven voor jullie voorouders en nageslacht. Anders zouden jullie jullie voorouders beschamen en jullie nageslacht teleur stellen. Maar ik stel niet voor dat jullie hier zouden blijven lijden en deze situatie

¹⁰⁴ T. Judah, *Kosovo, war and revenge*, New Haven en Londen, Yale University Press, 2000, 35.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 37.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 37-38.

¹⁰⁷ R. Thomas, *The politics of Serbia in the 1990s*, New York, Columbia University Press, 1999, 399.

¹⁰⁸ T. Judah, *o.c.*, 53.

ondergaan waarin jullie niet tevreden zijn. Integendeel! Dit moet veranderen met alle progressieve mensen hier, in Servië en in Joegoslavië (...) Joegoslavië bestaat niet zonder Kosovo! Joegoslavië zou uiteenvallen zonder Kosovo! Joegoslavië en Servië gaan Kosovo nooit opgeven.¹⁰⁹

Het zou niet lang meer duren voordat hij zijn woorden in daden zou omzetten. De Servische assemblee oefende meer controle uit over Kosovo vanaf 1989 en in 1990 werden de Voorlopige Kosovaarse Assemblee en regering ontbonden. De status van Kosovo als autonome provincie werd ingetrokken, de Albanezen werden verwijderd uit sleutelposities en betogingen werden gewelddadig onderdrukt. De noodtoestand werd afgekondigd en het leger werd ingeschakeld. Met de grondwet van 1992 verloren Kosovo en Vojvodina hun autonomie. Aanvankelijk reageerden de Kosovaren op een niet-gewelddadige manier op de verminderde autonomie. De Albanese inwoners begonnen een passief weerstandsbeleid tegen Belgrado. In september 1991 organiseerden ze een referendum voor onafhankelijkheid waarbij een grote meerderheid 'ja' stemde. In 1992 werd Ibrahim Rugova als president verkozen, maar dit werd nooit erkend door Belgrado. Toen er in 1995 in het Dayton-akkoord niets over Kosovo werd gezegd, begonnen de spanningen hoger op te lopen. Rugova maande het volk aan om kalm te blijven, maar de populariteit van het extremistische Kosovo Liberation Front steeg. De eerste echte tekenen van geweld kwamen er in maart 1998. Tientallen etnische Albanezen werden vermoord. De reactie van het Westen kwam snel, omdat het een tweede drama zoals in Bosnië wilde vermijden. Het Joegoslavische leger was meer en meer actief aanwezig in Kosovo en de internationale gemeenschap kon niet meer negeren dat het enkel een binnenlandse aangelegenheid in Servië was. Op 23 januari 1998 richtte Rugova een dringende oproep tot de internationale gemeenschap om een nieuwe oorlog te vermijden.¹¹⁰ De Contactgroep (V.S., U.K., Duitsland, Rusland en Frankrijk) wou een compromis voorstellen, waarin Kosovo maximale autonomie zou krijgen, maar binnen de grenzen van Joegoslavië. Deze oplossing was voor beide partijen echter onaanvaardbaar. Servië had Rusland, dat niet achter het compromis stond, als stille bondgenoot. Zowel van Servische als van Kosovaarse zijde was het moeilijk een politieke dialoog op gang te brengen. Kosovo eiste onafhankelijkheid met internationale bemiddeling en Servië wou een dialoog over alles behalve de onafhankelijkheid van Kosovo. Om zijn onderhandelingspositie te verstevigen greep Milosevic naar een vertrouwd middel, dat op de internationale gemeenschap alleen maar de verkeerde indruk kon maken: een referendum over de

---

¹⁰⁹ *Ibid.*, 53.

¹¹⁰ R. Detrez, *Kosovo, de uitgestelde oorlog*, Antwerpen-Baarn, Houtekiet, 1999, 167.

wenselijkheid van internationale bemiddeling.¹¹¹ 73 % van de kiesgerechtigden bracht zijn stem uit en 97 % van hen vond niet dat “buitenlanders hen in hun eigen huis moesten komen vertellen wat hen te doen stond”.¹¹² Het referendum werd natuurlijk niet aanvaard door de internationale gemeenschap, maar het leverde Milosevic wel het middel op om aan de macht te blijven en het was een excuus om de Servische democratisering uit te stellen. Milosevic kreeg een aantal eisen voorgeschoteld: een onmiddellijk staakt-het-vuren, volledige terugtrekking van de Servische ordetroepen uit Kosovo, vrije toegang voor humanitaire organisaties en internationale waarnemers, de terugkeer van de vluchtelingen en samenwerking met het internationaal tribunaal van Den Haag.¹¹³ Maar dat was voor Belgrado onmogelijk. Ondanks de bemiddeling bleef het geweld toenemen. Het werd tijd voor de internationale gemeenschap om zich ernstig te gaan bezinnen over een militaire interventie. Voor Milosevic was het nooit duidelijk dat de dreiging van de NAVO-bombardementen effectief zou worden uitgevoerd. Na Bosnië was men immers toch tot de conclusies gekomen dat een diplomatieke oplossing veel beter was? Maar op 24 maart 1999 zette de NAVO een bommen campagne op gang die uiteindelijk 78 dagen zou duren en op 10 juni 1999 zou eindigen met de terugtrekking van alle Servische gevechtseenheden en het akkoord van de Serviërs om Kosovo voor onbepaalde tijd onder VN-bestuur te brengen. In februari 1999 waren er aan de onderhandelingstafel in Rambouillet reeds voorstellen uitgetekend voor een uitgebalanceerd akkoord over een interim zelfadministratie voor Kosovo. Milosevic had dit voorstel toen geweigerd. Na de bombardementen was niet alleen zijn geliefde Belgrado verwoest, maar had hij ook veel minder uit de brand kunnen slepen dan dat hij had kunnen doen tijdens de diplomatieke voorrondes (op voorwaarde dat Rugova hier ook mee akkoord zou gaan). De bombardementen konden humanitaire catastrofes niet voorkomen, integendeel, de oorlog heeft de vluchtelingenstroom nog doen aanzwellen, de Serviërs werden met geweld uit Kosovo verdreven en economisch gezien zit Kosovo totaal in het slop. Kosovo heeft sinds het einde van de oorlog het statuut van VN-protectoraat en is gebaseerd op vier principes: civiel bestuur, humanitaire hulp, democratisering en economische ontwikkeling.¹¹⁴ De Kosovaren willen nog altijd de onafhankelijkheid, maar voor Belgrado is dit totaal geen optie.

In het voorgaande is in een notendop het conflict in Kosovo behandeld. Het is een veel langer verhaal, maar het is nu van belang om de relevantie te schetsen wat betreft de opkomst en de val van Milosevic.

---

¹¹¹ *Ibid.*, 171.

¹¹² De vraag van het referendum werd op die manier aan de media uitgelegd; R. Detrez, *Kosovo de uitgestelde oorlog*, o.c., 172.

¹¹³ *Ibid.*, 171.

¹¹⁴ M. Rueb, “De wederopbouw van Kosovo: het juiste spoor waar naartoe?” in *Navo kroniek* 47, 1999, 3, p. 20.

2.4.2. Kosovo en de opkomst van Milosevic

Tim Judah schreef in zijn boek *Kosovo war and Revenge*: ‘Milosevic kwam aan de macht door de kwestie Kosovo uit te buiten. In zekere zin begon de kanker die Joegoslavië gedood heeft in Kosovo.’¹¹⁵ In november 1988 sprak Milosevic over ‘geen tijd voor zorgen, maar een tijd om te vechten’ en ‘we zullen de slag om Kosovo winnen’. Maar was Kosovo de strijd waard? Was het niet tijd om het verleden te laten rusten? De toespraak die Milosevic gaf en die we hierboven geciteerd hebben, was eigenlijk helemaal geen spontane reactie bij het zien van de vele Serviërs die een herdenkingsplechtigheid van de Slag op het Mereldveld bijwoonden. Het ging om een voorgeschreven stuk en Milosevic speelde zijn rol goed. Hij was vier dagen voordien naar Kosovo gekomen om alles voor te bereiden.¹¹⁶ Door zijn speech klom hij uit de schaduw van zijn vriend (die hij later zou verraden) en toenmalig Servisch president Stambolic. Stambolic had ervoor gezorgd dat Milosevic hem in 1986 kon opvolgen als het hoofd van de Servische Communistische Partij, terwijl hij zelf de positie van Servisch president innam. Milosevic had dus eigenlijk zijn positie aan hem te danken. Maar Milosevic had de onrust in Kosovo aangewakkerd en na de dood van een dienstplichtige Serviër moest Stambolic op 14 december 1987 uiteindelijk ontslag nemen als president. Milosevic zou die positie officieel innemen in mei 1989. Volgens Robert Thomas vonden er tussen juli 1988 en de lente van 1989 honderden ‘Meetings of Truth’ plaats, georganiseerd door Milosevic om de steun voor hem wat aan te dikken. De vergaderingen vonden over heel Servië verspreid plaats en cumulatief gezien waren ongeveer vijf miljoen mensen erbij betrokken.¹¹⁷ Voorbereidingen werden getroffen om de grondwettelijke status van Kosovo te veranderen om Servië op die manier opnieuw ‘één te maken’. Om alles wettelijk te grondvesten moest de Kosovaarse assemblee stemmen om het beleid van Milosevic te bevestigen en om de nodige grondwettelijke amendementen goed te keuren.¹¹⁸ Milosevic zorgde er voor dat alle Albanese spilfiguren in Kosovo werden ontslagen en de Kosovaarse Albanese partijleider werd gearresteerd. Op 23 maart 1989 werden de amendementen gestemd in de Kosovaarse assemblee en dit werd vijf dagen later in het Servische parlement geratificeerd. Wettelijk

---

¹¹⁵ T. Judah, *o.c.*, 33.

¹¹⁶ *Ibid.*, 53.

¹¹⁷ R. Thomas, *o.c.*, 45.

¹¹⁸ T. Judah, *o.c.*, 55.

gezien bestond de provincie nog altijd, maar niet langer als een autonoom gebied. Er was een gegronde reden waarom de provincie wettelijk moest bestaan. Samen met de stem van Montenegro en de stem van Vojvodina (dat onder dezelfde amendementen viel als Kosovo), behield Milosevic vier van de acht stemmen in het federaal presidentschap. In mei verkoos het Servische parlement Milosevic als president van Servië en hij vierde dit op 28 juni op het historische slagveld in Kosovo ter gelegenheid van de 600ste verjaardag van de slag op het Merelveld. Milosevic had de slag om Kosovo gewonnen, maar de oorlog was nog niet eens gestart.¹¹⁹ Hij was dan wel de president van Servië, hij had door zijn beleid precedenten gesteld die zouden leiden tot de desintegratie van Joegoslavië. De federale politie en het federale leger werden ingezet tijdens de opstanden in Kosovo. Dit betekende dat ook Kroaten en Slovenen meevochten voor de dominantie van Servië. Na Kosovo zou er een opstand kunnen komen in Bosnië-Herzegovina en daarna ook in Kroatië en Slovenië. In de media waren beelden te zien van dolle Serviërs gekleed als partizanen en er gingen stemmen op om het geweld te stoppen. Milosevic was erin geslaagd een kettingreactie van nationalisme op gang te brengen in Joegoslavië. Het conflict in Kosovo had de (korte) oorlog in Slovenië en de lange oorlog in Kroatië aangemoedigd. De situatie in Kosovo bekoelde en een passieve weerstand nam de plaats in van de actieve opstanden. Milosevic was Servisch president en als gevolg van de opstanden in de andere republieken zag hij alleen nog deze mogelijkheid: redden wat er te redden viel en vechten voor elke stukje land dat bij Servië gevoegd zou kunnen worden. Milosevic wou alle Serviërs in één staat verenigen, maar het resultaat was uiteindelijk dat alle Serviërs in de Servische Republiek terechtkwamen, maar dan als vluchtelingen uit Kroatië, Bosnië en Kosovo.¹²⁰ De opkomst van Milosevic was een feit, maar tot welke prijs?

In het volgende deel zullen we zien hoe de situatie in Kosovo een aandeel heeft gehad in de uiteindelijke val van Milosevic.

2.4.3. Kosovo en de val van Milosevic

Milosevic, de president van Servië die door de internationale gemeenschap in Dayton was benoemd tot ‘vredelievend man in de Balkan’, kreeg tijdens de vredesonderhandelingen

---

¹¹⁹ *Ibid.*, 56.

¹²⁰ *Ibid.*, 60.

tussen Serviërs en Kosovaren die titel niet meer opgespeld. Integendeel, Milosevic had de internationale gemeenschap op stang gejaagd met zijn referendum en met zijn onwil voor enige internationale bemiddeling. Men zou zich kunnen afvragen waarom Milosevic het zo ver heeft laten komen? Hij had erop gerekend dat er onenigheid zou ontstaan binnen de NAVO, aangezet onder druk van Rusland, die de ergste aanvallen zou verhinderen. Aanvankelijk was de NAVO ook verdeeld: naast de Russen waren ook de Italianen en de Duitsers nerveus. Vervolgens hoopte hij ook dat hij met de aanvallen de steun van de bevolking zou krijgen onder het motto 'iedereen is tegen ons'. Milosevic maakte echter een grote fout met de massadeportaties van de Albanese Kosovaren naar de grensgebieden. Door de Albanen te verjagen hoopte Milosevic de hele regio te destabiliseren.¹²¹ Als er maar genoeg Albanen de grens overstaken, zo redeneerde hij, dan zou het land exploderen, wat ook bijna gebeurde. Maar hij had buiten de wereldopinie gerekend. Ontsteld keek de wereld toe hoe voor de camera's dagelijks duizenden Albanen op treinen werden gezet en naar de grens werden gebracht. En datgene waarop hij had gehoopt gebeurde daarom net niet. De NAVO-alliantie werd immers steeds sterker. De bombardementen zouden slechts ophouden indien alle vluchtelingen weer naar huis mochten keren, als de Servische troepen Kosovo hadden verlaten en als NAVO-vredestroepen de controle konden overnemen.¹²²

Tijdens de 78 dagen van Kosovo bombardeerde de NAVO onder leiding van de V.S. Belgrado. Verscheidene doelwitten werden geraakt en de media speelden een grote rol bij de beeldvorming binnen en buiten Servië. Enkele fouten van de NAVO bezorgden Milosevic een aantal overwinningen in de media: bommen vielen op passagierstreinen, op woonhuizen en zeker niet te vergeten op de Chinese ambassade, een aanval die Washington afdeed als 'een ongeluk'. Milosevic behaalde ook een propagandaoverwinning toen de Joegoslaven een geheime Stealth-bommenwerper neerhaalden.¹²³ Uit getuigenissen van inwoners bleek dat zulke 'acties' de eenheid onder het Servische volk versterkten. Ze liepen rond met bordjes waarop stond: 'sorry, we wisten niet dat hij onzichtbaar was'. Maar het aanvankelijke patriotisme veranderde langzaam in woede ten aanzien van het regime. Milosevic bracht nooit een bezoek aan de frontlinie of aan de ziekenhuizen en het ongenoegen groeide. Tony Blair besliste dat grondtroepen zouden worden ingezet als de luchtaanvallen niet werkten. Milosevic beseftte toen dat het voorbij was en hij liet via de media weten: 'Wij hebben Kosovo niet opgegeven.'¹²⁴ Dat klopte tot op zekere hoogte, want technisch gezien bleef

---

¹²¹ A. LeBor, *o.c.*, 376.

¹²² *Ibid.*, 376-377.

¹²³ *Ibid.*, 377.

¹²⁴ *Ibid.*, 378.

Kosovo deel uitmaken van Servië en Montenegro. Op 27 mei, nog tijdens de bombardementen, verklaarde Louise Arbour, toenmalig hoofdaanklager van het Joegoslavië-tribunaal, dat Milosevic aangeklaagd werd wegens oorlogsmisdaden. Op internationaal vlak was hiermee het liedje van Milosevic volledig uitgespeeld. Tony Blair omschreef het regime als een ‘corrupte dictatuur’.¹²⁵ Het Westen wilde de internationale politieke en economische druk opvoeren en tegelijkertijd steun verlenen aan de binnenlandse oppositie. Na de bombardementen leek de Joegoslavische samenleving ineen te storten. Het was een zware psychologische schok voor de Serviërs, die na 10 jaar oorlog nog nooit zo direct met de oorlog waren geconfronteerd. De media hadden tijdens de oorlog het verwijt gekregen dat ze een meer kritisch standpunt tegenover de oorlog hadden moeten innemen, maar wanneer de bommen rondom je vallen is het moeilijk om de mensen te overtuigen dat dit een aanval was op het bestuur en niet op de gewone bevolking. Het Westen probeerde dan ook het mediamonopolie in Servië te doorbreken na de luchtaanval en Radio Free Europe en andere westerse stations zonden in Servië programma’s uit vanuit de naburige landen. Er werd ook geld gegeven aan de onafhankelijke radiostations. Maar de gemoederen in Servië waren niet echt pro-Milosevic, maar eerder anti-NAVO. Speciale wetten zorgden er voor dat de politie strenger optrad wanneer er zich openlijk een oppositie vormde. De bombardementen hebben niet rechtstreeks geleid tot de val van Milosevic, maar hebben er toch voor een groot deel toe bijgedragen. De Kosovo-crisis had verdeeldheid gezaaid binnen het Milosevic-regime. Aan de ene kant stonden de gematigden, die het aantal burgerslachtoffers wilden beperken, en aan de andere kant stond Milosevic. Voor de gematigden was het reeds lang duidelijk dat de NAVO tot actie zou overgaan en ze vonden dus dat de bombardementen hadden vermeden moeten worden door diplomatieke middelen. De 78 dagen van Kosovo hebben dus zowel bij de bevolking en bij de oppositie, als binnen het regime zelf voor de nodige tegenkantingen gezorgd zodat de val van Milosevic uiteindelijk bijna onvermijdelijk werd.

Besluit

Wanneer men hoort spreken over de conflicten in Joegoslavië, halen de meeste mensen hun schouder op en zuchten dat het allemaal veel te ingewikkeld is. Niets is minder waar, maar dit mag mensen niet tegenhouden om zich af te vragen wat er werkelijk allemaal is gebeurd of

---

¹²⁵ *Ibid.*, 385.

om zichzelf te confronteren met de wreedheden die zijn begaan. De oorlogen in Joegoslavië waren de meest dichtstbijzijnde oorlogen sinds de Tweede Wereldoorlog. Milosevic staat symbool voor al de negatieve ontwikkelingen in de laatste jaren van de geschiedenis van dat land, maar men vergeet dat het Westen hem ooit op handen heeft gedragen, zoals dat in vele internationale conflicten is gebeurd. In Dayton was Milosevic de grote 'vredebrenger' en hij werd door toenmalig president Clinton toegejuicht. Enkele jaren later zou diezelfde Clinton ervoor zorgen dat de NAVO Belgrado bombardeerde.

Over het aandeel van Milosevic in de oorlogen in Kroatië en Bosnië kan nog niet veel gezegd worden. Het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag is hier grondig onderzoek over aan het verrichten. Zeker is dat hij hier een aandeel in heeft gehad. Milosevic wou de Serviërs verenigen in één staat, ook de Serviërs die buiten het grondgebied van Servië leefden. Hiervoor heeft hij gebruik gemaakt van het nationalisme en de oorlogen, waarbij geweld werd gebruikt tegen de Servische bevolkingsgroep in de andere ex-Joegoslavische republieken. Deze oorlogen zorgden aanvankelijk voor een grote populariteit van Milosevic. De Servische massa werd opgezweept om een deel van haar land, namelijk Kosovo, terug op te eisen. Milosevic is dan ook tijdens de eerste vrije verkiezingen van 1990 op legitieme wijze tot president verkozen. De hele problematiek van Kosovo heeft een grote rol gespeeld in de opkomst van Milosevic, maar is eveneens een van de aanleidingen geweest van het groeiende ongenoegen bij het Servische volk.

Men zou zich kunnen afvragen waarom de bevolking zich niet eerder heeft gekeerd tegen zijn president. In het eerste hoofdstuk hebben we gezien dat de macht van Milosevic ingeschreven stond in de grondwet. Daarnaast is er het feit dat Milosevic bijna volledige controle had over de media. Hierdoor kon hij de bevolking manipuleren, maar ook politieke tegenstanders werden hierdoor aan de kant geschoven. De oppositie kreeg weinig of geen zendtijd en dissidenten werden openlijk zwart gemaakt op de televisie. Een andere factor waarom Milosevic pas in 2000 ten val is gebracht, was de zwakte van de oppositie. Een verdeelde oppositie kon nooit zoveel druk oefenen op het regime als een sterke oppositie waar alle partijen hetzelfde doel nastreefden, namelijk de ondergang van Milosevic.

In de context van de opkomst van nieuwe democratieën, van een moeilijke overgang naar een vrije markt, en van nationalisme, is het uiteenvallen van Joegoslavië niet de grootste verrassing van de eeuw geweest. De vraag is of dit ook zou zijn gebeurd indien Milosevic niet aan de macht zou zijn geweest? Velen betwijfelen dit.

3. Analyse van het presidentschap van Milosevic en toekomstperspectief

Inleiding

In de westerse media wordt Milosevic vaak omschreven als een dictator, een gevaarlijke gek. Als men zijn beleid wat genuanceerder probeert te analyseren, riskeert men al gauw van ‘goedpraten’ beschuldigd te worden. Milosevic verdedigt zichzelf op het Joegoslavië-tribunaal en toont daarmee aan dat hij best voor zichzelf kan opkomen. Men stelt Milosevic voor als oorzaak van de conflicten in Joegoslavië en na het lezen van hoofdstuk twee zouden we kunnen opmaken dat de geschiedenis misschien anders was uitgedraaid mocht Milosevic niet naar Kosovo zijn gegaan in 1987. Maar misschien was Milosevic wel een onvermijdelijke figuur op die plaats en op dat tijdstip. De val van de Berlijnse Muur heeft in Centraal- en Oost-Europa grote omwentelingen op gang gebracht. Deze landen moesten op zoek gaan naar een nieuwe identiteit, ze zochten zich een weg naar democratie en probeerden economisch het hoofd boven water te houden.

Nu we Milosevic’ presidentschap onder de loep hebben genomen door in het eerste hoofdstuk de aandacht te vestigen op zijn bevoegdheden in de grondwet en in het tweede hoofdstuk te kijken naar de opeenvolgende gebeurtenissen, is het belangrijk dat we hieruit een aantal conclusies trekken. Als we enkel de mening zouden weergeven van de westerse auteurs, krijgen we een vrij eenzijdig beeld van het regime van Milosevic. Vandaar dat het ook belangrijk is om Servische en Joegoslavische meningen te behandelen. Ik heb ervoor gekozen om enkele elites per e-mail te interviewen. Op deze manier wil ik hen aan het woord laten om hun mening over het regime van Milosevic te geven. Het is hiermee de bedoeling om een gevarieerde analyse te kunnen maken van het presidentieel regime van Milosevic. Het is echter niet de bedoeling om naar voor te schuiven over hoe de Servische elite in het algemeen over Milosevic denkt.

Ten slotte willen we ook even het proces tegen Slobodan Milosevic in Den Haag aanhalen. Het is een belangrijk proces voor de oorlogsslachtoffers, voor de bevolking in Servië en Montenegro, voor de internationale gemeenschap en het is zeker een belangrijk proces voor Milosevic zelf. We kunnen hieruit nog geen conclusies trekken, het onderzoek is nog volop bezig, maar het is toch belangrijk dat we hierover al reflecteren.

3.1. Perceptie van het regime van Milosevic

3.1.1. Opbouw van het onderzoek

Om een grondig eliteonderzoek uit te voeren is het van belang om mensen uit verschillende vakdisciplines, verschillende partijen en verschillende hoeken van de maatschappij te interviewen. Om verschillende redenen is dit niet gebeurd. De mensen van wie ik een antwoord heb gekregen komen vooral uit de academische wereld. De personen die hebben meegewerkt zijn de volgende:

- Prof. Slobodan Antonic: Doctor in de sociologie, Master in politieke wetenschappen, assistent professor Algemene sociologie aan de faculteit filosofie van de Universiteit van Belgrado. Hij heeft onderzoek gedaan in projecten zoals: *Personal rule in East European societies in transition – the case of Slobodan Milosevic*; *Public opinion survey: citizens of Serbia about political situations*; *Political elite in Serbia*; *Personal rule in modern political history in Serbia*.
- Prof. Dusan M. Pavlovic: Doctor in de politieke filosofie, departement politieke wetenschappen. Researcher aan het G17 Instituut in Belgrado met als onderzoeksfocus: het transitieproces in post-Milosevic Servië. Hij is academisch correspondent voor de *East European Constitutional Review*, update van Servië en Joegoslavië.
- Prof. Zoran Avramovic: Senior researcher en professor aan de faculteit *Entrepreneur Business* te Novi Sad, researcher aan het Instituut voor onderwijsonderzoek. Hij was lid van de redactie van *Sociological Review* (hoofdredacteur in 1999-2000). Recente projecten zijn onder meer: *Education for democracy* (1995-2000) en *Education for challenges of democratic society*.
- Cedomir Antic: M.A. in hedendaagse geschiedenis, Universiteit Bristol. Hij werkt nu bij het Instituut voor Balkanstudies van de *Serbian academy of science and arts*. Hij was de voorzitter van het Studenten Protest 1996-1997, daarna in 1997 de Algemeen Secretaris van de *Student Political Club* (de eerste georganiseerde politieke studentenpartij in het moderne Servië), en vervolgens woordvoerder van de

Democratische Partij (voorzitter van die partij was Zoran Djindjic). Enkele maanden geleden heeft hij het politieke programma opgesteld voor de partij G17 Plus.

- Vladimir Medjak: B.A. aan de rechtsfaculteit in Belgrado, M.A. in European Studies aan de Universiteit van Bologna. Hij geeft les aan de Open School in Belgrado, is researcher aan het Instituut voor internationale politiek en economie op het Ministerie van Buitenlandse zaken.
- Prof. Miroslav Prokopijevic: Doctor in de politieke filosofie, Senior researcher in IES (Institute European Studies) in Belgrado. Hij heeft als voorzitter van Free Market Center in Belgrado vooral boeken geschreven over de economische hervormingen, politieke markten en constitutionele economie.

Per e-mail heb ik deze mensen een aantal vragen gesteld over het presidentieel regime van Milosevic: (1) *What do you think about Milosevic as president of Yugoslavia? Did he have too many powers, too little? Where did he get his legitimacy from, according to your personal view?* (2) *What does the presidency of Milosevic mean for the future of Serbia and Montenegro? Do you think him being president has benefit the country?* (3) *What do you expect from the presidency in the future? Does the current president need more or less power, is there a future for a strong/weak president?* Dit zijn vrij algemene vragen, maar de bedoeling was een algemeen beeld te krijgen en de verschillende antwoorden met elkaar te vergelijken. We bundelen deze antwoorden in de bevindingen van het onderzoek en we zullen niet alle antwoorden van elke persoon op een rijtje zetten. Het is niet de bedoeling een volledig eliteonderzoek weer te geven omdat dit niet geldig zou zijn, aangezien het aantal personen dat heeft meegewerkt niet representatief is voor de Servische elite. Om die reden zal dit hoofdstuk een algemene analyse willen geven, gebaseerd op de meningen die deze mensen gegeven hebben en op de meningen van enkele westerse auteurs die het regime van Milosevic hebben besproken. Deze auteurs zijn de volgende

- Adam LeBor: Brits journalist die voor *The Independent* en *The Times* de Balkanoorlogen heeft verslagen. Ik baseer mij op zijn boek *Slobodan Milosevic – biografie* (2002)
- Raymond Detrez: Docent Geschiedenis van de Balkan aan de K.U. Leuven. Ik baseer mij op zijn inleiding van het boek van Slavoljub Djucic, *Milosevic en Markovic of het einde van het Servische sprookje* (2002)

- Tim Judah: Oorlogscorrespondent in het voormalige Joegoslavië voor onder meer *The Times*, *The Guardian* en *The Economist*. Ik baseer mij op het boek *Kosovo – war and revenge* (2002)
- Robert Thomas: Schrijver en analist. Hij was verkiezingswaarnemer voor de OVSE in 1998 in Bosnië-Herzegovina. Ik gebruik zijn boek *The politics of Serbia in the 1990s* (1999)
- Lenard J. Cohen: Professor Politieke Wetenschappen aan de Simon Fraser Universiteit van Britisch Columbia in Canada. Hij is de schrijver van het boek *Serpent in the Bosom – The rise and fall of Slobodan Milosevic* (2001)

Deze auteurs hebben elk in hun boek (en in het geval van Detrez, in zijn inleiding) een duidelijk standpunt ingenomen over het regime van Milosevic. Het is interessant hun opinie naast de meningen van de Servische elites te leggen.

Deze analyse heeft tot doel om aan de hand van de meningen uit Servische en westerse hoek een beter inzicht te verwerven in het presidentschap van Milosevic en om een blik te werken op de toekomst van het presidentschap in Servië en Montenegro.

3.1.2. Verschillende regimes onder de noemer Milosevic

Uit het onderzoek blijkt dat, wanneer men vraagt naar het presidentschap van Milosevic en naar de invloed die dat presidentschap heeft gehad op Joegoslavië, veel Serviërs er nog geen duidelijke mening over hebben gevormd. Wel zijn alle ondervraagden het er grotendeels over eens dat Milosevic een ongunstige invloed heeft gehad op het imago van het land en het imago van het Servische volk. Er hangt een bittere nasmaak aan het regime van Milosevic. Joegoslavië was vóór de val van de Berlijnse Muur een van de meest vooruitstrevende communistische landen dat zijn eigen weg durfde te gaan, van Rusland weg. Naar Oostbloknormen waren Joegoslaven rijke, graag geziene toeristen die van het leven profiteerden. Dat is nu allemaal anders. De meeste Serviërs en Montenegrijnen krijgen nog met moeite een Europees of Amerikaans toeristenvisum. Het proces tegen Milosevic doet het negatieve imago van de Serviërs bovendien ook geen goed. Het is het zoveelste nieuwsitem dat de slechte herinneringen uit hun geschiedenis weer naar boven haalt.

Wanneer men de boeken over Milosevic en over de problemen in Joegoslavië leest, kan men een vrij goed beeld vormen van de gebeurtenissen in Joegoslavië. Over het regime van Milosevic bestaan uiteenlopende meningen.

Detrez is, in zijn inleiding in het boek van Djucic, van mening dat de westerse media Milosevic te eenzijdig hebben afgeschilderd als een gevaarlijke gek of een machtsgeil en bloeddorstig dictator.¹²⁶ Hij gaat hierop verder en stelt dat het beleid van de internationale gemeenschap, dat ervan uitgaat dat zijn tegenstander een gevaarlijke gek is, geen deugdelijk beleid kan zijn. Bovendien is het al te gemakkelijk om de volledige verantwoordelijkheid voor de wreedheden gedurende de Balkanoorlogen af te schuiven op Milosevic alleen. Om electorale redenen deed hij voortdurend alsof de nationale belangen zijn grootste zorg waren, maar wanneer hij onder druk werd gezet door de internationale gemeenschap was hij telkens bereid om territoria en bevolkingen op te geven. Dat laatste enkel als het geen gevaar bleek te zijn voor zijn machtspositie.¹²⁷ Detrez spreekt over Milosevic als een *survivor*, iemand die 15 jaar lang de belangen verdedigde van een politieke kaste die allang niet meer bestond.

LeBor heeft een biografie geschreven van Milosevic.¹²⁸ In die biografie probeert hij zo correct mogelijk het leven van Milosevic weer te geven en het unieke aan deze biografie is het feit dat LeBor een langdurig interview heeft kunnen afnemen met Mira Markovic, de vrouw van Milosevic. Na het lezen van het boek zou men Milosevic kunnen omschrijven als een strateeg, weliswaar met autoritaire trekken. LeBor wijst erop dat Milosevic de keuze van het volk is geweest. Hij spreekt in het nawoord zelf over ‘een heroïsch figuur die in staat was een nukkig en zwaarbeproefd volk te herenigen.’¹²⁹ Tim Judah, journalist en oorlogscorrespondent, beschrijft Milosevic als een man zonder lange termijnvisie.¹³⁰ Hij typeert Milosevic als iemand die slechts één interesse had, namelijk macht hebben en houden. Milosevic voerde volgens hem een dag tot dag beleid, zonder een duidelijke strategie. Hij beschrijft Milosevic meermaals als een ‘gokker’, iemand die niet op voorhand weet hoe beslissingen zullen uitdraaien. Voor het begin van en zelfs tijdens de NAVO-bombardementen had Milosevic gegokt op een veto van Rusland of van verdeeldheid binnen de alliantie, waardoor de bombardementen verhinderd of op zijn minst vroegtijdig gestopt zouden kunnen worden. Hier heeft Milosevic duidelijk verkeerd gegokt.

---

¹²⁶ Inleiding van R. Detrez in S. Djucic, *Milosevic en Markovic of het einde van het Servische sprookje*, Antwerpen, Manteau/ Standaard Uitgeverij, 2002, 7-22.

¹²⁷ *Ibid.*, 21.

¹²⁸ A. LeBor, *o.c.*, 496 p.

¹²⁹ *Ibid.*, 419.

¹³⁰ T. Judah, *o.c.*, 231.

Deze auteurs hangen alledrie een beeld op van Milosevic als een heerser met een strategie, zelfs als zijn strategie een ad hoc beleid is. Het is niet duidelijk of Milosevic zijn beleid strategisch te noemen is, maar deze auteurs willen aantonen dat deze man intelligent was en wel degelijk een doordachte politiek voerde. Dat bevestigt wat in het eerste hoofdstuk is besproken. De manier waarop Milosevic de grondwet naar zijn hand heeft kunnen zetten, is een duidelijk voorbeeld van de doortastendheid van zijn politiek.

Hoe kunnen we het regime van Milosevic dan omschrijven? Was hij een autoritaire leider, een dictator of kan zijn regime onder nog een andere categorie geplaatst worden? Om dit te onderzoeken kijken we naar een aantal westerse auteurs die een poging hebben gedaan om het regime binnen een bepaalde categorie te plaatsten. Kan het regime van Milosevic democratisch genoemd worden? In een democratie wordt de regering verkozen door op regelmatige tijdstippen de mening van het volk te vragen door een electoraal proces (verkiezingen). De deelnemende partijen moeten wettelijk op gelijke hoogte staan. De regering wordt gevormd door de partij die de meerderheid haalt of door een coalitie van partijen.¹³¹ Hoewel er in Servië en Joegoslavië formeel gezien vrije verkiezingen zijn sinds 1990, toch kan gezegd worden dat Milosevic deze verkiezingen manipuleerde door het kiessysteem in zijn voordeel aan te passen en door de media gedeeltelijk te controleren. Het feit dat Milosevic in 1992 een coalitie sloot met een andere partij kan aantonen dat deze andere partijen een kans kregen, maar die oppositiepartijen kregen dan wel bijvoorbeeld minder zendtijd op de televisie. Ze stonden dus wettelijk op dezelfde hoogte, maar feitelijk was dit niet het geval.

Robert Thomas vermeldt in de inleiding van zijn boek *The politics of Serbia in the 1990s* dat hoewel sommige andere postcommunistische landen erin geslaagd zijn in de richting van een democratie te evalueren, Servië daar niet in geslaagd is.¹³² Hij plaatst het regime van Milosevic onder een autoritair regime en onder *sultanisme*. Linz en Stepan definiëren het autoritaire regime als volgt: een autoritair systeem is een systeem met een beperkt politiek pluralisme, zonder een uitgebreide en leidende ideologie, maar met zeer onderscheiden karaktertrekken. In dat systeem is politieke mobilisatie zeldzaam, maar de leider of een kleine groep beoefent de macht binnen een bepaalde grens, met tamelijk voorspelbare machten.¹³³ Thomas merkt hierover op dat het regime van Milosevic niet zo voorspelbaar was. Daarom plaatst Thomas Milosevic' regime eerder onder *sultanisme*. Sultanisme is volgens Linz en Stepan 'een regime waar overheid en privé samen lopen. Er is

---

¹³¹ R. Thomas, *o.c.*, 1.

¹³² *Ibid.*, 1-11.

¹³³ J.J. Linz & A. Stepan, *o.c.*, 38.

een sterke tendens naar familiale macht en dynastieke opvolging, (...) er is een gebrek aan een rationele onpersoonlijke ideologie, (...) economische successen hangen af van de leider die alleen maar volgens zijn eigen ongecontroleerde oordeel handelt.¹³⁴ Hieruit blijkt hoe Thomas denkt over het regime van Milosevic. In zekere zin komt dat ook naar voor in zijn boek.

Lenard Cohen gaat in zijn boek *'Serpent in the Bosom'* een andere richting uit en vindt het regime van Milosevic eerder autoritair. Een autoritaire regime beschrijft hij als een soort van dictatuur die goedkeuring zoekt bij het volk, maar elke vorm van competitief pluralisme mijdt. Een dergelijk regime schrikt niet terug voor een zachte vorm van repressie om de controle in handen te houden. Cohen hanteert bijgevolg een andere definitie dan Linz en Stepan. Cohen durft Milosevic' regime als een 'zacht dictatoriaal regime' omschrijven, want om zijn regime zonder meer dictatoriaal te noemen zou Milosevic nooit democratisch verkozen kunnen zijn.¹³⁵ Cohen noemt Milosevic' leiderschap semi-democratisch of pseudo-democratisch vanwege de verkiezingen en de vrije pers.

LeBor beschrijft het regime van Milosevic als 'nationalistisch-autoritair'.¹³⁶ Een dergelijk regime gebruikt nationalisme als een middel om zijn autoritaire structuur te legitimeren, maar het is niet totalitair. Milosevic heeft nooit getracht het leven van zijn onderdanen volledig te beheersen. De pers van de oppositie kon functioneren, weliswaar met beperkingen. Zo verschaften het nieuwsagentschap BETA en het opinieblad *Vreme* Milosevic een alibi om te kunnen verkondigen dat Servië een democratie was, met vrijheid van meningsuiting. Er bestonden subtiele manieren om de onafhankelijke pers te dwarsbomen, zoals het papier dat hen aan het dubbele van de normale prijs werd aangerekend, of de 'problemen' die opdoken bij de distributie.

Niet veel Servische academici bezien Milosevic als een dictator. Vladimir Medjak beschouwt Milosevic als een autoritaire leider en niet als een dictator¹³⁷: Milosevic won de verkiezingen nooit met 99 % van de stemmen, zoals bijvoorbeeld Saddam Hoessein. Dat de oppositie kon werken, bewezen de verkiezingen van 2000, waarin Milosevic het onderspit moest delven. Een dictator zou nooit de verkiezingen verliezen. Medjak merkt wel op dat het Servische presidentschap van Milosevic te vergelijken was met zijn Joegoslavische presidentschap, alleen had hij in deze laatste functie niet zoveel bevoegdheden volgens de grondwet als toen hij Servische president was. Medjak is wel van mening dat het

---

¹³⁴ *Ibid.*, 52.

¹³⁵ L. Cohen, *Serpent in the bosom : the rise and fall of Milosevic*, Boulder, Westview Press, 2001, xiv.

¹³⁶ A. LeBor, *o.c.*, 211.

¹³⁷ V. Medjak, *Regarding your thesis*, 13/07/2003 (email).

presidentschap van Milosevic het ergste was wat er kon gebeuren voor Joegoslavië. In vergelijking met 1990 is het BBP met 50 % gedaald, is het Joegoslavisch grondgebied drastisch verkleind en zitten er 600 000 vluchtelingen in het land.

De huidige woordvoerder van de Democratische Partij (de partij van de overleden Djindjic) is Cedomir Antic. Hij was studentenvertegenwoordiger en leidde het protest in 1996-1997 tegen het regime van Milosevic. Het is dan ook niet te verwonderen dat hij vindt dat Milosevic een tiran was die het oude systeem (dit is dan het centralisme van Tito en een éénpartijstaat) wou behouden.¹³⁸ Aan de andere kant wil hij uitleggen waarom het zover is gekomen. Milosevic werd naar voor geschoven als een alternatief in de late jaren '80. Het is dan ook een logische keuze geweest van het Servische volk om hem te verkiezen. Toen de oorlog uitbrak, was de meerderheid van de inwoners hier tegen, maar het volk kon niet anders dan de regering te blijven steunen. Antic benadrukt ook dat het Westen Milosevic gesteund heeft in zijn beginjaren. Ook Gorbatsjov vereerde Milosevic met een bezoek. 'Als de internationale gemeenschap in hem geloofde dan is het ook te begrijpen dat Servië in hem geloofde', redeneert Antic.¹³⁹

Avramovic bekijkt het regime van Milosevic als een combinatie van zijn politieke attitude en de manier waarop hij gebruik maakte van zijn macht.¹⁴⁰ Avramovic is van mening dat Milosevic' basispolitieke principe, namelijk het principe van zelfbeschikking, een goed uitgangspunt was, maar dat de manier van regeren, onder andere door een gebrek aan democratische procedures en corruptie binnen de partij, verkeerd was. Hij beschouwt Milosevic als een intelligente leider met een sterk charisma en zelfs als een moedig man. Wat betreft het soort regime ontkent hij met nadruk dat het een totalitair of een dictatoriaal regime was. 'Er waren problemen in het functioneren van de instellingen en de democratie was corrupt, maar het feit is dat er democratie was.'¹⁴¹ Hij is ervan overtuigd dat het proces tegen Milosevic in Den Haag in de ogen van veel Serviërs van Milosevic een held zal maken. Tijdens de NAVO-bombardementen stelde Milosevic zich voor als David die tegen Goliath vocht. Het proces tegen Milosevic zal dat idee nog versterken. Avramovic trekt zelfs de vergelijking met de verering van Prins Lazar, die het Servische volk tevergeefs heeft verdedigd in 1389, en meent dat Milosevic binnen x aantal jaren een plaats zal krijgen naast Lazar.

---

¹³⁸ C. Antic, *Re: question concerning my thesis*, 20/07/2003 (email).

¹³⁹ C. Antic, *o.c.*

¹⁴⁰ Z. Avramovic, *z.avramovic*, 18/07/2003 (email).

¹⁴¹ Z. Avramovic, *o.c.*

In tegenstelling tot Avramovic denkt Dr. Pavlovic dat het beleid van Milosevic praktisch onbestaande was.¹⁴² Hiermee bedoelt Pavlovic dat hij van mening is dat Milosevic heel impulsief reageerde op gebeurtenissen en dat hij er enkel op belust was zijn macht te behouden. Omdat hij de legitimiteit van het volk nodig had, veranderde Milosevic de manier waarop de federale president verkozen kon worden: hij verving de indirecte verkiezingen door het parlement door directe verkiezingen door het volk.

Prokopijevic stelt dat het regime van Milosevic naar een dictatoriaal regime neigde, maar zeker niet als een klassiek dictatoriaal regime te bestempelen is. Milosevic had niet alle macht over Montenegro, hoewel het een deel van de Federale Republiek Joegoslavië was; de partij van Milosevic had niet altijd de absolute meerderheid in handen (met uitzondering van de verkiezingen van 1990); er waren oppositiepartijen en onafhankelijke media. Bovendien wijst hij er op dat Milosevic tot aan de Kosovo-crisis in de ogen van de internationale gemeenschap werd beschouwd als een persoon die noodzakelijk was voor de vrede, en niet als een dictator.¹⁴³

Slobodan Antonic gaat een aantal opties na.¹⁴⁴ Als een totalitair regime getypeerd wordt door een volledige controle over het publieke en private leven, dan kunnen we Milosevic' regime hier niet onder plaatsen, want op sociaal en economisch vlak bijvoorbeeld bestond er enige vrijheid. Als men tirannie beschrijft als persoonlijk leiderschap dat niet wordt ingebonden door de wet en dat tegen de wil van de meerderheid regeert, kunnen we Milosevic hier ook niet bij indelen. Een brede definitie van een dictatoriaal regime zou de volgende kunnen zijn: een heerschappij van een of meerdere personen die de staat helemaal in bezit neemt en de regering monopoliseert met ongelimiteerde uitvoerende bevoegdheden.¹⁴⁵ Dit is echter een te ruime definitie, omdat veel types hier in passen. Een dictatoriaal regime in enge zin kunnen we definiëren als een heerschappij waarbij de rechterlijke macht volledig aan de kant gezet wordt. Dit heeft Milosevic echter niet gedaan, want de rechten en de vrijheden van de inwoners van Joegoslavië werden niet volledig aan banden gelegd. Antonic zou Milosevic' regime willen indelen onder *caesarisme*.¹⁴⁶ Hij definieert dat regime als een autoritair type van persoonlijke heerschappij, waarbij de heerser de steun heeft van het volk en daardoor de rudimentaire vorm van democratie kan legitimeren.

---

¹⁴² D. Pavlovic, *Re: question regarding my thesis*, 31/07/2003 (email).

¹⁴³ M. Prokopijevic, *Two years of reform in Serbia – a wasted opportunity*, Free Market Center, Belgrado, 2002, <http://www.fmc.org.yu/studies/en/atlas-eng.pdf>

¹⁴⁴ Dit artikel werd per email opgestuurd: S. Antonic, *Slobodan Milosevic's rule – an attempt of typological definition*, Belgrado, Institute for Political Studies, 1995, 15 p.

¹⁴⁵ S. Antonic, *Slobodan Milosevic's rule – an attempt of typological definition*, o.c., 4.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 5.

Als we al deze meningen samen bekijken, kunnen we eerst en vooral besluiten dat de meningen over het type van regime dat Milosevic voerde, verdeeld zijn. De verschillende standpunten zijn: een autoritair regime (Cohen, Medjak), een zacht dictatoriaal regime (Cohen), een nationalistisch autoritair regime (LeBor), sultanisme (Thomas), tirannie (Antic), of caesarisme (Antonice). De meeste van hen vermelden de vrije verkiezingen, het bestaan van oppositiepartijen en het bestaan van onafhankelijke media. Alles hangt ook af van welke definitie men gebruikt. Als men de definitie van autoritair regime van Linz en Stepan bekijkt, kan men inderdaad zeggen dat Milosevic' regime daar niet volledig onder past. We kunnen hieruit concluderen dat het regime van Milosevic niet onder één type kan geplaatst worden, maar dat het een mengeling is van verschillende soorten. We moeten ook kijken naar het tijdstip waarop men zijn mening heeft gegeven en in welke context dat was. Zijn beginjaren als president kunnen niet onder hetzelfde type geplaatst worden als de laatste jaren van zijn presidentschap. Wanneer we voortgaan op het eerste hoofdstuk uit deze verhandeling en naar de grondwet kijken, zouden we volgende analyse kunnen maken. Milosevic werd in 1989 aangesteld als president van Servië door de partij en was dus niet democratisch verkozen. In 1990 liet hij daarom presidentsverkiezingen uitschrijven en werd hij verkozen met meer dan de helft van de stemmen, waardoor zijn regime democratisch gelegitimeerd werd. Op federaal vlak had Milosevic vier van de acht stemmen in handen omdat hij de autonomie van de provincies Kosovo en Vojvodina had opgeheven en deze stemmen bij de Servische republiek kwamen. Montenegro stemde mee met Servië. De andere republieken (Slovenië, Kroatië, Macedonië en Bosnië) stemden onafhankelijk. We kunnen stellen dat het regime van Milosevic op dat ogenblik zeker autoritair te noemen was, zelfs volgens de definitie van Linz en Stepan. Milosevic werd pas in 1997 federaal president, wat betekende dat hij op het federale niveau tot dan toe niet de legitimiteit bezat zoals hij die op Servisch vlak had verkregen door de verkiezingen. Milosevic regeerde in Servië volgens de grondwet, die hem zeer ruime bevoegdheden had toegekend, en een dergelijk regime kan geen dictatuur genoemd worden. Toen hij werd aangesteld door het federaal parlement als federaal president kwam hij tot de vaststelling dat de grondwet niet meer diezelfde legitimiteit kon bieden, aangezien de federale grondwet slechts weinig bevoegdheden aan de president gaf. Daardoor neigde zijn regime meer in de richting van een dictatuur. Milosevic beseftte dit en wou zijn legitimiteit terugkrijgen door directe presidentsverkiezingen in te voeren. Dit werd zijn nederlaag en uiteindelijk heeft hij toegegeven verloren te hebben. Het feit dat het volk in opstand is gekomen om de nederlaag van Milosevic te eisen, bewijst dan wel weer hoe eigenzinnig het regime was.

Als we dan toch een label moeten plakken op het regime van Milosevic, kan ik het meest akkoord gaan met LeBor, namelijk dat het nationalistisch-autoritair was. Deze keuze is gemaakt op basis van het elimineren van de andere voorgestelde types. De definitie van Linz en Stepan van een autoritair systeem vermeldt dat een autoritair regime gekenmerkt wordt door een beperkt politiek pluralisme, beperkte politieke mobilisatie en een leider of een kleine groep die de macht uitoefent binnen bepaalde grenzen. Deze kenmerken van de definitie passen bij Milosevic' regime. Vervolgens halen Linz en Stepan ook de afwezigheid van een leidende ideologie aan als kenmerk. Milosevic gebruikte evenwel het nationalisme als onderliggende ideologie van zijn beleid, zeker in de wedren naar de macht. Anthony Smiths visie op het nationalisme, en dan meer bepaald het etnisch nationalisme, kan in dit verband aangehaald worden. Smith omschrijft het nationalisme als een politieke ideologie met een culturele doctrine in het centrum, waarbij er gestreefd wordt naar het verwerven en het behouden van de autonomie, de identiteit en de eenheid van het 'volk'.¹⁴⁷ In de etnische variant van het nationalisme wordt daarbij sterk de nadruk gelegd op de gemeenschappelijke afstamming, de historische erfenis en de gemeenschappelijke culturele en etnische identiteit. Het etnisch nationalisme wordt gevoed door verschillende aspecten. Een belangrijk aspect is wat Smith 'de herontdekking van het verleden' noemt.¹⁴⁸ Hiermee doelt hij op gebeurtenissen uit het verleden die in het licht van de hedendaagse situatie een nieuwe of hernieuwde (politieke) betekenis krijgen. Het gaat om grootse gebeurtenissen die voor een deel de identiteit van het eigen volk hebben bepaald. Om dit kracht bij te zetten gaat men dan ook vaak verwijzen naar heroïsche figuren, die als een voorbeeldfunctie kunnen dienen voor de huidige generatie, of naar belangrijke plaatsen of streken, die als het ware de ziel van het volk uitademen.

Dit kan toegepast worden op het Joegoslavië van Milosevic. In de slag om Kosovo hebben de Turken de Serviërs verslagen na een hevige veldslag. Koning Lazar werd onthoofd nadat zijn zoon de sultan had vermoord. Lazar werd vanaf dat moment als een martelaar beschouwd. De Serviërs hebben de slag om Kosovo in hun collectief geheugen opgeslagen als een veldslag waar het Servische volk zich heeft opgeofferd voor de rest van Europa, omdat ze zich als buffer hebben opgesteld en zo de Turken hebben verhinderd de rest van Europa te veroveren. Vladimir Volkan spreekt over een gekozen trauma, omdat deze historische gebeurtenis in de geschiedenislessen voortdurend werd herhaald en er werd zelfs in 1971 nog

---

¹⁴⁷ A.D. Smith, *Myths and memories of the nation*, Oxford, Oxford University Press, 1999, 256.

¹⁴⁸ S. Renckens, *Anthony D. Smiths theorie van het nationalisme. Over het ontstaan van naties en het etnische nationalisme en de vraag naar het overstijgen van de nationale identiteit*, Leuven, 2002, (Diss. Lic.), 94-100.

een standbeeld opgericht voor Lazar.¹⁴⁹ Milosevic liet, naar aanleiding van de 600ste verjaardag van Kosovo Polje, de stoffelijke overschotten van Lazar opgraven en die werden in stoet doorheen Servië vervoerd. Door de toespraak van Milosevic, die allusie maakte op de slag van Kosovo tegen de moslims, heeft Milosevic, volgens Volkan, dit gekozen trauma terug geactiveerd. De Serviërs begonnen opnieuw te geloven in de Turkse invasie en waren bang dat de agressie van de moslims op hen zou terug gekatapulteerd worden. We kunnen dit alles duidelijk plaatsen onder het etnisch nationalisme en samen met het autoritaire in zijn regime maakt het zijn beleid nationalistisch-autoritair.

3.1.3. Toekomstig presidentschap in Servië en Montenegro

Met welk soort president zijn Servië en de unie van Servië en Montenegro nu het beste af? Moet er komaf gemaakt worden met het verleden en geheel nieuwe bevoegdheden toegekend worden aan de president, moet de functie afgeschaft worden of moet alles bij het oude blijven? De meningen hierover zijn verdeeld.

Milosevic' presidentschap heeft volgens Medjak grote gevolgen voor het toekomstig presidentschap van Servië en Montenegro.¹⁵⁰ Als gevolg van zijn autoritair regime werd een afscheiding van Kosovo van Servië gelegitimeerd en is Kosovo nu een tijdelijk VN-protectoraat. Na de ervaring met Milosevic zal men in Servië en Montenegro in de toekomst voorzichtig zijn om de president veel macht toe te kennen. Een evolutie in de richting van een president met symbolische macht zou een logische evolutie zijn. Medjak vreest zelf dat de federale staat zal evolueren naar een confederale staat. Antic daarentegen pleit voor een sterke regering gebaseerd op een democratisch parlement met een president verkozen door middel van directe verkiezingen. Avramovic gelooft in een sterke president op voorwaarde dat er een sterke oppositie komt. Hij is ervan overtuigd dat het Servische volk geen tweede Milosevic zal dulden. Dr. Pavlovic is voorstander van de volledige afschaffing van de functie van president.¹⁵¹ Hij wil zeker geen president die direct kan verkozen worden in Servië. De vraag om vooruit te blikken op het federale presidentschap vindt hij van ondergeschikt belang, aangezien de toekomst van Servië en Montenegro als federale republiek volgens hem onzeker is.

---

¹⁴⁹ V. Volkan, *Bloodlines*, Boulder Colorado, Westview Press, 1997, 50-80.

¹⁵⁰ V. Medjak, *o.c.*

¹⁵¹ D. Pavlovic, *o.c.*

Prokopijevic pleit voor directe presidentsverkiezingen op federaal niveau en voor matige bevoegdheden als een tegengewicht naast de regering.¹⁵² Prokopijevic maakte in zijn artikel *Two years of reform in Serbia* in 2002 de balans op en hij merkte op dat twee jaar na Milosevic de race naar de macht nog altijd bezig was¹⁵³: Djindjic, toen aan het hoofd van de Servische regering, en Kostunica die de federale regering en het leger controleerde. De rechterlijke macht was toen nog altijd niet onafhankelijk en de macht situeerde zich nog voornamelijk bij de uitvoerende macht. Er is pas in 2003 een nieuwe grondwet voor Servië en Montenegro tot stand gekomen. Servië en Montenegro kunnen zich nu volgens de grondwet door middel van een referendum unilateraal van elkaar afscheiden. De Servische regering regeerde door middel van decreten in 2001-2002 en er waren meer decreten in die twee jaar tijd dan in 10 jaar Milosevic. Prokopijevic verwijt de Servische regering dat er grondwettelijke veranderingen nodig zijn voor een hervorming, maar volgens hem ontbreekt het de Servische regering gewoon aan politieke wil omdat ze voordeel heeft bij de overblijfselen van het Milosevic-tijdperk.¹⁵⁴ Servië en Montenegro kampen nog altijd met het probleem van een slecht imago en dat zal niet op een dag beteren.

De vraag naar welk presidentschap nu het beste zou zijn, moet men eigenlijk op verschillende niveaus begrijpen. De grondwet kan de bevoegdheden bepalen, maar daarnaast moet een land toch een zeker economisch niveau halen. In zijn inleiding van *Serpent in the Bosom* haalt Cohen de vermoorde eerste minister Djindjic aan die zegt: ‘De macht van Milosevic ligt in de illusie dat hij sterk is. Hij is niet sterk. Een dictator kan niet sterk zijn in een arm land. We hebben in dit land een mentaliteitsprobleem. Mensen zijn bang van zijn mentale (psychologische) macht. Maar als mensen begrijpen dat Milosevic geen invloed heeft op hun leven, dan zal hij verliezen.’¹⁵⁵ Dit zijn sterke uitspraken die men kon verwachten van een politieke tegenstander van Milosevic, maar het duidt wel aan dat een regime van een president niet alleen afhangt van de persoon en van de bevoegdheden die de president krijgt in de grondwet.

3.1.4. Mira Markovic

---

¹⁵² M. Prokopijevic, Re: *question concerning my thesis*, 18/07/2003 (email).

¹⁵³ Prokopijevic M., *Two years of reform in Serbia – a wasted opportunity*, o.c.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ L. Cohen, o.c., xv.

Wanneer men Milosevic zegt, zegt men impliciet ook Mira Markovic, de vrouw van Milosevic. Vele Serviërs en westerse auteurs zijn het er over eens dat deze vrouw veel betekend heeft in het politieke beleid van Milosevic. Dusan Mitevic zei in een interview met LeBor: ‘De relatie tussen Slobodan en Mira is erg sterk en nogal pathologisch. Milosevic was intelligent genoeg, maar Mira gaf hem zijn zucht naar macht en zijn ambitie. Ze maakte hem tot wat hij is.’¹⁵⁶ Markovic bouwde aan de universiteit van Belgrado, waar ze les gaf, een eigen netwerk uit. Ze stond aangeschreven als dogmatisch, vooringenomen en tot niet veel meer in staat dan het napraten van communistische wijsheden.¹⁵⁷ Mira Markovic is duidelijk een feministe. Zo gebruikt ze bijvoorbeeld nog steeds haar meisjesnaam en dat is in de Balkan hoogst uitzonderlijk. Ze vindt dat de problemen van vrouwen alleen kunnen worden opgelost binnen de context van een algehele sociale verandering.

Wanneer men in Servië vraagt naar Milosevic, keert haar naam dus altijd terug. Men zegt dat zij een grote invloed op haar man uitoefende. Zij zelf was/is een radicale communist, zegt Vladimir Medjak.¹⁵⁸ Zij had haar eigen partij (Joegoslavisch Links/JUL), schreef boeken en leefde in haar eigen wereld. Ze heeft een grote invloed gehad op de politieke besluitvorming van haar man, maar onderzoek hiernaar zou het onderwerp van een nieuwe verhandeling kunnen vormen.

3.2. Het Joegoslavië-tribunaal

Het Internationaal Straftribunaal voor ex-Joegoslavië, kortweg Joegoslavië-tribunaal, werd door de VN-Veiligheidsraad opgericht op 25 mei 1993 door resolutie 827. De Balkanoorlog was toen nog relatief jong, maar toch wogen de feiten al zwaar genoeg om oorlogsmisdadigers te willen berechten via een speciale rechtbank. Vorige versies daarvan waren die van Tokio en Neurenberg vlak na de Tweede Wereldoorlog. Het tribunaal ging van start in november 1993 in Den Haag. Het Joegoslavië-tribunaal mag niet verward worden met andere internationale tribunaal die in Den Haag gevestigd zijn. Het gaat dan om het Internationaal Gerechtshof, dat het belangrijkste juridische orgaan van de VN is en disputeren

---

¹⁵⁶ A. LeBor, *o.c.*, 42.

¹⁵⁷ *Ibid.*, 100.

¹⁵⁸ V. Medjak, *o.c.*

tussen staten regelt en in 1946 van start ging, en het Internationaal Strafhof, dat vorig jaar in werking trad en dat tijdelijke rechtbanken als het Joegoslavië-tribunaal en het Rwanda-tribunaal in Arusha moet vervangen om wereldwijd misdaden als genocide en misdaden tegen de menselijkheid te vervolgen. Het Joegoslavië-tribunaal heeft als doel zware misdaden te bestraffen die sinds 1991 zijn gepleegd in het voormalige Joegoslavië. Er wordt alleen geoordeeld over personen en niet over organisaties of politieke partijen. De rechtsmacht van het tribunaal staat boven die van nationale rechtbanken. De aanklagers van het tribunaal zijn Carla Del Ponte (hoofdaanklager) en Geoffrey Nice. Voor het proces tegen Milosevic zijn er drie rechters: voorzitter Richard May, O-gon Kwon en Patrick Robinson.¹⁵⁹

Het proces tegen Milosevic begon op 12 februari 2002. Hij is zonder twijfel een van de belangrijkste personen die op dit moment moeten verschijnen voor het tribunaal. Bovendien is het de eerste keer dat een voormalig staatshoofd terechtstaat voor een internationale rechtbank. Zijn uitlevering aan het tribunaal had nochtans enige voeten in de aarde.¹⁶⁰ Toenmalig president Kostunica heeft in het begin altijd geweigerd Milosevic uit te leveren aan Den Haag. Hij stelde dat de Joegoslavische wet verbiedt om burgers uit te leveren aan andere landen en dat het tribunaal niets meer was dan een instrument van de westerse mogendheden. Niettemin liet Kostunica Milosevic op 1 april 2001 arresteren op basis van aanklachten wegens machtsmisbruik en corruptie, met de bedoeling hem te berechten voor een binnenlandse rechtbank.

Binnen de regering ontstond echter het besef dat medewerking met het tribunaal noodzakelijk was. Een belangrijke factor die hierin een rol speelde was de internationale donorconferentie voor Joegoslavië die op 29 juni 2001 van start zou gaan in Brussel. Aan de conferentie zouden 35 donoren meewerken en ongeveer 1.25 miljard dollar werd als hulp in het vooruitzicht gesteld. De Amerikaanse regering had echter altijd zeer duidelijk gesteld dat ze niet aan de conferentie zou deelnemen indien de Joegoslavische regering niet meewerkte met het tribunaal en Milosevic niet zou uitleveren. Volgens waarnemers was het duidelijk dat de conferentie in dat geval een mislukking zou worden.

---

¹⁵⁹ J. De Cock, "Proces Milosevic ultieme test voor Den Haag" in *De Standaard*, 09-10/02/2003, 6; B. Beirlant & J. De Cock, "Milosevic' lange tocht van Pozarevac naar Den Haag" in *De Standaard*, 12/02/2002, 5; J. De Cock, "Stad van tribunalen" in *De Standaard*, 13/02/2002, 6.

¹⁶⁰ Het hierop volgende deel over de uitlevering van Milosevic is gebaseerd op: X, *Constitutional watch: a country-by-country update on constitutional politics in Eastern Europe and the ex-USSR*, East European Constitutional Review, 10, (2001), 2/3, http://www.law.nyu.edu/eecr/vol10num2_3/constitutionwatch/yugoslavia.html; J. Naegele, *Yugoslavia: a defiant Milosevic makes first tribunal appearance*, Radio Free Europe, 03/07/2001, <http://www.rferl.org/nca/features/2001/07/03072001121701.asp>

Kostunica begon om die reden te werken aan een wetsvoorstel dat handelde over de medewerking van Joegoslavië met het tribunaal. Hij achtte dit nodig aangezien de Joegoslavische grondwet stelt dat uitlevering van Joegoslavische burgers ‘aan een andere staat’ verboden is. Dit was volgens waarnemers echter niet noodzakelijk, aangezien het tribunaal geen rechtbank is van een andere staat, maar een instelling van de VN waarvan Joegoslavië lid is (sinds november 2000). Niettemin achtte de regering het nodig een dergelijke wet aan te nemen om de procedure wettelijk vast te leggen.

Binnen de regering ontstond er echter onenigheid tussen DOS en SPP over de inhoud van het wetsvoorstel. Om uit de impasse te geraken hebben de DOS-ministers dan beslist om het federale parlement te omzeilen door op 23 juni 2001 een regeringsdecreet aan te nemen waarin de samenwerking met het tribunaal werd geregeld. Milosevic’ advocaten tekenden echter onmiddellijk beroep aan bij het grondwettelijk hof, waarbij ze zich baseerden op het verbod op uitlevering in de grondwet en op de vaststelling dat het decreet was uitgevaardigd door een onvolledige regering en daardoor dus onwettig was. Op 28 juni, de dag voor de internationale conferentie van start zou gaan, schortte het hof het decreet op. De Servische regering veroordeelde de uitspraak van het hof scherp, verwijzend naar de vele Milosevic-getrouwen die deel uit zouden maken van het hof. De Servische premier Djindjic besloot ten slotte om de uitspraak van het hof naast zich neer te leggen en besloot tot de uitlevering van Milosevic. Buiten medeweten van Kostunica, en waarschijnlijk in schending met de grondwet, werd Milosevic overgedragen aan medewerkers van het tribunaal in Belgrado. Vandaar werd hij overgevlogen naar de US/SFOR basis in Tuzla en vervolgens naar Nederland. Kostunica veroordeelde de uitlevering onmiddellijk als illegaal en ongrondwettelijk.

De datum van de uitlevering, 28 juni, is trouwens niet zonder symboliek. 28 juni, de dag waarop in 1389 de slag om het Merelveld plaatsvond tegen de Ottomaanse Turken. Eveneens op die dag in 1914 werd aartshertog Franz Ferdinand vermoord in Sarajavo, wat het begin van de Eerste Wereldoorlog betekende. In 1989 hield Milosevic op diezelfde dag zijn historische toespraak bij de herdenking van de 600ste verjaardag van de slag om het Merelveld. En tot slot, op 28 juni 1991 rolden Joegoslavische tanks binnen in Kroatië voor een drie en een half jaar durende strijd tegen de Kroatische onafhankelijkheid. Het zal er wel niet om gedaan zijn, maar het feit dat Milosevic net op 28 juni werd uitgeleverd aan het tribunaal gaf deze gebeurtenis een zekere symboliek.

In totaal zijn er 66 aanklachten tegen Milosevic ontvankelijk verklaard en deze hebben betrekking op de oorlogen in Kosovo, Kroatië en Bosnië. Waar er eerst drie aparte

dossiers waren voor de verschillende gebieden, zijn deze dossiers nu samengevoegd om Milosevic op die manier te berechten in één enkel proces dat handelt over alle klachten die tegen hem werden ingediend. Er wordt hem genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden, waaronder deportatie, moord en vervolging op etnische en religieuze gronden, ten laste gelegd. Het doel van de aanklagers is aan te tonen dat de misdaden tegen niet-Serviërs werden begaan als deel van een groot plan: het creëren van een etnisch zuiver Groot-Servië, dat alle gebieden van ex-Joegoslavië zou omvatten waar Serviërs wonen. Er zijn vele moeilijkheden verbonden aan de poging om Milosevic schuldig te vinden. In de eerste plaats moeten de aanklagers kunnen aantonen dat Milosevic zelf verantwoordelijk is voor die misdaden, ofwel omdat hij er het bevel toe gaf, ofwel omdat hij op de hoogte was van de begane misdaden maar niets deed om ze te voorkomen. Daarnaast is het bewijzen van Milosevic' schuld wat betreft Bosnië en Kroatië moeilijk, aangezien hij in deze gebieden als president van Servië *de iure* geen gezag uitoefende. Tot slot zijn weinigen van de *inner circle* van Milosevic bereid gevonden te getuigen tegen hem, ten dele omdat ze bang zijn voor represailles in Servië. Zo weigerde Zoran Lilic, ex-president van Joegoslavië van 1993 tot 1997 en vice-premier van 1998 tot 1999, te getuigen omdat hij niet voldoende ingedekt was tegen Servische rechtbanken indien hij staatsgeheimen zou openbaren. De voormalige Joegoslavische stafchef Nebosja Pavkovic, of de voormalige chef van de geheime dienst, Rade Markovic, hebben wel getuigd, maar zonder iets bezwarends over Milosevic te vermelden, integendeel zelfs.¹⁶¹ De aanklagers hebben een vrij goed dossier, maar als een van de oud-getrouwen van Milosevic zou getuigen tegen hem, zou het proces zeker en vast in een stroomversnelling komen en zou het het de aanklagers een stuk gemakkelijker maken.

Milosevic van zijn kant heeft van in het begin van het proces geweigerd om het tribunaal te erkennen. Als uiting hiervan heeft hij besloten om geen advocaat onder de arm te nemen, maar om zichzelf te verdedigen. Hij wordt wel bijgestaan door een aantal juridische adviseurs, maar doordat deze niet optreden als zijn advocaten, mag hij deze adviseurs niet zomaar ontmoeten om de zaak te bespreken en krijgen ze ook geen documenten van de zaak in handen. Milosevic heeft dit feit aan het begin van zijn proces aangeklaagd, maar in feite heeft hij deze situatie zelf gecreëerd.

In zijn verdediging maakt Milosevic veel gebruik van een ideologische retoriek. Telkens opnieuw blijft hij er de nadruk op leggen dat niet hij, maar het hele Servische volk in principe terechtstaat in Den Haag, hoewel volgens de statuten van het tribunaal alleen

---

¹⁶¹ J. De Cock, "Zes maanden proces-Milosevic leveren een gemengd beeld op" in *De Standaard*, 29/07/2002, 4; B. Beirlant, "Bloedspoor tot in Belgrado?" in *De Standaard*, 12/02/2002, 5; X, "Genocide-klacht moeilijk bewijsbaar" in *De Standaard*, 25/09/2002, 9.

natuurlijke personen berecht kunnen worden. Hij spreekt in naam van het Servische volk, alsof hij er nog altijd de vertegenwoordiger van is. De aanklacht van genocide is in zijn ogen de ‘verdediging van Servië’, nationalisme verdraait hij tot ‘nationaal belang’, aanvallen op burgers doet hij af als ‘verdediging tegen terroristen’, de internationale gemeenschap duidt hij aan als ‘een bende nazi’s’, en het proces zelf vindt hij een ‘maffia-aangelegenheid’.¹⁶² Michail Wladimiroff, een van de ‘amici curiae’ of ‘vrienden van het hof’, die moeten toezien op het eerlijke verloop van het proces, omschrijft Milosevic’ verdediging als volgt: ‘Zijn kruisverhoren berusten op twee pijlers: één is het aantasten van de geloofwaardigheid van de getuige. Dat is op zich een juiste aanpak, zo hoort het ook. Maar daarbij vervalt Milosevic in eindeloze herhalingen over onbelangrijke dingen, zoals de kleur van de AK-47 Kalasjnikov die bij een moordpartij zou zijn gebruikt. (...) Het tweede principe is het ‘rode-stoplichtverweer’: een man rijdt door het rood en verweert zich daarna met het argument dat de auto vóór hem dat ook deed. Vertaald naar Kosovo: het proces gaat over wat de Albanezen is aangedaan, Milosevic heeft het alleen over wat met Serviërs is gebeurd.’¹⁶³

De (ongrondwettelijke) manier waarop Milosevic is uitgeleverd aan het tribunaal, doet natuurlijk vele vragen rijzen, vragen die verder gaan dan louter de schuldvraag. Het gaat dan onder meer over de plaats van dergelijke tribunalen binnen de internationale rechtsorde, over de mogelijke grenzen aan de soevereiniteit van dictators en autocratische leiders, of over de adequaatheid van supra- of internationale instellingen in het voorkomen en oplossen van crisissen. Bovendien kan de vraag ook gesteld worden of een systeem van internationale rechtspraak ooit volledig eerlijk en onpartijdig kan zijn. Velen in Servië, en niet alleen vroegere aanhangers van Milosevic, wijzen daarbij op de vermeende ‘bias’ van het tribunaal ten aanzien van het Westen. Meerdere waarnemers stellen immers dat het VN-tribunaal weliswaar in staat is om een eerlijk en open proces te voorzien, maar dat de rechtvaardigheid waarschijnlijk beter gediend was, indien er eerst een constitutioneel kader was geschapen waarbinnen de uitlevering kon plaatsvinden. Men verwijst in dit verband naar een twee-trapsprocedure die gevolgd had kunnen worden: Milosevic had best eerst moeten verschijnen voor een Joegoslavische rechtbank, waarbij hij verantwoording had moeten afleggen voor zijn eigen volk (maar waarbij vertegenwoordigers van het VN-tribunaal aanwezig hadden kunnen zijn), en vervolgens had hij uitgeleverd moeten worden aan het tribunaal in Den Haag, om zich te verantwoorden ten aanzien van de internationale gemeenschap.¹⁶⁴ De ideologische

¹⁶² T. Vaksberg, *Milosevic between crime and punishment*, East European Constitutional Review, 11, (2002), 3, http://www.law.nyu.edu/eecr/vol11num3/special/vaksberg_print.html

¹⁶³ J. De Cock, *Zes maanden proces-Milosevic leveren een gemengd beeld op*, o.c.

¹⁶⁴ D. Sindelar, *Yugoslavia: Milosevic and world justice-Was extradition the only option?*, Radio Free Europe, <http://www.rferl.org/nca/features/2001/07/23072001121331.asp>

retoriek die Milosevic nu immers gebruikt op zijn proces, waarbij hij verwijst naar het feit dat niet alleen hij, maar eigenlijk het hele Servische volk terechtstaat, heeft zijn populariteit (althans toch in de begindagen van het proces) in Servië weer enigszins doen toenemen.

Besluit

Milosevic' regime kan niet geplaatst worden onder één bepaald type. Zijn federaal en Servisch presidentschap zijn gedurende zijn 10 jaar van regeren nooit hetzelfde gebleken. Verschillende auteurs en Servische academici hebben elk hun eigen opinie over zijn besluitvorming en over zijn regime gegeven. Het is echter van belang aandachtig te letten op welk moment en in welke context men Milosevic' regime bespreekt. Een aantal kenmerken komen altijd terug om Milosevic niet als een dictator of tiran af te schilderen: hij is democratisch verkozen, er waren onafhankelijke media, er waren oppositiepartijen (en coalitiepartijen) en hij kreeg internationale erkenning. Vanaf 1997 was Milosevic federaal president, gekozen door het parlement. Hier verloor hij zijn democratische legitimiteit en van dan af was het moeilijker om de buitenwereld ervan te overtuigen dat hij alle bevoegdheden legitiem kon uitoefenen volgens de grondwet. Zijn beleid werd hierdoor willekeuriger. De een noemt Milosevic een gevaarlijke gek zonder enig strategisch beleid, de ander noemt hem een intelligent en moedig man. De waarheid zal ergens tussenin liggen. Door zijn gebruik van het etnisch nationalisme om de Servische bevolking te mobiliseren en omdat zijn beleid autoritair te noemen is, zouden we zijn regime kunnen indelen onder nationalistisch-autoritair.

Wat de toekomst betreft, is het moeilijk enige voorspellingen te doen over het presidentschap op federaal of op Servisch vlak. Er zal een gezond evenwicht moeten gevonden worden, maar dit kan pas een prioriteit zijn als het land economisch een hoger niveau hoger heeft bereikt. Het tribunaal in Den Haag zal opheldering kunnen geven over de rol van Milosevic tijdens de verschillende oorlogen in ex-Joegoslavië, maar het is duidelijk dat dat inzicht nog op zich zal laten wachten. Het moeilijkste aspect van het proces is immers aan te tonen dat Milosevic zelf de opdracht heeft gegeven, of tenminste op de hoogte was van de misdaden die zijn begaan. Het proces is van internationaal belang, maar zeker ook van groot belang voor de Serviërs en natuurlijk voor Milosevic zelf.

Algemeen besluit

In tijden van globalisering, waarin landen deel willen uitmaken van een groter geheel en waar de Europese Unie een oplossing lijkt voor veel problemen, is het uiteenvallen van Joegoslavië moeilijk te begrijpen. Nochtans, eind de jaren '80 was het een logisch gevolg en een normale gang van zaken op een moment waarin republieken zich afscheidden en op zoek gingen naar een eigen nationale identiteit. Na de Tweede Wereldoorlog had Tito Joegoslavië gecreëerd én behouden door een wankel evenwicht te scheppen waarin geen enkele republiek het overwicht kreeg. Met de implosie van het communisme werd de drang naar nationale proliferatie ook in de Balkan sterk aangewakkerd. Joegoslavië bestond uit zowel etnisch homogene als zeer heterogene republieken. Slovenië en Macedonië waren van oudsher bevolkt door etnisch homogene bevolkingsgroepen. De afscheiding van deze republieken van het moederland gebeurde dan ook zonder al te veel geweld. De spanningen begonnen echter in Kosovo, 'het hart van Servië' en een Servische provincie waarin het grootste deel van de bevolking Albanese Kosovaren waren. Milosevic won er eind de jaren '80 de harten van de Serviërs door hen te herinneren aan de grote veldslag waarin het volk, ondanks grote heldedaden van de Servische prins, werd opgeslokt door de Turken. De Albanezen in de provincie kwamen in opstand en de autonomie die de provincie had verkregen in Tito's grondwet van 1974 werd opgeheven. Kosovo kon zich meer niet afscheiden van Servië. Kroatië kon dat, constitutioneel gezien, wel maar mocht dat niet. Kroatië lag ook iets gevoeliger dan Macedonië en Slovenië. De Kroatische bevolking sprak een taal die leek op het Servisch en de republiek bezat een grote Servische minderheid op haar grondgebied. Milosevic, die op dat moment president van Servië was, kon niet toestaan dat zonder blikken of blozen een groot deel van 'zijn' Serviërs zou worden opgeslokt door Kroatië. De oorlog brak uit met een spill-over effect naar Bosnië-Herzegovina. Daar was de situatie zo mogelijk nog ingewikkelder. De bevolking bestond voor het grootste deel uit moslims, een kleiner deel Serviërs en een nog kleiner deel Kroaten.

Pas in 1995 werd de situatie gestabiliseerd door de ondertekening van het Dayton-akkoord. Bij die ondertekening speelde Milosevic als president van Servië een grote rol. Hij werd door Clinton als 'vredesstichter' onthaald, als iemand die noodzakelijk was voor de vrede. Het Dayton-akkoord had dan wel 'schijnbare' rust gebracht in Bosnië, het had het cruciale gebrek niets over Kosovo te vermelden. Een probleem wordt niet opgelost door het niet aan te halen en de hel brak er dan ook los in 1999. De NAVO begon, na diplomatiek falen, met bombardementen op Belgrado met als doel Milosevic ten val te brengen. Het

letterlijk wegbombareren van een regime is ook nu nog een bekend verhaal waarin een ongenaakbare Bin Laden en Saddam Hoessein de protagonisten zijn. Milosevic daarentegen zit nu wél achter slot en grendel, maar de eigenlijke bombardementen hebben niet tot zijn ondergang geleid. Integendeel, door middel van mediamanipulatie kreeg Milosevic tijdens de Kosovo-crisis veel meer steun van de bevolking. In oktober 2000 kwam het land in opstand nadat een verslagen Milosevic de verkiezingsresultaten van de eerste ronde van de presidentsverkiezingen vervalste om alsnog een kans te maken in de tweede ronde. Het volk pikte het niet langer en Milosevic moest zijn nederlaag toegeven.

Milosevic was een tailor-made president. De grondwet was op zijn maat geschreven, althans zolang hij president van Servië was. In de omwenteling heeft hij de kans gezien om van zijn macht en populariteit gebruik te maken en zijn stempel te zetten op de keuze en de inhoud van de grondwet. Landen die vanonder het Sovjet juk waren gekropen stonden voor de keuze tussen een parlementair, een semi-presidentieel en een presidentieel regime. De keuze van het soort regime werd bepaald door verschillende factoren zoals de toenmalige regeringspartijen aan de ronde tafel, de opkomende president en de geschiedenis die het volk had met verschillende soorten regimes. In Joegoslavië stond Milosevic aan het hoofd van die onderhandelingstafel. Hij was in 1989 aangesteld als president van Servië en verstevigde zijn positie als president door in 1990 rechtstreekse presidentsverkiezingen te houden. Hij behaalde de absolute meerderheid in die verkiezingen en had op die manier alle touwtjes in handen. Hij had ervoor gezorgd dat de federale president zo weinig mogelijk macht kreeg opdat hij als Servisch president de vrije hand zou kunnen hebben. Op het moment dat hij in 1992 presidentsverkiezingen uitschreef wist hij dat hij aan zijn laatste ambtstermijn als Servisch president begon. In 1997 wordt hij niet direct verkozen als president maar verkozen door het parlement. Hij kondigde toen al aan dat hij dit zou veranderen naar directe presidentsverkiezingen om op die manier meer legitimiteit te vergaren en meer macht te verwerven op het parlement. Eerste minister van Montenegro Djukanovic zei hierover: *‘It is a frivolous state which amends its constitution according to each of its presidents.’*¹⁶⁵ Milosevic leidt maar de bevolking lijdt ook.

Hoe heeft de bevolking dit laten gebeuren, zou men zich kunnen afvragen. Het antwoord is natuurlijk niet eenduidig. Een combinatie van factoren is hiervoor verantwoordelijk. Er was wettelijk gezien vrije meningsuiting en persvrijheid maar de facto werd dit aan banden gelegd door subtiele maatregelen zoals een manke verspreiding van de oplage. De oppositie was verdeeld en de coalitie was extra sterk omdat ze zich onder dezelfde

---

¹⁶⁵ L. Mitrovic, *o.c.*

noemer hadden geplaatst: deze van Milosevic (SPS) en zijn vrouw Markovic (JUL). Dit alles gecombineerd met een verzwakt volk, door de vele oorlogen en hoge VN-sancties, zorgt voor een moeizame mobilisatie van de massa. Uiteindelijk hebben alle oppositiepartijen de handen in elkaar gestoken om ten strijde te trekken en Milosevic ten val te brengen.

Het regime van Milosevic is moeilijk in te delen onder één bepaald type van regime omdat zijn beleid helemaal niet consistent is geweest. Aan de ene kant was Milosevic democratisch verkozen, maar aan de andere kant sjoemelde hij wel met de verkiezingsuitslagen. Aan de ene kant was er persvrijheid, maar aan de andere kant legde hij de onafhankelijke media toch het vuur aan de schenen. Aan de ene kant liet hij een oppositie toe, maar aan de andere kant speelde hij wel de verschillende partijen tegen elkaar uit. Als we het regime toch een naam moeten geven, komt nationalistisch-autoritair het meest in de buurt. Milosevic heeft bij de Servische bevolking een gevoelig punt gevonden op het moment dat ze het meest kwetsbaar waren. De kracht van het nationalisme valt niet te onderschatten en dit heeft Milosevic zeker goed begrepen. Kosovo heeft hem zijn naam, zijn macht gegeven maar Kosovo heeft hem ook ten val gebracht. Op het moment dat Milosevic aan de macht kwam in 1990 stonden de Serviërs er veel beter voor dan in 2000. De kans dat men blijft geloven in een positieve evolutie en dat deze evolutie teweeg kan worden gebracht door één man is groter wanneer het met de bevolking goed gaat dan wanneer de bevolking aan de grond zit, want dan kan het alleen nog maar slechter. De Servische massa heeft Milosevic bejubeld en uitgejouwd. Ze hebben hem op een voetstuk gezet en hem er terug vanaf gesmeten. De sokkel staat er nog.

Als we Milosevic moeten geloven staat niet hij maar het hele Servische volk terecht voor oorlogsmisdaden, genocide en misdaden tegen de menselijkheid. Hij is uitgeleverd aan het Joegoslavië-tribunaal zonder dat de grondwet dit expliciet toeliet. Joegoslavië zit in een diepe economische crisis en met de huidige wereldsituatie ziet het er niet naar uit dat dit gauw zal veranderen. De bevolking rouwt om de verloren glorie en mort om de verworven miserie. Een president kan veel grondwettelijke bevoegdheden bezitten of althans het inzicht om de grondwet en wetten naar zijn hand te zetten, maar uiteindelijk is het de bevolking die de rekening betaalt. We kunnen niet zeggen dat we niet gewaarschuwd zijn.

Referenties

Boeken

- Andjelkovic Z., *Days of Terror*, Belgrado, Center for peace and tolerance, 2000, 345 p.
- Antonic S., *Slobodan Milosevic's rule – an attempt of typological definition*, Belgrado, Institute for Political Studies, 1995, 15 p.
- Antonic S., *Srbija izme u populizma I demokratije: politic procesi u Srbiji 1990-1993 (Serbia between populism and democracy: political processes in Serbia 1990-1993)*, Belgrado, Institute for Political Studies, 1993, 105 p.
- Batakovic D.T., *The Kosovo Chronicles*, Belgrado, Plato, 1992, 215 p.
- Benett C., *Yugoslavia's bloody collapse: causes, course and consequences*, New York, New York University Press, 1995, 272 p.
- Brankovic S., *Political choice in Serbia in the 90's: the phenomenon of support for a failed leadership*, Belgrado, Medium index, 2001, 12 p.
- Bujosevic D. & Radovanovic I., *October 5*, Belgrado, Media Center Belgrade, 2001, 316 p.
- Cohen L., *Serpent in the bosom : the rise and fall of Milosevic*, Boulder, Westview Press, 2001, 428 p.
- Dansaert P., *De 78 dagen van Kosovo*, Antwerpen, IPIS, 1999, 52 p.
- Detrez R., *De sloop van Joegoslavië*, Antwerpen-Baarn, Hadewijch, 1999, 339 p.
- Detrez R., *Kosovo, de uitgestelde oorlog*, Antwerpen, Houtekiet, 1999, 259 p.
- Djucic S., *Milosevic en Markovic of het einde van het Servische sprookje*, Antwerpen, Manteau/ Standaard Uitgeverij, 2002, 254 p.
- Dyker D.A., *Yugoslavia and after: a study in fragmentation, despair and rebirth*, Londen, Longman, 1996, 269 p.
- Jambrek P., *Development & social change in Yugoslavia: crises and perspective of building a nation*, Farnborough, Lexington books: Saxon House, 1975, 208 p.
- Judah T., *Kosovo, war and revenge*, New Haven en Londen, Yale University Press, 2000, 348 p.
- Kovacevic S. & Dajic P., *Chronology of the Yugoslav crisis 1994*, Belgrado, Institute for European Studies, 1995, 274 p.
- Kovacevic S. & Dajic P., *Chronology of the Yugoslav crisis 1995*, Belgrado, Institute for European Studies, 1997, 248 p.

- Kovacevic S. & Dajic P., *Chronology of the Yugoslav crisis 1996*, Belgrado, Institute for European Studies, 1998, 204 p.
- Kresovic T., *Kosovo Dossier*, Belgrado, Belgrade News Agency, 1996, 88 p.
- Lampe J.R., *Yugoslavia as a history*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 421 p.
- LeBor A., *Slobodan Milosevic*, Amsterdam, Balans, 2002, 496 p.
- Linz J.J. & Stepan A., *Problems of democratic transition and consolidation – Southern Europe, South America, and post-communist Europe*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1996, 479 p.
- Mainwaring S. en Shugart, M.S., *Presidentialism and Democracy in Latin-America*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 493 p.
- Malfliet K., *Het recht en de politieke instellingen van de Oosteuropese staten Deel I*, Leuven, Acco, 1989, 73 p.
- Malfliet K., *Postcommunisme en Pan-Europa*, Leuven- Apeldoorn, Garant, 2001, 100 p.
- Markovic B., *Yugoslav crisis and the world: Chronology of events January 1990 - December 1995*, Belgrado, Institute of International Politics and Economics, 1996, 228 p.
- Mertus J. & Milelic V., *Open wounds: human rights abuses in Kosovo*, New York, Human Rights Watch, 1993, 148 p.
- Nakarada R., *Europe and the disintegration of Yugoslavia*, Belgrado, Institute for European Studies, 1994, 226 p.
- Novakovic J., *Gelukkig is wie bijtijds waanzinnig wordt: Dagboek uit Belgrado*, Tielt, Lannoo, 1999, 128 p.
- Ramet S., *Balkan Babel: politics, culture & religion in Yugoslavia*, Boulder, Westview, 1992, 230 p.
- Renckens S., *Anthony D. Smiths theorie van het nationalisme. Over het ontstaan van naties en het etnische nationalisme en de vraag naar het overstijgen van de nationale identiteit*, Leuven, 2002, (Diss. Lic.), 132 p.
- Rubinstein A., *Yugoslavia and the nonaligned world*, Princeton, Princeton University Press, 1970, 353 p.
- Shugart M. & Carey J., *Presidents and assemblies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 316 p.
- Silber L. & Little A., *Yugoslavia: Death of a nation*, Londen, Penguin/BBC, 1997, 403 p.
- Smith A.D., *Myths and memories of the nation*, Oxford, Oxford University Press, 1999, 288p.

Thomas R., *The Politics of Serbia in the 1990s*, New York, Columbia University Press, 1999, 443 p.

Voet C., *Oorlog in Joegoslavië: de achtergronden van een uitzichtloos conflict*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1993, 50 p.

Volkan V., *Bloodlines*, Boulder Colorado, Westview Press, 1997, 280 p.

Verzamelwerken

Bitterman K. (ed.), *Serbia must die: truth and lies in the Yugoslav civil war*, Berlijn, Tiamat, 1994, 205 p.

Dawisha K. & Parrott B. (eds.), *The Consolidation of Democracy in East-Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 389 p.

Haggards S. & Cubbins M.D. (eds.), *Presidents, Parliaments & Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 359 p.

Hirschfield R.S. (ed.), *The power of the presidency*, Chicago, Aldine Publishing Company, 1968, 385 p.

Linz J.J. & Valenzuela A. (eds.), *The failure of presidential democracy : comparative perspectives*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1994, 169 p.

Smisao-Theoretical magazine of the Socialist Party of Serbia, *Belgrade Forum*, no.10, 05/2000.

Taras R. (ed.), *Postcommunist Presidents*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 250 p.

Tijdschriftartikels

Andrejevich M., "The Radicalisation of Serbian Politics" in *RFE/RL Research report*, 2, (1993), 13, pp. 14-21.

Bulatovic M., "Yugoslavia: 1919-1998" in *Review of international affairs*, XLIX, (1998), november-december, pp. 8-23.

Chalaby J. K., "Political Communication in Presidential Regimes in Non-Consolidated Democracies: A global comparative perspective" in *International Journal for Communication Studies*, 60, (1998), 5, pp. 433-450.

- Cox J. & Hager G., “Regime change in presidential and congressional budgeting: Role discontinuity or role evolution” in *American Journal of Political Science*, 37, (1993), 1, pp. 88-119.
- Elster J., “Bargaining over the Presidency” in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, pp. 95-98.
- Holmes S., “The postcommunist presidency” in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, pp. 36-39.
- Johnstone D., “Deception and Self –deception: The mixed motives behind NATO’s War against Yugoslavia” in *Review of International Affairs*, LI, april-juni 2000, pp.10-15.
- Lucky C., “Table of presidential powers in Eastern Europe” in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, pp. 81-94.
- Markotich S., “Serbian President focuses on creating a Greater Serbia” in *RFE/RL Research Report*, 3, (1994), 3, pp. 11-16.
- McGregor J., “The presidency in East Central Europe” in *RFE/RL Research Report*, 14/01/1994.
- Mitrovic L., “Globalisation and the New World Order” in *Review of International Affairs*, L., juli-augustus 1999, pp. 2-7.
- O’ Connel M.E., “The UN, NATO, and International law after Kosovo” in *Human Rights Quarterly*, 1, (2000), pp.73-75.
- Rueb M., “De wederopbouw van Kosovo: het juiste spoor waar naartoe?” in *Navo kroniek*, 47, (1999), 3, pp. 18-24.
- Shugart M.S., “Of presidents and parliaments” in *East European Constitutional Review*, winter 1993, pp. 30-32.
- Tanchev E., “Parliamentarism Rationalized” in *East European Constitutional Review*, winter 1993, pp. 33-35.
- Varady T. & Dimitrijevic N., “A Forum on Presidential Powers” in *East European Constitutional Review*, herfst 1993/winter 1994, pp. 75-81.
- Vujacic V., “Historical legacies, nationalist mobilisation, and political outcomes in Russia and Serbia: a Weberian view” in *Theory and Society*, 25, (1996), 4, pp. 763-801.

Krantenartikels

- Beirlant B. & De Cock J., “Milosevic’ lange tocht van Pozarevac naar Den Haag” in *De Standaard*, 12/02/2002, 5.
- Beirlant B., “Bloedspoor tot in Belgrado?” in *De Standaard*, 12/02/2002, 5.
- Beirlant B., “Servië en Montenegro blijven samen” in *De Standaard*, 15/04/2002, p. 8.
- De Cock J., “Proces Milosevic ultieme test voor Den Haag” in *De Standaard*, 09-10/02/2003, 6.
- De Cock J., “Stad van tribunalen” in *De Standaard*, 13/02/2002, 6.
- De Cock J., “Zes maanden proces-Milosevic leveren een gemengd beeld op” in *De Standaard*, 29/07/2002, 4.
- X, “Genocide-klacht moeilijk bewijsbaar” in *De Standaard*, 25/09/2002, 9.
- X, “Kosovaren krijgen eerste regering sinds oorlog met Servië” in *De Standaard*, 01/04/2002, 6.
- X, “Rugova wint de verkiezingen” in *De Standaard*, 20/11/2001, 5.
- X, x in *Nasa Bora*, 1/09/1995, 9.

Elektronische Bronnen

- Alternative academic educational network of Yugoslavia, 21/04/2002,
<http://www.aaen.edu.yu>
- Antic C., *Re: question concerning my thesis*, 20/07/2003 (email).
- Avramovic S., *Short historical background of Kosovo and Metohia problem*, 6/04/2002,
<http://www.mi.sanu.ac.yu/nato/mess36.htm>
- Avramovic Z., *z.avramovic*, 18/07/2003 (email).
- Bala B., *Minority rights and the status of Kosovo*, 26/04/2001,
<http://www.aimpress.org/dyn/trae/archive/data/200104/10426-001-trae-pri.htm>
- Bala B., *Minority rights in Kosovo- The lowest in Europe*, 26/10/2001,
<http://www.aimpress.org/dyn/trae/archive/data/200111/11113-001-trae-pri.htm>
- Center for policy studies Yugoslavia, 21/04/2002, <http://www.cpa-cps.org.yu/cps.htm>
- Chiclet C., *Otpor: the youths who booted Milosevic*, UNESCO website, 03/2001,
http://www.unesco.org/courier/2001_03/uk/droits.htm

Chomsky N., *The current Bombings: Behind the rhetoric*, 1999,
http://www.zmag.org/chomsky/articles/9903-current_bombings.htm

Constitution of Yugoslavia, 06/07/2002, http://www.uni-wuerzburg.de/law/sr00000_.html;
26/04/1992, <http://jurist.law.pitt.edu/world/yugo.htm>,
<http://www.unesco.org/most/lnyugos.htm>

Cordesman A.H., *The lessons and non-lessons of the air missile War in Kosovo. Executive summary*, Center for Strategic and International Studies, 1999, p. 3,
<http://www.CSIS.ORG>

Eggleston R., *NATO: Defense Ministers Discuss Kosovo*, Eurocorps, Radio Free Europe,
02/2000, <http://www.rferl.org/nca/features/2000/02/F.RU.000207135036.html>

European Action Council for peace in the Balkans and Public International Law and Policy
group of the CEIP, *Kosovo: From crisis to a permanent Solution*, 01/11/1997,
<http://www.ceip.org/programs/law/kosovo.htm>

International committee to defend Slobodan Milosevic, 21/04/2002, <http://www.icdsm.org>

Medjak V., *Regarding your thesis*, 13/07/2003 (email).

Mitrovic L., *Milosevic and Montenegrin division. Below the minimum*, 10/06/1997,
<http://www.aimpress.org/dyn/trae/archive/data/199706/70616-003-trae-pod.htm>

Naegele J., *Yugoslavia: a defiant Milosevic makes first tribunal appearance*, Radio Free
Europe, 03/07/2001, <http://www.rferl.org/nca/features/2001/07/03072001121701.asp>

Otpor website, 01/06/2003, <http://www.otpor.com>

OVSE, Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia. Rerun of
the presidential elections December 7 and December 21, 1997*, s.d., 20 p.,
http://www.osce.org/odihr/documents/reports/electon_reports/yu/fry4-3.pdf

Pavlovic D., *Re: question regarding my thesis*, 31/07/2003 (email).

Popovic D.M., *Political system of Yugoslavia under Tito*, 01/06/03,
<http://www.grupa.org.yu/political%20system.html>

Prokopijevic M., *Re: question concerning my thesis*, 18/07/2003 (email).

Prokopijevic M., *Two years of reform in Serbia – a wasted opportunity*, Free Market Center,
Belgrado, 2002, <http://www.fmc.org.yu/studies/en/atlas-eng.pdf>

Radu M., *NATO's KLA problem*, Foreign Policy Research Institute, 8/09/1999,
<http://www.fpri.org/enotes/balkansturkey.19990908.radu.klaproblem.html>

Samardzic S., *Kosovo-Metohija-political aspect of the problem*, Balkan Repository Project,
06/1995, http://www.suc.org/politics/papers/kosovo/samardzic_kosovo.html

Savic M., *Model of Magic Triangles*, Institute for Philosophy and Social Theory, 06/05/1998,

- <http://www.cdsp.neu.edu/info/students/marko/danas/danas12.html>,
Shafiq M., *Kosovo War and problem of Muslim Minorities*, 09/1999,
<http://www.binoria.org/albineng/sept99/kosovo.html>
- Shah A., *The need for NATO*, 19/03/01, <http://globalissues.org/geopolitics/Nato.asp>
- Sindelar D., *Yugoslavia: Milosevic and world justice-Was extradition the only option?*, Radio Free Europe, <http://www.rferl.org/nca/features/2001/07/23072001121331.asp>
- Socialist Party of Serbia, 21/04/2002, <http://www.sps.org.yu>
- Stefanovic N., *Milosevic elected president of FRY in great hurry*, 18/07/1997,
<http://www.freaserbia.net/Archives/1997/President.html>
- Tasic V., *There must be no persecution*, Reporter: interview met Ljajic, 15/11/2000,
<http://www.cdsp.neu.edu/info/students/marko/reporter/reporter74.html>
- Vaksberg T., *Milosevic between crime and punishment*, East European Constitutional Review, 11, (2002), 3, http://www.law.nyu.edu/eecr/vol11num3/special/vaksberg_print.html
- Vujic V., *After presidential elections in Serbia*, 25/12/1997,
<http://www.freaserbia.net/Archives/1997/Milan.html>
- X, *Constitutional watch: a country-by-country update on constitutional politics in Eastern Europe and the ex-USSR*, East European Constitutional Review, 10, (2001), 2/3,
http://www.law.nyu.edu/eecr/vol10num2_3/constitutionwatch/yugoslavia.html
- X, *Constitution of the Republic of Serbia*, Belgrado, 1990,
<http://www.beograd.com/kule/4.html>
- X, *Frontline: war in Europe: a Kosovo Chronology*, 28/10/01,
<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/etc/cron.html>
- X, *Kosovo As Seen, As Told – The human rights findings of the OSCE Kosovo Verification Mission, Part I*, OVSE, 10/2001,
<http://www.osce.org/kosovo/documents/reports/hr/part1/index.htm>
- X, *Kosovo- Internet Resources*, Slavic web, 06/04/2002,
<http://www.slavweb.com/eng/cee/kosovo-e.html>
- X, *Kosovo: Foreign & Commonwealth Office – News*, 6/04/2002,
<http://www.fco.gov.uk/news/keythemepage.asp?PageId=262>
- X, *NATO fact sheets: NATO's role in relation to Kosovo*, NAVO website, 10/2001
<http://www.nato.int/docu/facts/2000/kosovo.htm>
- X, *Political innovation and the 1974 Constitution*, 12/1990,
[http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+yu0039\)](http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+yu0039))
- X, *The Albanian problem will be solved along with the Macedonian*, 16/17/2001,

http://www.e-grammes.gr/2001/06/skopje_academy_en.htm

X, *UN: Humanitarian Intervention Transcends Frontiers*, Radio Free Europe, 04/2000,

<http://rferl.org/nca/features/2000/04/F.RU.000405143739.html>

X, *Western Press Review: Kosovo one year later, EU Summit*, Radio Free Europe, 03/2000,

<http://www.rferl.org/nca/features/2000/02/F.RU.000323155214.html>

X, *Yugoslavia, Constitution*, 1992, http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/sr00t____.html

X, *Yugoslavia, The 1974 Constitution*, 12/1990,

[http://workmall.com/wfb2001/yugoslavia/yugoslavia_history_the_1974_constitution.](http://workmall.com/wfb2001/yugoslavia/yugoslavia_history_the_1974_constitution.html)

html

Bijlage 1: Namen¹⁶⁶

Antic, Dragan Hadzi	Voormalig hoofd van de krant <i>Politika</i> ; gelieerd aan de familie Milosevic
Arkan	Paramilitair leider; aangeklaagd wegens oorlogsmisdaden
Austin, David	Brits diplomaat, onderhandelde halverwege de jaren 1990 met Slobodan Milosevic
Avramovic, Dragoslav	Voormalig gouverneur van de Joegoslavische nationale bank; stabiliseerde de economie in 1994
Babic, Milan	Politiek leider van de Serviërs in Krajina in het begin van de jaren 1990
Bassiouni, prof. Cherif	Speciale VN-rapporteur over Bosnië; auteur van een standaardwerk over de etnische zuivering in Bosnië
Berisavljevic, Zivan	Voormalig Joegoslavisch ambassadeur in Londen
Bildt, Carl	Europees diplomaat die de EU vertegenwoordigde in onderhandelingen met Milosevic; werkte samen met David Austin
Boban, Mate	Leider van de Bosnische Kroaten in het begin van de jaren 1990
Bogdanovic, Radmilo	Servisch minister van Binnenlandse Zaken onder Milosevic
Bulatovic, Momir	President van Montenegro 1990-1998
Carrington, Lord	Gastheer van de vredesconferentie in Den Haag in 1991, onder auspiciën van de EU
Christopher Warren	Amerikaans minister van Buitenlandse Zaken onder Clinton
Clarke, generaal Wesley	Opperbevelhebber van de NAVO tijdens het bombardement van Servië in 1991
Cosic, Dobrica	Servisch nationalistisch schrijver; beschouwd als de intellectuele peetvader van de natie
Crnobrnja, Mihajlo	Voormalig economisch adviseur van Milosevic, tot 1989
Curuvija, Slavko	Vermoorde dissidente journalist
Dedakovic, Milan	Leider van de verdediging van Vukovar

---

¹⁶⁶ A. LeBor, *o.c.*, 441-448.

Djilas, Milovan	Joegoslaviës bekendste dissident ten tijde van Tito
Dizdarevic, Raif	Voormalig president van het federale Joegoslavië
Djindjic, Zoran	Minister-president van Servië in de tijd na Milosevic
Djokic, Ljubislav	Bulldozerbestuurder op 5 oktober 2000
Djukic, Slavoljub	Servische biograaf van Milosevic
Doko, Jerko	Voormalig Bosnisch minister van Defensie
Draskovic, Danica	Vrouw van Vuk Draskovic
Draskovic, Vuk	Oppositieleider ten tijde van Milosovic
Eagleburger, Lawrence	Voormalig Amerikaans ambassadeur in Joegoslavië
Gajic, Milica	Vrouw van Marko Milosovic
Gajic-Glisic, Dobrila	Voormalig secretaresse van de Servische minister van
Derfensie,	generaal Tomislav Simovic
Galis, Stanislav	Bosnisch-Servisch generaal, commandant van de soldaten die Sarajevo beschoten; staat terecht voor het Joegoslavië-tribunaal wegens oorlogsmisdaden
Ganic, Eju	Bosnisch moslimpoliticus
Garasanin, Ilija	19 ^e -eeuws Servisch nationalistisch theoreticus
Gotovina, Ante	Generaal in het Kroatische leger, bevelhebber van Operatie Storm in de zomer van 1995, toen de Serviërs uit Krajina vluchtten.
Grubacic, Braca	Uitgever in Belgrado van de nieuwsbrief VIP
Gracanin, Petar	President van Servië 1988 – 1989
Griselj, Jug	Voormalig leider van de Joegoslavische journalistenbond
Hadzic, Goran	Servisch leider in de regio Vukovar in 1991
Hasanovic, Tahir	Vice-voorzitter van de Nieuwe Democratische Partij; relatie gehad met Marija Milosevic
Holbrooke, Richard	Speciale afgeant van de Verenigde Staten voor de Balkan; beschouwd als de grondlegger van de Dayton-akkoorden
Hurd, lord	Voormalig Brits minister van Buitenlandse Zaken
Ilic, Vladimir	Burgemeester van de Zuid-Servische stad Cacak; een leider van revolte van 5 oktober
Izetbegovic, Alija	Voormalig president van Bosnië tijdens de onafhankelijkheidsoorlog

Jansa, Janez	Minister van Defensie in de Sloveense onafhankelijkheidsoorlog in de zomer van 1991
Ježda, Gazda	Volledige naam: Jezdimir Vasiljević; hoofd van het piramidefonds Jugoskandik
Jashari, Adem	UCK-leider die door Servische troepen in maart 1998 werd vermoord
Jović, Borisav	Voormalig Servisch toppoliticus en hechte bondgenoot van Milosević
Kadijević, Veljko	Federale minister van Defensie 1988 – 1992
Kapetanović, Muhamed	Bosnische jongen; verwond bij een mortieraanval in Sarajevo
Karadžević, Prins Aleksandar	Joegoslavische heerser voor de Tweede Wereldoorlog
Karadžić, Rodovan	Bosnisch-Servisch leider; aangeklaagd wegens oorlogsmisdaden
Karić, Boguljub	Bankier, zakenman en voormalig minister in regering-Milosević
Kertes, Mihalj	Hoofd douane onder Milosević
Kotić, Radoje	Joegoslavische minister-president halverwege jaren 1990 onder Milosević
Kostunica, Vojislav	president van Joegoslavië
Kovacević, Vlada	Alias 'Tred'; Belgrado's zakenman, partner van Marko Milosević
Kovacević, Zivorad	Voormalig burgemeester van Belgrado en Joegoslavisch ambassadeur in de Verenigde Staten
Krajišnik, Momčilo	Bosnisch-Servisch leider; in detentie bij het Joegoslavië tribunaal, aangeklaagd wegens oorlogsmisdaden en genocide
Krunić, Bosko	Communistische partijfunctionaris in Novi Sad in 1988
Kučan, Milan	President van Slovenië
Lilić, Zoran	Voormalige president van Joegoslavië halverwege de jaren 1990
Mandić, Klara	Hoofd van de Servisch-joodse Vriendschapsvereniging
Marković, Ante	Joegoslavisch minister-president in het begin van de jaren 1990
Marković, Draža	Voormalig partizaan en politicus; oom van Mira Marković
Marković, Ljubica	Dochter van Momir Marković (halfzuster van Mira)
Marković, Mira	Vrouw van Slobodan Milosević
Marković, Momir	Vader van Mira; Servisch politicus, broer van Draža

Markovic, Rade	Hoofd van de Servische inlichtingendienst van eind 1998 tot eind 2000; door het nieuwe regime gearresteerd in januari 2001
Markovic, Mihajlo	Servisch nationalistisch ideoloog; later lid van de Socialistische partij
Martic, Milan	Leider van de opstandige Serviërs in Krajina; in het voorjaar van 2002 aan het Joegoslavië-tribunaal uitgeleverd
Matic, Slavoljub	Burgemeester van Pozarevac na de val van Milosevic
Mesic, Stipe	President van Kroatië
Milanovic, Dafina	Voormalig hoofd van het piramidefonds Dafiment
Milanovic, Zoran	Voormalige barkeeper in discotheek Madona van Marko Milosevic
Miletic, Vera	Moeder van Mira Markovic
Milosevic, Borislav	Broer van Slobodan
Milosevic, Darinka	Zus van Svetozar Milosevic
Milosevic, Marija	Dochter van Slobodan
Milosevic, Marko	Zoon van Slobodan
Milosevic, Simeun	Grootvader van Slobodan
Milosevic, Stanislava	Moeder van Slobodan
Milosevic, Svetozar	Vader van Slobodan
Minovic, Zivorad	Voormalig redacteur van de krant <i>Politika</i>
Milutinovic, Milan	President van Servië op moment van schrijven
Mitevic, Dusan	Voormalig hoofd van het Bosnisch-Servische leger; aangeklaagd wegens oorlogsmisdaden
Montgomery, William	Amerikaans diplomaat in Belgrado in de jaren 1970; in de zomer van 2000 hoofd van het Bureau voor Joegoslavische Zaken in Boedapest
Nagy, Imre	Leider van de Hongaarse Revolutie in 1956
Naumann, generaal Klaus	NAVO-generaal die in oktober 1998 en het begin van 1999 met Milosevic onderhandelde
Nenadovic, Alexander	Voormalig redacteur van de krant <i>Politika</i>
Neville-Jones, Pauline	Voormalig Brits topdiplomaat; werkte met Douglas Hurd voor NatWest Markets
Ojdanic, Dragoljub	Voormalig stafchef van het Joegoslavische leger; in 2002 uitgeleverd aan het Joegoslavië tribunaal

Oric, Naser	Voormalige lijfwacht van Milosevic; leider van de moslimstrijders in Srebrenica
Owen, lord	EU-afgezet voor voormalig Joegoslavië
Plavsic, Biljana	Voormalig Bosnisch-Servisch leider; beschuldigd van oorlogsmisdaden en genocide in Bosnië
Panic, Milan	Servisch-Amerikaanse zakenman; in 1992 voor korte tijd minister-president van Joegoslavië
Pavkovic, generaal Nebosja	Stafchef van het leger onder Milosevic; in juni 2002 ontslagen
Pavlovic, Dragisa	Servisch politicus; tegenstander van Milosevic aan het eind van de jaren 1980
Perisic, generaal Momcilo	Voormalig stafchef van het leger; tegenstander van Milosevic aan het eind van de jaren 1990
Predojevic, Vaso	Voormalig officier in het Joegoslavische leger
Popov, Nebosja	Medestudent van Milosevic; later oppositieleider
Racan, Ivica	Minister-president van Kroatië
Radovis, Alexander	Hoofd van de geheime politie onder Tito
Reihl-Kir, Josip	Kroatische politiechef in Oost-Slavonië in 1991 Theaterdirecteur, voorzitter van de JUL (Joegoslavisch Verenigd Links), bondgenoot van Mira Markovic
Rose, generaal sir Michael	Brits generaal; bevelhebber van VN-troepen in Bosnië in 1994
Smith, generaal sir Rupert	Opvolger van generaal sir Michael Rose
Rugova, Ibrahim	President van Kosovo
Sainovic, Nikola	Voormalig minister in Servië, in detentie bij het Joegoslavië-tribunaal; samen met Milosevic aangeklaagd wegens oorlogsmisdaden in Kosovo
Sarinic, Hrvoje	Tudjmans geheime afgezet naar Milosevic
Seselj, Vojislav	Ultranationalistische Servische paramilitaire leider; lid van het Servische parlement
Silajdzic, haris	Bosnisch moslimpoliticus
Simatovic, Franko	Alias Frenki; voormalig commandant van de Eenheid Speciale Operaties (JSO)
Simovic, Tomislav	Voormalig Servisch minister van Defensie
Singer, Aca	Hoofd van de Joegoslavisch joodse gemeenschap
Sogorov, Milan	Communistische partijleider in Vojvodina in 1988

Solevic, Miroslav	Voormalig Servisch nationalistisch leider in Kosovo
Segelj, generaal Martin	Voormalig Kroatisch minister van Defensie
Stambolic, Bojana	Dochter van Ivan Stambolic
Stambolic, Ivan	Voormalige vriend en mentor van Milosevic; verdween in augustus 2000
Stambolic, Katja	Vrouw van Ivan Stambolic
Stambolic, Petar	Oom van Ivan Stambolic
Stansic, Jovica	Hoofd van de Servische staatsveiligheidsdienst onder Milosevic
Stanojlovic, Seska	Klasgenote van Milosevic; journaliste bij het tijdschrift <i>Vreme</i>
Stojcic, Rodovan	Alias Badza; politiechef onder Milosevic
Stojilkovic, Vlajko	Minister van Binnenlandse Zaken onder Milosevic
Stoltenberg, Thorvald	VN-afgezant voor voormalig Joegoslavië
Susak, Gojko	Voormalig Kroatisch minister van Defensie
Tijanac, Alexander	Journalist en voormalig minister van Informatie onder Milosevic
Thaci, Hashim	UCK-leider
Todorovic, Zoran	Alias Kundak; belangrijk bondgenoot van Mira Markovic
Trevisan, Dessa	Voormalig <i>Times</i> -correspondent voor de Balkan
Trgovcevic, Ljubinka	Historicus; tegenstander van Milosevic
Tudjman, Franjo	Voormalig president van Kroatië
Tuporkovski, Vasil	Macedonisch politicus
Ulemek, Milorad	Alias Legija; commandant van de Eenheid voor Speciale Operaties
Vaarady, Tibor	Korte tijd minister van Justitie in de hervormingsgezinde Joegoslavische regering van Milan Panic
Vance, Cyrus	Amerikaanse VN-bemiddelaar in Joegoslavië in 1991
Vasic, Milos	Journalist in Belgrado
Vasiljevic, Jezdimir	Voormalig hoofd van het piramidefonds Jugoskandik
Vitezovic, Milovan	Servische schrijver
Vllasi, Azem	Kosovaars-Albanees leider

Bijlage 2: Chronologie¹⁶⁷

1	Huwelijk tussen Svetozar en Stanislava Milosevic in Montenegro
20 augustus 1941	Geboorte van Slobodan Milosevic
oktober 1944	Tito's partizanen en het Rode Leger van de Sovjet-Unie bevrijden Belgrado
1	Svetozar Milosevic keert terug naar Montenegro
juni 1948	Tito breekt met Stalin
januari 1959	Milosevic wordt lid van de Communistenbond van Joegoslavië (Communistische Partij)
1	Svetozar Milosevic pleegt zelfmoord in Montenegro. Milosevic trouwt met Mirjana (Mira) Markovic
1	Geboorte van Marija
2	Tito ontslaat zijn hoofd geheime politie, Aleksandar Rankovic
3	Kosovaarse Albanezen demonstreren in Pristina
1	Onderdrukking van de 'Kroatische lente'
1	Stanislava Milosevic pleeft zelfmoord
1	Instelling van de Joegoslavische grondwet die de republieken meer macht verleent en de status van de Servische provincies Kosovo en Vojvodina verhoogt
1	Marko Milosevic wordt geboren
1	Milosevic aangesteld als voorzitter van de Beogradska Banka
4 mei 1980	Tito sterft
1981	Kosovaarse Albanezen demonstreren
1982	Milosevic aangesteld als hoofd van de Communistische Partij van Belgrado Stari Grad (Oude stad)
1983-1984	Milosevic lid van de hervormingscommissie van Kreigher
1984	Milosevic verlaat de Beogradska Banka voor een fulltime positie als hoofd van de Communistische Partij van Belgrado
1986	Milosevic aangesteld als hoofd van de Servische Communistische Partij

---

¹⁶⁷ A. LeBor, *o.c.*, 449-452.

1986	Publicatie van <i>Het memorandum</i> door ontevreden Servische nationalistische academici
april 1987	Milosevic gaat naar Kosovo; verklaart: 'Laat niemand het wagen u ooit nog te slaan.'
september 1987	Achtste zitting van de Servische Communistische Partij
oktober 1988	'Yoghurtrevolutie' in Vojvodina
november 1988	Milosevic spreekt massademonstratie in Belgrado toe
maart 1989	Autonomie van Kosovo herroepen
mei 1989	Milosevic aangesteld als president van Servië
28 juni 1989	Milosevic spreekt tijdens de viering van de zeshonderste verjaardag van de slag om Kosovo Polje
januari 1990	De Kroatisch Democratische Unie van Franjo Tudjman wint de eerste vrije verkiezingen
december 1990	De Socialistische (voorheen Communistische) Partij van Milosevic wint de eerste vrije verkiezingen in Servië; Milosevic gekozen als president van Servië
maart 1991	anti- Milosevic-demonstraties in Belgrado met geweld uiteengeslagen
maart 1991	Milosevic ontmoet Franjo Tudjman in Karadjordjevo om de verdeling van Bosnië te bespreken
mei 1991	Kroatische politie afgeslacht in Borovo Selo
25 juni 1991	Slovenië roept de onafhankelijkheid uit; aanzet tot eerste Joegoslavische oorlog
25 juni 1991	Kroatië roept de onafhankelijkheid uit
zomer 1991	Oorlog verspreidt zich door Kroatië
19 oktober 1991	Kosovaarse Albanezen roepen de onafhankelijkheid uit (niet erkend)
november 1991	Val van Vukovar. Kroatische krijgsgevangenen door de Servische overwinnaars afgeslacht
maart 1992	President Alja Izetbegovic roept de onafhankelijkheid van Bosnië-Herzegovina uit
maart 1992	Oorlog breekt uit in Bosnië, Servische en Joegoslavische troepen beginnen met etnische zuivering

juni 1992	Vorming van Federaal Joegoslavië, slechts bestaande uit Servië en Montenegro
zomer 1992	Servische concentratiekampen worden in Noord-Bosnië opgezet
december 1992	Milosevic en socialisten winnen de Servische presidents- en parlementsverkiezingen
april 1993	Bosnische Kroaten lanceren een offensief tegen hun voormalige moslimbondgenoten
mei 1993	Bosnische Serviërs verwerpen het vredesplan Vance-Owen
december 1993	Servische parlementsverkiezingen; socialisten grootste partij
maart 1995	Mira Markovic lanceert de JUL (Joegoslavisch Verenigd Links)
juli 1995	Val van Srebrenica; Bosnische Serviërs slachten meer dan zeventuizend moslimmannen af
augustus 1995	Kroatisch leger herovert Krajina. NAVO bombardeert Bosnische Serviërs
november 1995	Verenigde Staten brengen Dayton-vredesakkoorden tot stand, die een einde maken aan de oorlog in Bosnië
november 1996	Door de socialisten geleide coalitie wint de Joegoslavische federale verkiezingen
winter 1996-1997	Dagelijks anti- Milosevic-demonstraties in Belgrado nadat de lokale verkiezingsuitslag ongeldig is verklaard
juli 1997	Milosevic aangesteld als president van Joegoslavië
september 1997	Servische presidents- en parlementsverkiezingen, die leiden tot de 'rood-bruine' coalitie tussen socialisten en ultranationalisten
najaar 1997	Eerste optreden van Kosovo Bevrijdingsleger (UCK)
februari 1998	Serviërs verwoesten het huis van Adem Jashari, belangrijk UCK-leider
zomer-najaar 1998	Servische etnische zuiveringen van Kosovaarse Albanezen
januari 1999	Serviërs richten in Racak een bloedbad onder Kosovaarse Albanezen aan
maart 1999	NAVO bombardeert Servië, Servië start massale etnische zuivering van Kosovaarse Albanezen
27 mei 1999	Joegoslavië-tribunaal in Den Haag kondigt aan dat Milosevic is aangeklaagd wegens oorlogsmisdaden

juni 1999	Milosevic geeft op; NAVO-troepen in Kosovo; Kosovaarse Albanezen voeren etnische zuivering van Serviërs uit
januari 2000	Moord op de paramilitaire leider Zeljko Raznjatovic 'Arkan'
augustus 2000	Verdwijning van Ivan Stambolic
augustus 2000	Opening van het Amerikaans Bureau voor Joegoslavische Zaken in Boedapest
september 2000	Milosevic verliest de verkiezingen van Vojislav Kostunica, kandidaat van de Democratische Oppositie van Servië (DOS)
5 oktober 2000	Volksofstand brengt Milosevic ten val. Marko vlucht uit Servië
31 maart 2001	Milosevic gearresteerd in zijn huis in Belgrado
28 juni 2001	Milosevic uitgeleverd aan het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag
juli 2001	Milosevic verschijnt voor de rechter; weigert jurisdictie van het tribunaal te erkennen